İslâm Klasikleri

EL-MEDİNETÜ'L FÂZILA

F a r a b i

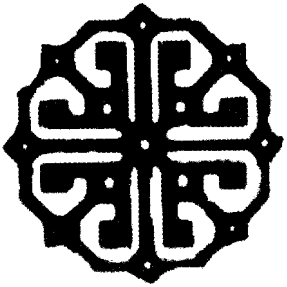
İslâm Klasikleri

27

No. 12105

% 8 KDV DAHİL FİYATI 1.000.000. LİRA
(925.926 + 74.074 Lira)

MEB YAYINLARI

İSLÂM KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞRİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 1152
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ: 280

İslâm Klasikleri : 15

Kitabın adı
EL-MEDÎNETÜ'L FÂZILA
Yayın Kodu
01.06. Y.0002.12218
ISBN 975.11.0311.8
Baskı yılı
2001
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
ABC MATBAASI

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'mn
06.10.2000 tarih ve 7088 sayılı yazılan ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

İslâm Klasikleri

- MEDINETU'L FÂZILA

Farabi

Çeviren
NAFİZ DANIŞMAN

Ankara, 2001

İÇİNDEKİLER

Önsöz "Fârâbî kimdir?" / 7
İlk mevcut hakkında *i 15*
Ortağı olmadığı hakkında *i 16*
Zıddı bulunmadığı hakkında */18*
Mukaddes varlığının tarife sığmadığı hakkında *119*
Birliği, zatının aynı olduğu ve Ulu Tanrının âlim, hâkim, hak, diri ve hayatın kendisi olduğu hakkında *120*
Yüce Tanrının azameti, büyüklüğü ve ululuğu hakkında / *26*
Bütün mevcutların ondan nasıl hasıl oldukları hakkında *128*
Mevcutların mertebeleri hakkında / *30*
Pek ulu olan ilk mevcudu adlandıran isimler hakkında *131*
Sevani [ikinci mevcutlar] ve çokluğun oluşu hakkında *133*
Aramızdaki cisim ve mevcutlar hakkında / *34*
Madde ve suret hakkında / *35*
İlâhi mevcutların, mertebeleri ve heyûlânî cisimlerin bölümleri hakkında *137*
Semavî cisimlerin müşterek oldukları noktalar hakkında / *39*
Semavî cisimlerin nerede döndükleri, nedeye ve ne için döndükleri hakkında / *41*
Devri hareketlerle müşterek tabiatlerindeki haller hakkında / *43*
İlk sureti ve ilk maddeyi meydana getiren sebepler hakkında / *45*
Varolmada heyûlânî cisimlerin mertebeleri hakkında *145*
Heyûlâ üzerinde suretlerin taakubu hakkında / *48*
Nefsin cüzüleri ve kuvvetleri hakkında / *54*
Bu kuvvetlerin ve cüzülerin nasıl bir tek nefis olduklan hakkında *157*
Nâtık kuvvetin nasıl ve neden düşündüğü hakkında / *66*
İrade ile ihtiyar aramdaki fark ve saadet hakkında / *69*
Rüyaların sebebi hakkında *I 71*
Vahiy ve melâikeyi görmek hakkında / *76*
İnsanın topluluk ve yardımlaşmaya ihtiyaç* hakkında / 79
Hâkim uzuv hakkında / *81*
Fâzıl şehir reisinin meziyetleri hakkında / *87*

Fâzıl şehre aykırı olan şeyler hakkında / *90*
Nefislerin birbirleriyle birleşmeleri hakkında / *95*
Sanatlar ve saadetler hakkında *196*
Bu [cahil] şehirlerin halkı hakkında / *98*
Fâzıl şehir halkı arasında müşterek olan şevler hakkında /*100*
Cahil ve şaşkın şehirler halkının fikirleri hakkında /*104*
[Cahil şehir telâkkisine göre] adâlet *109*
[Cahil şehir telâkkisine göre] huş'u *112*
Cahil şehirler hakkında *117*

ÖNSÖZ

FARABİ KİMDİR :

Uzluk oğlu Muhammed'in oğlu Muhammed Ebul Nasır Farabî, İslâmlann fazilet ve ilmiyle öğündükleri ve Garplıların fazlü ilminden geniş ölçüde faydalandıktan büyük bir Türk fılezofudur. Eski İslâm müellifleri, onu aynı adla tanınmış diğer İslâm bilginlerinden ayırdetmek için isim ve künyesinin sonuna bir de "Türk" kelimesini ilâve etmiş ve ona "Muhammed Ebu'l Nasır el Farabî ve Türkî" demişlerdi.

Farabî'den bahseden İslâm müellifleri onun felsefe ve sair ilimlerdeki bilgisinin metanet ve asaleti üzerinde müttefiktirler. Umumiyetle fikir ve kavrayışının genişliği, görüş ve sezişlerinin inceliği hepsinin takdirini mucip olmuştu. Çalışma ve araştırmalarının ne kadar verimli olduklarını zaman bize yeter derecede öğretmiş bulunuyor. Bütün bunlara ilaveten Farabi'nin ahlâkî nezahati, dindarlığı ve İnsanî duygulanmn şümulü onu, insânı-kâmil mertebesine yükseltmişti.

Farabî uğraştığı ilimlerin her birinde, en az bir ihtisas sahibi kadar liyakat göstermişti. Dolayısıyle ona bir âlim demekten fazla bir akademi demek daha doğru olur. O, büyük bir tevazuyla "ben Aristo zamanında gelseydim onun en iyi şakirtlerinden olurdum" derken Aristo'nun en salâhiyetli muakkibi olduğuna işaret etmek istemişti. Farabî on sekizinci asırda doğmuş olsaydı muhakkak surette Ansiklopedistlerin en parlak zekâlanndan biri olurdu. Bugün aramızda yaşasaydı ilim şâhikasının zirvesinden hepimize nur saçardı. Fikir tarihinde bu çapta insanlara her zaman rastlanmaz.

Zannıma göre Farabî'nin en büyük ıztırabı yalnızlıktı. Fakat onun bu yalnızlığı; kendi ruhî ve zihnî üstünlüğünün mahsulü idi. Farabî'nin bu üstünlüğünü kendisi duyduğu gibi etrafı da mükemmel duymuştu. Dolayısıyle kendi çağdaşlan, hatta aynı memleket ve aynı şehirde yaşıyan çağdaşlan, onun mevcudiyetinden haber-

sîzmiş gibi davranmışlardı ve onun aleyhinde söyliyecek bir şey bulamayınca, hiç olmazsa susup lehinde konuşmuşlardı. Ebul Nasır Farabî'ni ölçüleri, en bilgin çağdaşlarının başlarım döndürecek kadar genişti. Bu manada onun hakkında söylenen rivayetlerden birisini naklediyorum:

Ebu'l Nasır Farabî Irak'tan Suriye'ye gelince, bu memleketin ileri gelen alimleri toplanarak onu münazaraya davet etmişler. Münazara başlayınca her taraftan yükselen tenkid ve itiraz sesleri, Farabî'nin sesini boğuyordu. Fakat onun mukni cevaplan karşısında bu sesler git gide alçalmış, nihayet kesilmiş; ve yalnızca Farabi konuşmaya devam ettiği için diğer âlimler, ellerine kalem kâğıt alarak onun söylediklerini yazmaya başlamışlar". İşte Farabi, olsa olsa, böyle bir yalnızlıktan şikâyetçi idi. Yalanda ve uzaklarda kendisine fikir arkadaşlığı edecek kimse bulamıyordu. Dolayisiyle kendi içine kapanarak feyyaz ruhunun ve cevval zekâsının sonsuz ufuklannda kendine teselli aramıştı. Onun bu halini - aşağıdaki Türkçe tercümesini verdiğim - şiirleri üe kendisi tasvir ederek diyor ki:

"Zamanın ters, yarenliğin faydasız; her reisin bezgin ve her başın hasta olduğunu görünce; evime kapanıp şerefimi kayırmayı kâr bildim. Yanımda saklı duran ve avucumda ışıldayan, hikmet şarabından içerim. Sofra arkadaşlarım mürekkep şişeleridir; sazım onların şakırtısıdır. Bu arada dünyadan göçmüş hikmet erbabının sohbetiyle neşelenirim" - Mamafih Farabî'nin bu muhteşem yalnızlığında hayatım süsleyen başka güzellikler de vardı: O, zengin ruhunun semasında titreşen yıldızlan, mistik bakışlarla süzer, kâinatın İlâhi ahengini - kendi icadı olan saz ve kanun telleri üzerinde konuşturur, yeşilliklerin taravetinde, çiçeklerin zarafetinde keşfettiği hikmetin esran karşısında mestolurdu.

Flayatım, yalnız okumak ve yazmakla kıymetlendireceğini bilen bu büyük insan, hep okumuş yazmış ve kendi çağdaşlanndan ziyade müstakbel nesiller için yazmıştı. İbni Sina gibi bir adam, kendi müşküllerim ancak Farabî'nin kitaplarını okuyarak çözebiliyordu. İbni Ebi Usaybia'ya göre, Farabî iki yüzden fazla kitap ve risale yazmıştı. Bunların bir kısmı onun olmasa bile yansından

fazlası, kendi kaleminden çıkmıştır. Misal olarak kendisine aidiyetleri muhakkak olan birkaç kita ve risale ismi veriyorum:

1 - Felsefe, Mantık, Ahlâk ve Ruhbilim hakkında: a) Felsefe Kelimesinin Mânası, b) Eflatun ve Aristo'nun Felsefeleri, ç) Akıl Kitabı d) Kıyas Sanatları , e) Burhan Kitabı, f) Ahlak Kitabı, g) Nefsin Mahiyeti hakkında risale.

2 - Metot Fiakkında: a) Bir ve Birliğin Kitabı, b) Birliğin bölümleri hakkında risale.

3 - Tasnif Fiakkında: a) tümlerin Derecelerine göre tasnifi, (Kitabü Meratibil Ulûm) b) İlimlerin sayısı (Kitabü İhsâil Ulum).

4 - Fizik ve Kimya Fiakkında: a) Fiayyiz ve Mikdar Fiakkında, b) Atom Kitabı, e) Mütenahi Kuvvet Kitabı, d) Kimya Sanatının Lüzumu.

5 - Felek ve Fiendese hakkında: a) Felek Fiareketinin Daimliği b) Vehmi Fiendeseye giriş.

6 - Tabiat Fiakkında: a) Mevcudatın Başlangıç, b) İnsanlığın Başlangıcı, e) Fiayvan Azası hakkında söz.

7 - Siyaset, İçtimaiyât ve Askerük Fiakkında: a) Fazıl Şehir Fialkının fikirleri, b) Siyaset Kitabı, e) Ordulara Komuta etme risalesi.

8 - Din, Tasavvuf ve Kalem Fiakkında: a) Peygamberin sözleri hakkında mütalaa, b) Bilenlerle bilmiyenler bir olur mu? e) Ravendîye red kitabı, d) Râzîye red kitabı, d) Tabiî Semâ' İlmi, f) Tasavvuf hakkında risale.

9 - Kitâbet, Şiir ve Fiitabet Fiakkında: a) Kitabet Sanatı, b) Şiir Sanatının Kanunları; e) Kinaye Kitabı, d) Fiitabet Kitabına Başlangıç.

10 - Lingvistik ve Filoloji hakkında: a) Lafızların ve Fiarflerin Kitabı, b) Diller hakkında kitap.

11 - Musiki Fiakkında: a) Musiki Kitabı, b) Musiki İlminin Ustukuslan.

Şayanı dikkattir ki Farabî'nin temas etitği bir çok meselelere ne kendi çağdaşlan temas etmiş ne de ondan sonra dört beş asır sonra gelen İslâm bilginleri temas etmişlerdi. Onun "Sonsuz Kuvvet Kitabı, Felek Flareketinin Daimliği Kitabı, Mevcudatın Başlangıcı Kitabı, İnsanlığın Başlangıcı Kitabı, Şiir Sanatının Kanunlan Kitabı, Lafızlar ve Flarfler Kitabı, Diller Kitabı, Musiki ilminin Ustukuslan Kitabı" onuncu asırdan fazla yirminci asır nesillerinin alıştıktan mevzulara ait kitaplardır. Asıl mühim olan şey, mevzu ve eserlerin kesretine rağmen, onun ömrü boyunca muayyen bir mefkure uğrunda, programlı bir surette çalışmış olmasıdır:

Farabi âlemi, İslâm tevhidinin ışığı altında görmüş ve her şeyi tevhid esaslanna göre düşünmüş ve anlamıştı. Ona göre bütün mevcudat vâhidin vahdeti içnde mündemiçtirler. Kainatta bilinen ve bilinmiyen bütün mahlukat, canlı ve cansız bütün eşya, Allahın ahed birliğinden feyz tarikiyle taşmıştırlar. Farabî'nin tasavvuufî temayülleri de bu akidesinin müştemelâtı meyamna girer.

Gerçi İslâmın diğer bilgin ve filezoflan da tevhidci idiler. Fakat onlar, tevhidi bir tefekkür ve tahlil sistemi haline koymamış-lardı. Farabî ise tevhidi, kendi fikir ve düşüncelerine esas bilmiş ve İlmî çalışmalarına düstur kılmıştı. Dolayısiyle o, tetkik ettiği her mevzuu vâhidin vasıf ve tezahürlerinden addetmiş, ve her bahsi vâhid'in cüzü'lerine irca etmişti. Böylelikle kendine hem gayet sağlam bir tefekkür sistemi kurmuş, hem de gayet ciddî ve zengin bir çalışma metodu bulmuştu. Bu çalışma metodunun en verimli unsuru şüphesiz tahlil idi: "Vâhidi daha iyi anlamak ve kavramak için, onu cüzü'lere ve her cüz'ünü daha ufak cüzü'lere bölerek tahlil etmek" işte Farabî'nin başlıca araştırma ve düşünme metodu budur. Bu mesele onun fikir hayatında o kadar ehemmiyetli bir mevki işgal eder ki, bu noktayı göz önünde bulundurmadıkça, Farabî'yi bihakkın anlamak imkânsızdır. Flattâ onun kitap listesi tetkik edilirse bu mevzu üzerinde iki ayrı eser yazdığı da görülür: Birincisi "Kitabül Vâhid vel Vahde" adını taşıyan (Bir ve Birlik kitabı) dır. İkincisi "Risaletün fi taksimil Vâhid vel Vahde" adım taşıyan (Biri ve Birliği Bölme Risalesi) dir. Maddî veya zihnî bir

vahdedi parçalara ayırmak ve bu parçalan daha ufak parçalara bölerek yakından tetkik edebilmek hususiyeti, Farabî'ye onuncu asırda Kartezyan (Cartesien) bir metodla ilim yapmk imkânlannı vermiş ve hattâ onu, bu metodun en mühim unsuru olan tahlil hakkında "Tahlil Kitabı" adiyle bir de eser yazmaya davet etmişti.

Farabi hakkında yazı yazmış olan müslim ve gayri müslim müellifler fılezofun terkipçi ve uzlaştmcı hususiyetleri üzerinde fazla durduklan halde, onun çok daha ehemmiyetli olan, tahlilci hususiyeti üzerinde durmamışlar. Halbuki Farabî'de gayet kuvvetli bir tahlil kudreti olmasaydı onun terkipçi ve uzlaştmcı kâbiliyeti semeresiz kahrdı. Ayn kafa ve meslekte olan müelliflerin düşünce-lerindeki yakınlığı görüp uzlaştırmak için, evvela bu düşünceleri tahlil adasesinin altına serip uzun uzadıya incelemek lâzımdır. Farabî'nin sentez ve eklektisizmi, derin bir analiz kâbiliyetine dayanır. Onun bu tahlilci kabiliyeti bütün kitaplannda müşahede edildiği gibi tercüme ettiğim "Aı âu Ehlil Medinetül Fâzıla" adiyle kaleme aldığı (Fazıl Medine Halkının Fikirleri) kitabında da gayet açık bir surette görülmektedir.

Farabî, bu kitabında dahi her şeyden önce, varlığın menşei olan tik ve Tek mevcudu muhtelif bakımlardan tarif eder; daha sonra bütün mevcutların ondan nasıl hasıl olduklarım ve bunlardan her birisinin mertebe ve kısımlarını anlatır. Bundan sonra ikinci derecedeki mevcutlardan olan maddi varlıkların ne suretle hasıl olduklarını anlatır ve her iki tarafın müşterek vasıflarım taşıyan insana geçerek maddî ve ruhî özelliklerinden bahsettikten sonra, insamn İçtimaî özelliklerini ele alır. Farabî burada insan topluluk-larının en mükemmel sahnesi olan şehirlerden bahsederken evvela fazıl şehrin (Medine'nin) özelliklerinden ve bu şehrin idare tarz ve şartlarından bahseder. Sonra da fazıl şehrin zıd ve nakîzi olan Cahil şehri ele alarak onun muhtelif çeşitlerini ayn ayn isimlerle yâdedip her birisinin hususî karakter ve kanaatlerinden bahsile kitabına son verir.

Arâu Ehlil Medinetül Fazıla kitabının başından sonuna kadar, Farabî az önce işaret ettiğim metodun tesiri altında kalmış ve bu

metodun bahşettiği tahlil ve terkip imkânlarından âzami derecede istifade etmişti. Bu hal eserin hemen her sahifesinde göze çarpar. Bununla beraber Farabi'nin cüretli tahlil ve kontrolünden kaçan hususlar yok değildir. Ez cümle Fleramise denilen Flarran sabi'asının tesiri altında kalarak birinci mevcuttan taşan Sevanîleri (yani ikinci mevcutlan) ve bunların arasında zikrettiği Zuhal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarid ve Kamer'i, şuur ve idrak sahibi addeder. Farabî'ye göre bu mevcutlardan her biri hem kendini hem kendisine hayat veren mevcudu tanıdığı için, o dahi üçüncü bir mevcuda hayat verebiliyor. Ancak kamerden peyda olan arz küresi şuursuz ve idraksizdir.

Farabi'nin kontrolünden kaçan bu gibi harici tesirler müstesna, Elmedinetül Fazıla kitabı, gayet kıymetli mütalaalarla doludur. Bu kitabında bilhassa sosyolojiyi ilgilendiren ince bahislere temas etmiş olmakla, Farabî sosyoloji ilminin en eski mübeşşirlerinden sayılabilir.

Farabî'nin üslubu, müşterek ve arabizanlann iddiası hilafına açık, kolay ve sadedir. Buna rağmen eserleri kolayca okunup anlaşılmıyor. Bunun başlıca sebebi, mevzu ve bahislerinin pek mücerret olmalarıdır. Farabî'nin kendisi de mücerret bahisleri müşahhas tabirlerle ifade etmekten bililtizam çekindiğini, aynı kitabın bir kaç yerinde ihsas eder. O, mecbur olmadıkça müşahhas misaller kullanmıyor.

Flayatının hiçbir devresinde maddeye kıymet vermemiş; bağış kabul etmemiş; zarurî ihtiyaçlarım aşan maaşları reddetmiş; şe'niyetten ayrılmamak, cemaat içinde kalmak ve nefsine eziyet etmek için, işçilik etmiş; en mağrur kafalara, hakaret makamında, sırtım çevirmiş ve onlardan uzaklaşmış olan bu büyük insan (339 H. — 950 M.) yılında Şam'da öldüğü zaman, cenaze namazım Suriye ve Cezîre Kralı Elamdan oğlu Seyfeddevle kılmış idi.

Nafiz DANIŞMAN

EL - MEDİNETÜ'L - FÂZILA

İlk mevcud hakkında

İlk mevcud diğer mevcudlann sebebidir. O bütün eksiklerden münezzehtir. Ondan başkasımn bir veya birden fazla eksiği bulunur; halbuki onun hiç eksiği yoktur. Onun varlığı, varlıklann en üstünü ve ilkidir; varlığından üstün ve daha önce bir varlığın bulunmasına imkân yoktur. O, varlık faziletinin en yüksek nahiyesinde ve varlık mükemmeliyetinin en yüksek mertebesindedir. Dolayısiyle varlığında ve cevherinde *ademin* aslâ yeri yoktur. *Adem* ve *zıd* ancak kamer felekinin altında bulunurlar. Adem, varolması lâzım gelen şeyin yokolmasıdır. İlk mevcud ne bilkuvve ne başka tarzda varolmuştur. Onun herhangi bir vecihle mevcut bulunmamasına da imkân yoktur. Bu yüzden o ezelîdir. Cevher ve zatı ile daima var olduğundan, ezelî olması için, başkasına yardım edecek hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Onun cevheri, bakası ile varlığının devamı için, kâfidir. Onun varlığı gibi bir varlığın aslâ, bulunmasına imkân yoktur. Varlığı mertebesinde, kendisi gibi veya kendinden aşkın olan başka bir varlığın bulunmasına da imkân yoktur. O öyle bir mevcuddurki onun varolması için, ne "onunla oldu" ne "ondan oldu" ne "onun için oldu" denecek hiç bir sebep bulunamaz. O, ne maddedir, ne de madde ve mevzu ile kaimdir. Onun varlığı her maddenin ve her mevzuun dışındadır. Onun sureti de yoktur. Çünkü maddesiz suret olmaz. Onun sureti olsa idi zâtının madde ve suretten teşekkül etmesi lâzımdı. Öyle

olunca da kendisini teşkil eden bu iki cüzüle kaim olması lâzım gelecekti ve varolması için bir sebep bulunmuş olacaktı. Zira bu cüzülerden her biri onun toplu bir halde bulunmasına sebep olacaktı. Halbuki biz onun ilk sebep olduğunu kabul etmiş bulunuyoruz. Onun varolması için hiç bir maksad ve hiç bir gaye yoktur ki o gaye ve maksad için varolsun. Öyle bir şey olsa idi, bunlar onun varolması için birer sebep teşkil ederlerdi, bu yüzden o da ilk sebep olmazdı. O, aym zamanda varlığım kendinden eski bir şeye borçlu olmadığı gibi kendi dûnunda bir şeye borçlu olmaktan da uzaktır.

Ortağı olmadığı hakkında

O, cevheri itibariyle, kendinden başka her şeyden farklıdır. Varlığı başka varlığın aym olamaz; Çünkü o zaman kendisi ile aym varlıktaki şey arasında ayrılık kalmazdı ve orada iki değil bir tek zat bulunmuş olurdu. Eğer aralannda aynlık olsa idi aynldıklan şeyin, müşterek bulunduktan şeyden başka bir şey olması lazım gelirdi. Bu suretle aynldıktan husus her birinin kıvamım teşkil eden ayn birer cüz olurdu. Müşterek olduklan husus her birisinin ayn bir cüz'ü addedildiğinden her biri sözde ikiye bölünmüş olm ve her birisinin her iki cüz'ü zâtımn kıvamım teşkil etmiş olurdu. Bu suretle yalmz tek bir ilk varlığın bulunmasına imkân kalmazdı. Zira orada onun varlığına sebep olan daha eski bir mevcud bulunmuş olurduki bu da imkânsızdır.

Eğer onlardan birisi, kendisini diğerinden ayırd edecek bir aynlık ihtiva ediyorsa ve biri diğerindeki aynlık dolayisiyle ondan aynlıyorsa, ikisinin müşterek varlıkları yanında, her biri - kendisini diğerinden ayırdeden — hususî bir varlığa mazhar olurdu. Minaenaleyh bunlardan birisinin varlığı iki şeyden, yani hususî ve müşterek birer şeyden teşekkül etmiş olurdu. Dolayisiyle birinin varlığı ötekinin varlığı değildir. Birisinin zatı basittir ve bölünmez, diğerinin zatı bölünebilir ve bu yüzden ik-i cüzle kaim olabilir; o halde varlığının bir sebebi bulunabilir ve birinin varlığı diğerinin varlığından eksik veya evvel mertebede değildir.

Bundan başka birinin varlığı ötekinin varlığına benzemekle beraber, birinin her hangibir hususiyeti, ötekinin dışında kalırsa, varlığı tam olamaz. Çünkü tam olan bir şeyin varlığı dışında, kendi nevinden başka bir varlık bulunamaz. Her şeyde de öyledir: büyüklükte tamlık demek, onun dışında başka bir büyüklüğün bulunmayışı demektir; güzellikte tamlık demek, nevindeki güzelliğin kendi dışında kalmayışı demektir. Cevherde dahi tamlık, cevherin nevinden olan bir şeyin kendi dışında kalmayışı demektir. Bütün cisimlerde tamlık böyle olur. Yani kendi nevilerinden olan bîr şeyin kendi dışlarında kalmayışıdır. Güneş, ay ve diğer bütün yıldızlar böyledirler. Eğer ilk mevcut dahi tam bir varlık sahibi ise, o varlıkta başkasımn hiç bir payı bulunamaz. Dolayısiyle o, varlığında müstakildir, tektir ve bu bakımdan birdir.

Zıddı bulunmadığı hakkında

Nitekim onun zıddı da bulunamaz. Bunu kabuletmek için zıddın ne olduğunu tarif etmek kâfidir. Bir şeyin zıddı onun aykırısı demektir. Zıd hiç bir zaman şeyin kendisi olamaz. Mamafih her aykın şey, zıd olmadığı gibi, kendinin aym olmıyan her şey de zıt değildir. Fakat birbirinin tersi olan ve bir araya geldikleri zaman birbirlerini ibtal ve ifsadeden ve birinin bulunduğu yerde öteki bulunamıyan şeyler, zıd olurlar. Yahut ta birinin yok olması ötekinin de, aym şartlar altında bulunduğu için, yok olmasım emreden şey zıd olur. Bu hâl zıddı olabilen her şeye şâmildir.

Bir şey başka bir şeye ancak fiillerinde zıd olup diğer hususlannda zıd değilse, o iki şey biribirlerine ancak fiillerinde zıd olurlar. Şayet keyfiyetlerinde veya cevherlerinde zıd iseler, onlar ancak keyfiyet ve cevherlerinde birbirlerine zıd olurlar.

Bir şeyin başkasına zıd olması için şöyle bir vasıf taşıması lâzımdır: bir şeyin öbür şeyi ifsadetmesi, diğerim yok edebilmesi ve cevheri itibariyle öbürüne zıd olması lâzımdır: Fesada uğrayabilecek olan şey ise kendi cevheri ile kaim ve bakî olamaz. Onun cevheri kendiliğinden daim veya hasıl olacak yeterlikte değildi. O, ancak başkası vasıtasiyle yeterliğe kavuşabilir. Halbuki var olmayan şey ezelî olamaz. Varlık ve bakasına cevheri yetmiyen şeyin vücut ve bakası için başka sebeplerin bulunması lâzımdır. Dolayısıyle öyle bir şey olamaz. Zaten öyle bir şeyin

varolması zıddımn bulunmayışından ileri gelir. Demek oluyor ki onun varlığına sebep, zıddımn yok oluşudur. Böyle bir şey hiç bir zaman ilk sebep olamaz.

Bundan başka [her iki zıddın] bir mahalde beraber bulunmaları lâzımdır ki, o mahalde buluşmakla, biribirlerini ifna etsinler. Bu mahal onlann dışında kalan bir mevzu, bir cins veya başka bir şey olabilir. O mahallin aym zamanda sâbit olması lâzımdır ki, üzerinde, her iki zıd taakub etsin. Dolayısiyle bu mahallin varlık itibariyle her ikisinden daha eski olması lâzımdır.

Herhangi bir kimse bu sıfatta olmıyan bir şeyi, diğer bir şeye zıd olarak vaz'ederse, bu vazattiği şey, diğer şeyin zıddı değil, gayrisidir. Bunun diğerinden aynlışı, zıddın aynlışından farklıdır. Bununla beraber ilk şeye aykın şeylerin bulunduğunu ve bunlardaki gaynlığın zıdlanndaki ve mevcut olabilen şeylerdeki gaynlıklardan farklı olduğunu inkâr etmeyiz. Dolayısile hiç bir varlık onun varlığı mertebesinde olamaz. Çünkü iki zıddın varlıkla mertebeleri birdir. Bu yüzden de o, varlığında münferiddir. Ona, varlığının nevinden hiç bir varlık ortaklık etmez. Kendi mâkamında tam bir infırad sahibidir. O bu bakımdan da birdir.

Mukaddes varlığının tarife sığmadığı hakkında

Yukanda da anlattığımız gibi şüphesiz Allah, varlığı kendisine bağlı olan eşyaya sözde bile bölün-

müş değildir. Çünkü bu hal, onun için imkânsızdır. Onun mânâsı sözle tarif edilebilseydi bu tarif bir cihetten onu belirtmek için varlığına sebep olan bölümlerden birine veya ikisine delalet edecekti. Nasıl ki, bir şeyin bir parçasına delalet eden mana, kendisiyle birlikte tarif olunan şeyin de varlığına delalet etmesi bakımından onun parçalarından bir parça olurdu. Nasılki madde ve suretten mürekkep olan şeyin varlığına da, madde ve suret sebep teşkil ederdi.

Bu ise onun hakkında varid değildir. Zira o, her şeyden önce vardır. Var olmasımn da hiç bir sebebi yoktur. Binaenaleyh o, bu suretle bölünmezken, sayıca veya başka bir suretle aslâ bölünemez. Bu bakımdan da o, birdir. Zira birin manalarından biri de bölünmezliktir. Bir şey bir cihetten bölünemezse o şey bölünemediği cihetten birdir; fi'lî cihetten bölünmezse o cihetten birdir; keyfiyeti cihetinden bölünemezse keyfiyetçe birdir. Cevheri itibariyle bölünmiyen şey, cevheri itibariyle birdir. O halde ilk mevcud, cevheri itibariyle bölünemez.

Birliği, zatının aynı olduğu ve Ulu Tanrının âlim, hâkim, hak, diri ve hayatın kendisi olduğu hakkında

Varlığı, bütün mevcudlardan farklı olmakla o, olduğundan başka bir şey olamaz. Onun başkasından ayn olması, zâtında birliğim muciptir. Birliğin manalanndan biri de, her mevcudu başkasından ayırd eden hususî varlığıdır. Bu itibarla her mevcuda kendi

hususi varlığı bakımından birdir denebilir. Birin manalarından olan bu mâna, ilk mevcuda tetabuk eder. Bu cihetten de o, birdir ve *bir*'in adına ve mânasına her birlikten daha müstahaktır.

O, madde olmadığı ve hiç maddesi olmadığı için, cevheri itibariyle bilfi'il akıldır. Zira suretin akıl olmasına ve bilfi'il düşünmesine — o suretin muhtevasını teşkil eden - madde mânidir. Dolayısiyle her şey varlığı için maddeye muhtaç olmadıkça, cevheri itibariyle bilfi'il akıl olur. İşte bu hal onun hâlidir. O, bilfi'il akıldır. Cevheri itibariyle mâkuldür. Zira bir şeyin mâkul olmasına yine madde mâni bulunmaktadır. Binaenaleyh o, akıl olması bakımından da mâkuldür. Hüviyeti akıl olamn, mâkul olması için, kendi dışında bulunan bir zat tarafından tanınmasına muhtaç değildir. Kendini kendiliğinden aklettiği için o, hem âkildir hem bilfi'il mâkuldür. Bundan başka onun bilfi'il akıl ve bilfi'il âkil olması için kendi dışındaki bir zatı akletmesine ihtiyacı yoktur. O, kendi zatım akletmekle akıl ve âkil olur. Akleden zat akledilenin aym olduğu için de o, mâkul bir akıldır. Binaenaleyh, o, hem akıl hem mâkûl, hem âkil olan bir tek zattır ve bölünmez bir tek cevherdir.

Halbuki insanın kendisi mâkûl olduğu halde insamn düşündüğü şey bilfi'il mâkul değildir. O, bu esasa göre evvelâ bilkuvve mâkul olmuş, sonra da akıl tarafından düşünülerek bilfi'il mâkul olmuştur. Dolayısiyle insan tarafından düşünülen şey akledilen şey değildir. Onun aklı da daima makul değildir.

Yani aklımız, bir akıl olması itibariyle, mâkul olmadığı gibi biz de, cevheri akıl olan âkillerden değiliz. Zira biz düşündüklerimizle cevherlenmiş değiliz. O ise öyle değildir. Onda akıl, âkil ve mâkul aym mânayı, aym zaü ve bölünmiyen aym cevheri ifade ederler.

Onun alîm olması da böyledir. Zira o, bilmek için zâümn dışındaki fazileti kendisine tanıtacak başka zâta muhtaç değildir. Onun tanınmak için de başka zâta ihtiyacı yoktur. O, bilmek ve tanımak için kendi cevherinde yeterlik bulur. Onun, kendim bilmesi, kendi cevherinden başka bir şey değildir. Binaenaleyh o, hem bilir, hem bilinir, hem bilgidir de. Bu itibarla kendisi tek bir zat ve tek bir cevherdir.

Onun hakim olması da böyledir. Zira hikmet, âkil'in eşyayı en üstün bilgi ile ve kendim aklederek bilmesidir. Bilgi ile en üstün şey bilinir. Bilginin en üstünü ise zeval bulmıyan sürekli bilgidir ki işte bu da onun kendi zatım bilmesidir.

Onun hak oluşu da böyledir. Zira hak var olmaya tetabuk eder. Hakikat de, bazan varlığa tetabuk eder. Bir şeyin hakikati kendine mahsus varlığıdır. Varlığın en mükemmeli ise haktan payım alan varlıktır. Hak aym zamanda, aklın varlığa intibak etmek maksadiyle rastladığı mâkule denir. Aym mevcuda, mâkul olması bakımından da hak denir. Ona, aklettiği şeye izafet edilmeden, ancak kendi bakımından vardır denir. İlk mevcuda iki veçhile hak denir: o, hem varlığının en mükemmel

varlık olması yüzünden haktır, hem mevcudu, mevcud olduğu gibi bilmiş bir mâkul olması bakımından haktır.

O, mâkul olması itibariyle hak olması için, kendim dıştan akledecek başka bir zata muhtaç değildir. O, aym zamanda hak denmeye her iki vecihle en liyaketlidr. Onun hakikati, hak oluşundan başka bir şey değildir.

Onun diri ve hayaün kendisi olması da böyledir. Bu iki sözle, iki ayn zat kastedilmeyip bir tek zat kastedilir. Diri demek, onun üstün mâkulü üstün akıl ile akletmesi demektir. Nitekim bize diri deniyorsa, ilk önce, en iyi kavranılan en iyi kavrayışla kavradığımız içindir. [Soma] bize diri, deniyorsa, mahsuslan — ki en iyi malumlardır - idraklerin en iyisi olan ihsas ile ve müdrik kuvvetlerin en iyisi olan duygularla idrak ettiğimiz içindir. O halde mâkulleri üstün bilgi ile bilip akleden akim ne olması gerek? Onun diri olması gerek. Zira o, akıl olması itibariyle aklediyor. Onun âkil ve akıl olması, alîm ve ilim olması bir tek mâna ifade eder.

Diri kelimesi, aym zamanda canlı olmıyan şeylere de itlâk edilir.

Son mükemmeliyetine erişen varlığa ve mükemmeliyette, artık kendisinden gelenlerle kendi vasıtasiyle olanlar arasında fark bulunmayan her mevcuda, diri denir. Bu itibarla ilk mevcud en üstün varlık olmakla o, bu isme, istiare yolu ile, diri dediğimiz her şeyden daha müstahaktır. Varlığımız tam olduğu

nispette bildiğimiz ve aklettiğimiz şey, bizce o kadar iyi bilinip akledilir. Zira nefislerimizin onu anlama nispeti varlığının her halde bir kısmına tekabül eder. O halde nefislerimizin dışındaki varlığı, bizce anlaşılan varlığına tetabuk eder. Eksikse tarafımızdan eksik anlaşılır.

Hareket, zaman, lânihaye ve benzerleri, varolan şeylerdendir. Nefislerimiz bunlardan her birini eksik surette akleder. Zira onlardan her biri, vucudca ve sayıca eksiktir. Üçgen, dörtgen ve benzerleri, tarafımızdan daha iyi anlaşılır. Çünkü bunlar daha mükemmel varlıklardır. İlk mevcut da böyle tanınmalıdır. Zira o, varlığın ve mükemmeliyetin en son merhalesinde bulunmakla, tarafımızdan en mükemmel surette tanınması gerektir. Halbuki biz işin böyle olmadığım görüyoruz.

Gerçi mükemmeliyetin son merhalesinde olmak, bizce idrak edilemiyecek bir hal değildir. Şu kadar ki aklî kuvvetlerimizin zâfı ve madde ve ademle karışmış olmaları, onun tarafımızdan idrakim zor ve tasavvurunu güç kılmakla, biz onu olduğu gibi düşünmüyoruz. Onun ifrat derecesindeki mükemmeliyeti, bizi dehşete garkeder ve biz onu tam olarak tasavvur edemeyiz. Nitekim ışık, görünen şeylerin en mükemmeli ve en belirlisi olup, sair görünenler onunla görünür. Renklerin görünmesine sebep odur. Dolayısiyle bir şey nekadar tam ve büyük olursa, gözün onu o derece tam görmesi lâzımdır. Halbuki biz vaziyetin öyle olmadığım görüyoruz. Işık ne

kadar kuvvetli olursa gözlerimizi o kadar karartır. Bu hâl [ışığın] sönüklüğü ve eksikliği yüzünden değil, bilakis belirliliğin ve aydınlığın en üst derecesinde bulunmasmdandır. O, gözleri kamaşüran bir nur olduğu için gözleri karartıyor.

İlk sebep, ilk akıl ve ilk hak buna kıyas edilir. Onun tarafımızdan eksik anlaşılması, kendi eksikliğinden değildir. Ancak aklî kuvvetlerimizin zâfı, tarafımızdan tasavvur edilmesini güçleştiriyor. Asıl kendi mâkullerimiz eksik ve onlan tasavvurumuz zayıftır.

Demek oluyorki bu hâl, iki suretle mütalaa edilebilir: birisi mümtenî olup, onun varlığındaki ve zat ve cevherindeki eksiklik yüzünden tam bir surette tasavvur edilemeyişi ve anlaşılmayışıdır; diğeri mebzül olup, onun tambir surette anlaşılıp tasavvur edilmesi mümkün iken, zihinlerimizin ve aklî kuvvetlerimizin zâfı ve onun cevherinden uzak oluşumuz, onu tam bir surette ve kemâli derecesinde tasavvur edemeyişimizdir.

Bu iki mütalaa, vücudun birbirinden uzak iki ucunda yer almış bulunuyor. Biri mükemmeliyetin ucunda, öbürü eksikliğin ucunda. Fakat şunu bilmemiz lâzımdır ki, maddeye bulaşmış olduğumuzdan cevherimiz onun cevherinden uzak kalmıştır. Cevherimiz ona yaklaştıkça onu tasavvurumuz daha tam, daha doğm ve daha gerçek bir hâl alıyor. Bu da şu demektirki: biz maddeden uzaklaştıkça, ilk mevcudu daha tam bir surette tasavvur ederiz. Biz bilfi'il akıl

oldukça ona daha çok yaklaşırız. Nihayet maddeden tamamiyle sıyrıldığımız anda zihnimiz onu en mükemmel surette kavrar.

Yüce Tannmn azameti, büyüklüğü ve ululuğu hakkında

Onun azameti, büyüklüğü ve ululuğu da böyledir. Bir şeyin azameti, büyüklüğü ve ululuğu, ya cevherindeki veya hususiyetlerinin arazlanndan birindeki mükemmeliyetine göre olur. Bu [vasıflar] bize nisbet edilince tenimizin âzalanndan birindeki ve yahut servet ve ilim gibi arazlarımızdan birindeki mükemmeliyetimiz kasdedilmiş olur. Onun mükemmeliyeti her mükemmeliyetten farklı olduğu için, onun azameti, büyüklüğü her ulu ve büyük şeyden üstündür; azameti ve ululuğu cevherinin gayelerinden ibaret olup, cevheri ve zatı dışında değildir.

O, başkası tarafından iclal edilsin edilmesin, tazım edilsin edilmesin, zatında azîm ve uludur. Her mevcudun güzelliği, revnakı ve ziyneti kendi üstün varlığına kavuşmasında ve kendisinin en son mükemmelliğine erişmesindedir. İlk mevcudun varlığı ise en üstün varlık olduğundan, güzelliği her güzelliğin fevkindedir. Ziynet ve revnakı da böyledir. Bütün bunlar onun cevherinde ve zatında, yâni kendi varlığında ve aklettiği zatında bulunurlar. Halbuki bizim güzelliğimiz, revnakımız ve ziynetimiz zatımızda değil arazlanmızdadır. Cevherimizde değil dışımızda kalan şeylerdedir. Onun cemali, mükemmeliyeti ve sair özellikleri ise zatından başka şey değildirler.

Lezzetin, sevincin ve gıbtanm çokluğu, mükemmel ve tam bir idrâkla, en güzel en zarif ve en süslü şeyi idrâk etmekle hasıl olur. İlk mevcud güzelilğin, zarafetin ve ziynetin en son merhalesinde bulunduğu için, onun kendi zatım idrâk etmesi idrâkin en mükemmelidir; cevherim bilmesi, bilginin mutlak surette en üstünüdür. Biz ilk mevcudun duyduğu lezzetin künhünü ve büyüklüğünü ancak aklî bilgi, tahayyül veya ihsas ile — kendi kemal ve zarafetimizin üstün derecesini bütün idrakimizle idrâk ettiğimiz lezzetle mukayese ederek — anlar ve öğreniriz. Lezzetin bu derecesine vardığımız zaman, bu lezzetin büyüklükte her dereceyi aştığım zannederek içimizden son derece mahzuz oluruz; bu mahzuziyetimiz süreksiz ve geçici olsa da!.. Dolayısiyle,onun sevincini, lezzetini ve gıbtasmı kendi sevincimize, lezzetimize ve gıbtamıza kıyas etmek, onun ilmini ilmimize - zatının üstün güzellik ve revnakım idrâk edişim, bizdeki en güzel ve en revnaklı şeyleri idrâk edişimize - kıyas etmek demektir. Binaenaleyh idrâkimizle onun idrâki arasında bildiğimiz şeylerle onun bildikleri arasında, kendi güzelliğimizle zâtının güzelliği arasında hiç bir nisbet yoktur. Böyle bir nisbet bulunsa bile, son derece basit ve küçüktür. Bu yüzden bizim kendi lezzetimiz, sevincimiz ve gıbtamızla onunkiler arasında nisbet yoktur. Zira bu nisbet pek cüz'îdir. Ufak bir mikdar ile küll arasında ve en eksik şeyle mükemmeliyetin müntehası arasında nasıl bir nisbet bulunabilir!...

İlk mevcud kendi zatından ne kadar çok lezzet, sevinç ve gıbta duyarsa, kendi zatının âşıkı olup, zatını kendi nisbetinde sever ve beğenir. Bizim kendi faziletimize âşık olmaktan duyduğumuz zevkin ilk mevcuda nisbeti, onun fazilet ve kemalinin bizce beğenilen kendi fazilet ve kemalimize nisbeti gibidir. Şu kadar ki onda seven sevilenin aymdır; beğenen beğenilenin aymdır; âşrk maşukun aymdır. Bizde ise bunun hilafına olarak, fazilet ve güzellik mâşuklanmız iseler de âşık değildirler. Bizdeki âşık ondakinden başka bir kuvvettir. Onda mâşuktan eser yoktur. Binaenaleyh bizde mâşuk âşıkm aym değildir. Onda ise mâşuk âşıkın aymdır. Ve o sevilsin sevilmesin ilk sevgilidir; ona âşık olunsun olunmasın ilk mâşuktur.

Bütün mevcudlann ondan nasıl hasıl olduktan hakkında

İlk mevcud ondan varolunandır. İlk mevcudun kendine mahsus varlığından diğer mevcudlann ister istemez hasıl olmlan lâzım gelir. Bu mevcudlann kısmen duygu ile müşahede edilen, kısmen burhanla bilinen varlığı, insamn irade ve ihtiyan ile hasıl olmuş değildir, ilk mevcuddan başkasımn hasıl olması, varlığının başka varlığa taşması ve başkasımn onun varlığından taşmış olması kabilindendir. Böylece onun varlığı, kendisinin hiç bir suretle ne sebebi ne gayesi olabilir.

Nitekim çocuğun vücudu, ana ve babanın varolmasına [sebep] ve gaye teşkil edemez. Bu, ancak şu

demektir ki ondan hasıl olan varlık, ona kemal getirir; nasıl ki bizim işlediğimiz işlerin çoğu bize aym şeyi sağlar; meselâ bir başkasına mal verdiğimiz zaman, elde ettiğimiz şeref, haz veya diğer iyilikler, bize kemal getirirler. Onda kendinden başkası da bulunmazki, varlığından maksad, başka şeyleri hasıl etmek olsun; ve varlığına bir dış sebep bulunmakla ilk olmaktan çıkmış olsun. O aym zamanda başkasına vücud vermekle, kendinde olmıyan ve kendi kemali dışında kalan bir kemali vermez; nasıl ki malım veya başka şeyini bağışlıyan bir kimse haz, şeref, riyaset veya başka hayırlar kazanarak kemale kavuşmayı istihdaf eder. Bu gibi şeylerin onda bulunmaları imkânsızdır. Zira ilk mevcud o zaman ilklikten çıkar ve öncelikten düşüp kendinden başkasımn önceliğini kabul etmiş olur ve kendi varlığına başkasım sebep kılmış olur.

Hakikat halde onun varlığı kendi zaü içindir. Cevheri, varlığım takip edip arkasından gelmekle, ondan başkası hasıl olur. Böylece varlığı başkasımn varlığına taşar.

Onun cevheri ve zaüm cevherlendiren vücudu, başkasımn varlığım husule getiren vücudun aymdır. Dolayisiyle o, bizim gibi - meselâ bir özelliğimiz olan nutukla yazdığımız yazı kabilinden — iki ayn hususiyet arzetmez ki, biri ile zaü belirsin, öbürü ile başkasım hasıl etsin. O hakikat halde, bir tek zat ve bir tek cevherdir ki, onunla hem cevherlenir, hem başkasım hasıl eder. Onun varlığından, aym zamanda

başka bir varlığın - kendi zatında bulunmıyan - başka bir şeye taşmasına da ihtiyacı yoktu. Üstelik ne kendisinde bulunan bir araza, ne kendisine yeni bir hal kazandıracak bir harekete, ne kendi dışında bulunan bir âlete dahi ihtiyacı yoktur. Meselâ buhar elde etmek için hararet verecek ateş ve buhar olacak su gibi vasıtaya ihtiyacı yoktur. Ve yahut güneşin suyu ısıtması için, suyun harekete geçmesi ve bu hareketle yeni bir hâl kazanması ve bu hâl ile suyun ısınması kabilinden bir vasıtaya ihtiyacı yoktur. Yahut da marangozun tahtayı ayırmak, biçmek ve yarmak için keser ve bıçkı gibi aletlere ihtiyacı yoktur.

Başkasımn varlığına sebep olan vücudu, onu cevherlendiren vücudundan mükemmel değildir. Nitekim onu cevherlendiren vücudu başkasımn varlığına sebep olan vücudundan mükemmel değildir. Bilakis bunlann her ikisi aym zatdır. Bununla beraber ondan, başka varlığın taşmasına mâni olacak, içinde veya dışında, hiç bir engel yoktur.

Mevcudlann mertebeleri hakkında

Mevcudlar çoktur. Çokluklar ile beraber birbirlerinden üstündürler. Her varlık, tam olsun eksik olsun, onun cevherinden taşmışür. Cevheri öyle bir cevherdir ki bütün mevcudlar mertebelerine göre ondan taşınca, her biri varlıktaki sırasına göre ondan payım alarak hasıl olur. Evvelâ bunlann en mükemmeli hasıl olur. Peşinden daha eksiği hasıl olur. Bu minval üzere eksikten daha eksiğe gidilerek, sonunda

öyle bir mevcuda vanlır ki, ondan aşağısına gidildiği takdirde tam bir hiçliğe vanlmış olur. Böylece mevcudlar vücudtan kalkmış olur.

Bütün mevcudlar, ancak kendi vücuduna mahsus cevherden taşüklan için, o cömerttir. Bu cömertlik onun cevherindedir. Yine bütün mevcudlar, sıralarına göre onun cevherinden paylarım alarak hasıl olurlar. Dolayısiyle o, âdildir. Adaleti de cevherinde olup cevherinin dışında değildir. Bu cevher öyle bir cevherdir ki, mevcudlar ondan kendi mertebelerine göre hasıl olunca, birbirleri ile öyle bir nizam üzere bağdaşırlar ki bir sürü şey, ek şey hâlinde toptan hâsıl olur.

Mevcudlan birbirlerine yaklaştırıp bağlıyan bu bağlar, bazı şeylerin kendi cevherleri içinde iseler de, bunlar bazı şeylerin cevherlerine tâbi hususiyetlerden olup insanları birbirlerine bağlıyan sevgi gibidirler. Sevgi, insanların âhvalinden olup insanlann vücudu, onunla kaim değildir. Gerçi sevgi de Allahtan gelmiştir. Çünkü onun cevheri, öyle bir cevherdir ki, ondan hâsıl olan mevcudlann kaynaşma ve bağdaşmalarım icab ettirir.

Pek ulu olan ilk mevcudu adlandıran isimler hakkında

Onu adlandıran isimler, aramızdaki en üstün varlıkların mükemmeliyetlerine delâlet eden isimlerdir. Fakat bu isimler, bizim kullandığımız mâna ve zeminde kullanılmayıp ilk mevcudun cevherine mah-

sus kemale delâlet etmeleri lâzımdır. Sonra bu isimlerin delâlet ettikleri mükemmeliyetler çoksa da, bunların ilk mevcudtaki çeşitli mükemmeliyetlere delalet ettiklerim, onun bölümlerinden olduklanm ve ilk mevcudun bu mükemmeliyetlerden her biriyle cevherlendiğini zan etmiyelim. Bu çeşitli isimlerin, bir tek cevhere ve bölünmez bir tek varlığa delâlet etmeleri lâzımdır.

Gözümüz önündeki eşyanın kemal ve faziletine delalet eden isimlerin bir kısmı, bir şeyin başkasına göre değil de, bizzat kendi özelliğine delâlet ederler: *tek ve diri* gibi. Bir kısmı ise, bir şeyin özelliğine, ancak başka bir şeye nisbetle delâlet ederler: *âdil ve cömert* gibi.

Bu isimler aramızda ifade ettikleri fazilet ve kemale delâlet ederler. Onun dışında kalan bir şeye nispetleri, kemalinin bir cüz'üne delalet eder: öyleki bu isim veya bu fazilet ve kemal, onun izâfi bir surette kıvamım teşkil ederler. Bu gibi isimler, nakil tarikiyle, ilk mevcuda itlak edilince, başkaya nisbetle bunlar, ilk mevcudtan taşan mevcudlara delalet ederler. Dolayisiyle bu nisbeti, ne kendisinin bir cüz'ü telakki etmeliyiz; ne de o ismin ifade ettiği kemali, o nisbet vasıtasiyle, onun kıvamı telakki etmeliyiz. Fakat o isim ile, o nisbetin zarureten tâbi olduğu cevher ve kemali kasdetmeliyiz ki o nisbet, o cevherle kaim olsun; ve o ismin delâlet etmesi matlub olan cevheri ifade etsin.

Sevanî [ikinci mevcudlar] ve çokluğun oluşu hakkında

İlk mevcudtan, İkincisinin vücudu taşar. Bu İkincisi dahi aslâ cisimlenmemiş ve maddesiz bir cevher olup kendi zatım ve ilk varlığı akleder. Kendi cevherinden aklettiği şey, zatından başka bir şey değildir. İlk mevcudu akletmesi dolayısiyle, ondan bir üçüncünün gelmesi gerektir. Kendine mahsus zatiyle cevherlenmiş olduğundan ondan birinci semanın gelmesi gerektir. Üçüncüsü dahi maddesiz olup cevheri itibariyle akıldır. Kendini ve ilki akleder. Kendi hususi zatiyle cevherlenmiş olduğundan, ondan sâbit yıldızlar küresinin gelmesi lâzımdır. İlk mevcudu akletmesi dolayısiyle -ondan -bir dördüncünün gelmesi gerekir. Bu da maddesizdir; hem kendim hem ilk mevcudu akleder. Kendi hususi zâtiyle cevherlenmiş olmakla ondan Zühal küresininn gelmesi lâzım. İlk mevcuda akletmesi dolayısiyle, bir beşincinin vücudunu muktezidir. Bu beşincisi dahi, maddesiz olup kendim ve ilk mevcudu akleder; kendi zatiyle cevherlenmiş olduğundan, ondan Müşteri küresinin gelmesi lâzımdır ki bunun da vücudu maddesiz olup kendi zaüm ve ilk mevcudu akleder; kendi zatı ile cevherlendiğinden ondan Merih küresinin gelmesi lâzım. İlki akletmesi dolayısiyle ondan bir yedincinin gelmesi gerektir. Bunun da vücudu maddesiz olup kendini ve ilk mevcudu akleder. Kendi zatiyle cevherlenmiş olmakla, ondan güneş küresinin gelmesi lâzım. İlk mevucudu akletmesi

yüzünden ondan bir sekizincinin gelmesi lâzım. Onun da vücudu maddesiz olup kendim ve ilk mevcudu akleder. Kendi hususi zatiyle cevherlendiğinden, ondan Zühre Küresinin gelmesi lâzım. Bunun da ilk mevcudu akletmesi dolayısiyle, ondan bir dokuzuncunun gelmesi gerektir. Bu dahi maddesiz olup kendi zaüm ve ilk mevcudu akleder. Kendi zatiyle cevherlenmiş olduğundan ondan Utarid küresinin gelmesi lâzım. İlk mevcudu akletmesi dolayısiyle, kendisinden bir onuncunun gelmesi icabeder. Bunun dahi vücudu, maddesiz olup kendi zatım ve ilki akleder. Kendi zatiyle cevherlendiğinden ondan kamerin gelmesi lâzım. Bunun da ilk mevcudu akletmesi yüzünden kendisinden onbirincinin gelmesi icabeder. Bu onbirinci de maddesiz bir vücud olup kendi zaüm ve ilk mevcudu akleder. Fakat bunun vücudunu hasıl etmek için, madde ve mevzu'a hiç ihtiyacı olmıyan şeyler burada son bulurlar. Onlar mufânk (maddeden ayn) olup cevherleri itibariyle hem akıldırlar hem mâkûldürler. Kamer küresinin yanında samevî cisimler sona erer. Bunlar, tabiatleri icabı, devri hareketle dönerler.

Aramızdaki cisim ve mevcudlar hakkında

Bu saydığımız mevcudlar, daha başlangıçta, cevherleri en üstün mükemmeliyetlere ulaşmış olanlardır. Onlann varlığı son ikisinin(') yanında nihayet bulur.

(1) Daha önceki bahiste zikredilen mevcudlann son ikisi.

Bunlardan sonrakiler, tabiatleri icabı, henüz başlangıçta, üstün mükemmeliyetlerde olmazlar. Bilakis onlardan her biri, en eksik mevcutlardan başlayıp peyderpey terakki ederek, evvelâ, cevherinde soma da arazlarında, mükemmeliyetin en ileri merhalesine ulaşır. Bu cinsin tabiatlerinden olan bu hâl, kendisine yabancı olan başka şeyden gelmiş değildir. O, kısmen tabi'îdir, kısmen iradîdir, kısmen de tabi'i ile iradîden birleşmiştir. Bunlardan tabi'i olanlar irâdi olanların mukaddimesidirler. Vücutları, zaman içinde iradî olanlannkine takaddüm eder. Dolayisiyle tabi'iler bulunmadan iradîler bulunamazlar. Bunlardan tabi'î cisimler, "ustukuslar" olup hava, su, toprak ve benzerleri olan buhAr, alev ve saire gibi şeylerdir. Madeniler ise, her nevi taşlar, bitkiler ve nâtık olan ve olmıyan hayvanlardır.

Madde ve suret hakkında

Bunlardan her birinin kıvamı, iki şeyden teşekkül eder ki biri, beşiğin tahtası, diğeri beşiğin yapısı makamındadır. Tahtası makamında olan şey, madde ve *heyâlâ'dır.* Yapısı makamında olan şey, *suret, heyet* ve *emsali şeylerdir.*

Madde, suretin mahal ve mevzuudur. Madde olmadan, suretin ne kıvamı, ne vücudu olabilir. Madde, suret için vazedildiğinden, suret bulunmadıkça madde de bulunmaz. Suretin bulunuşu, maddenin bulunması için değil, cisimlenen cevherin bilfi'il cevher olması içindir. Her nev'in sureti hasıl oldukta,

o nevi, bilfi'il ve en mükemmel mevcudiyetiyle hasıl olmuş sayılır. O nevin maddesi bulunup ta sureti bulunmazsa, ona, bilkuvve bulunmuş denir. Nitekim beşiğin tahtası sureti bulunmazsa o, bilkuvve bir beşiktir. Onun bilfi'il beşik olması için suretinin maddesinde tecelli etmesi lâzımdır. Bir şeyin iki varlığından maddî varlığı, en eksik bir haldedir. İki varlığın en mükemmeli, onun suret hâlidir.

Cisimlerin suretleri birbirine zıd olup her biri, hem bulunabilir hem bulunamaz. Her birinin maddesi, hem suretim hem zıddım kabul eder. [Maddenin] içinde, şeyin sureti hem bulunabilir hem bulunamaz. [Madde] icabında başka bir suret hâlinde de bulunabilir.

Ustukuslar dört olup suretleri birbirlerine zıdtır. Her ustukussun maddesi, kendi suretine de zıddına da kâbildir. Üstelik her birisinin maddesi, hepsi arasında müşterektir. O madde, hem kendine göre, hem semamn altındaki sair cisimlere göre birdir. Zira gök altındaki sair cisimler, ustukuslardan teşekkül ederler. Ustukuslardan her birinin kendine mahsus maddesi yoktur. Onlar gök altındaki her şeyin müşterek maddeleridir. Bu isimlerden hiç biri suretini önceden almaz. Fakat onlar, önceden bilfi'il varlıklarına değil de, uzaktaki bilkuvve varlıklarına mazhar olurlar. Zira onlar, yalmz ilk maddelerim almış bulunurlar. Dolayısiyle, onlar kendilerim mütemadiyen cevherlendirecek surete doğru koşup - bilfi'il varlıklarının kıvamım teşkil

eden - suretlerinin husulü için peyderpey inkişaf ederler.

İlâhi mevcudların, mertebeleri ve heyulânî(') cisimlerin bölümleri hakkında

Bu mevcudlar şöylece tertip edilirler: evvela onlann arasından en bayağısı ele almır. Soma daha mükemmeline ve en sonunda ondan daha mükemmeli olmıyan mükemmele varılır. Bunlann en bayağısı, müşterek ilk maddedir. Ondan mükemmel olarak *ıısiııkıslarf[2])* gelir; soma bitkiler, sonra nutuksuz hayvanlar, soma natık hayvan gelir ki, ondan mükemmel bir şey yoktur. Daha önce bahsettiğimiz mevcudlar şöylece sıralanırlar: evvelâ en mükemmelleri, sonra eksikleri, daha eksikleri Ve nihayet en eksikleri gelir. Mevcudlann en üstün ve en mükemmelleri ilk mevcudtur. İlk mevcudtan hasıl olan şeylerin en mükemmelleri, umumiyetle cisim olmıyan ve cisimlerden gelmiyenlerdir. Onlardan soma semavî cisimler gelir. Bu mevcutlann en mükemmelleri de, İkinciler olup soma ötekiler, sırayla onbirinciye kadar giderler. İlk mevcudtan soma gelen ayn sıradaki eşya, on sayıda olup semavî cisimler dokuz olduklarına göre hepsinin toplamı ondokuz olur. Aşere [onlar] dan her biri kendi varlık ve mertebesinde münferit olup varlığının kendinden başkasına ait

(1) Heyulası yani maddesi olan cisimler.

(2) Ustukuslar, dört unsur dediğimiz su, toprak, ateş, havadır. Kelime yunancadan alınmıştır.

olmasına imkân yoktur. Zira varlığında, ona ortaklık edecek başka bir varlık bulunduğu takdirde, o varlık bunun gayrisi olacağından, bunu ondan ayıracak bir hususiyet ihtiva etmesi lâzım gelir ki, bu ayıncı kuvveti ihtiva eden varlık, diğerinin varlığı olamaz. Binaenaleyh her ikisine ait varlıklâr bir olmayıp, her birini diğerinden ayıran başka bir hususiyet vardır. Bunlardan her birisinin zıddı da yoktur. Çünkü zıddı olamn kendisiyle zıddı arasında müşterek bir madde-si bulunmalıdır.

Aşere [on] lardan hiç birisinin maddesi yoktur. Nev'in suret mevzuları çoğalınca, eşhası da çoğalmış olur. Bu yüzden maddesi olmıyan bir şeyin nevrinde kendinden başkası bulunamaz.

Bundan başka zıdlar, ya cevherde birbirine zıd olan şeylerden doğarlar veya yerine göre, nisbet ve hâlleri birbirine zıd olan tek şeyden doğarlar: nitekim soğuk ta sıcak ta güneşten gelir. Güneş yakınlık ve uzaklığa göre iki ayn durumda bulunduğundan, bu iki durumdan, birbirine zıd hâl ve nisbetler doğar. İlk mevcudun ne zıddı bulunur, ne İkincinin zıd hâl ve nisbetlerine maruzdur. İkincide, üçüncüde ta onun-cuya kadar tezad bulunmaz.

Aşere [on] lardan her biri hem kendi zaüm hem ilk sebebi anlar. Hiç birisinde, yalmz kendi zaüm anlayacak bir mevcudiyet üstünlüğü yoktur. Fakat her biri, kendi zatı ile ilk sebebin zatım aklederek, kusursuz fazileti iktibas eder. Ve fazilet üstünlüğünü akletmesi neticesinde kendi faziletinden zevk alır.

İlk mevcudun kendim tanımaktan duyduğu zevke nisbetle [bunlann yağan yegan ilk] mevcudu tanımaktan duyduklan zevk üstünlüğü - kendi kemallerine nisbetle - ilk mevcudun kemalindeki üstünlük mesabesindedir. Ve kendilerim tanımakla kendilerim sevip beğenmelerinin ilk mevcudu tanıyarak beğenmelerine nisbeti, ilk mevcudun revnak ve güzelliğinin kendi revnak ve güzelliklerine nisbeti gibidir.

Dolayısiyle onlar, ilk mevcudu tanımakla, kendilerine göre, önce sevilmiş ve önce beğenilmiş sayılırlarsa da, kendi zatlanm tanımakla ikinci olarak sevilmiş ve beğenilmiş olurlar. Bu aşereye nisbetle dahi ilk mevcud yine ilk sevgili ve ilk pıâşuktur.

Semavî cisimlerin müşterek oldukları noktalar hakkında

Semavî cisimler, dokuz mertebeli, dokuz tüm(') teşkil ederler ki her tüm bir yuvarlak cisim ihtiva eder. Bunlardan birincisi yalınız bir cisim ihtiva edip pek süratli bir hareketle döner. İkincisi de tek bir cisimden ibaret olup o dahi müşterek hareketli bir sürü cisimler ihtiva eder. Bunlann hepsi müşterek iki hareketle dönerler. Üçüncüsü, dördüncüsü, beşincisi, akıncısı ve yedincisinden her biri, çeşitli cisimler ihtiva eder. Bu cisimlerden her birinin kendine

(1) «Tüm» burada «cümle» kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır.

mahsus hareketi olduğu gibi hepsi arasında müşterek hareketler vardır.

Bu cisimlerin hepsi cinsleri itibariyle bir olup tümleri bakımından muhteliftir. Her tümün öbür tümle müşterek olmıyan bir tek hususiyeti vardır. Nitekim güneş başka bir tüm ile müşterek olmayıp kendi varlığında münferidtir. Kamer ve diğer yıldızlar da öyledirler. Bunlar heyülâni cisimlerin cinsindendirler. Zira onların suretlerine tümlerine ve cevher ve emsaline benziyen mevzulan vardır. O şeyler o mevzularla kaimdirler. Şu kadar ki suretlerinin zıdlan olamaz. Her birinin mevzu'u ne o suretten başkasım kabul edebilir, ne de onsuz olabilir. Suretlerinin mevzularında hiç bir veçhile yokluk bulunmadığından, ve, onlan karşılıyacak yokluklar bulunmadığından bu mevzular, o suretlerin akletmelerine ve bizzat akıl olmalanna manî değildirler. O halde bunlardan her biri, sureti itibariyle bilfi'il akıldır. O [aklı] ile ilk mevcudun ve mufankın zâtım tanır ki, o zattan, o cismin varlığı [taşmış] bulunur.

Kendiliğinden akleden her şey akıl değildir. Çünkü o, mevzu'unu aklettiği halde, mevzu'unun kendisi, akledemez. Binaenaleyh mevzu'u ile akletmeyip sureti ile aklediyorsa, onda akletmeyen bir mâkul vardır. O, kendim cevherlendiren ve kendine suret veren her şeyi akleder. Yâni o, suret ve mevzu ile cevherlenir; böylece ilk mevcudtan ve heyulâdan kurtulan aşereden ve her mevzudan aynlır. İnsan ona madde itibariyle müşariktir. Onun dahi gıbta ettiği

şey, yalnız kendi zatını akletmesinden değil de, ilk mevcudu akletmesinden ve kendi varlığına sebep olan müfankın zatım akletmesinden ileri gelir. Müfank - ilk mevcuda aşkı ve ilk mevcudtan kazandığı revnak ve güzelliği ile — kendini beğenmesi bakımından dahi ilk mevcuda müşariktir. Şu kadar ki o, bu hususta aşerenin pek aşağısında olmakla beraber, heyulânî cisimlerin kendisine müşareket ettikleri hususlann en şereflisine ve en üstününe ve şekillerin en üstünü olan kürevisine ve müretteb keyfiyetlerin en üstünü olan ışığa malik bulunmaktadır. Onun bazı cüzüleri, ışığı yapar ki bunlar yıldızlardır. Bazı cüzüleri ise bilfi'il şeffaftırlar. Çünkü onlar, ya kendiliklerinden ışıklıdırlar veya yıldızlar vasıtasiyle, aydınlanmış bulunurlar. Hareketleri devri olduğu için, hareketlerin en üstünüdürler. Onlar henüz başlangıçta en üstün surette cevherlenmiş olduklarından, en büyük şekillerim ve kendilerine mahsus olan müretteb keyfiyeti, almış bulunduklanndan [aşere] ye müşariktirler.

Semavî cisimlerin nerede döndükleri, nereye ve ne için döndükleri hakkında

[Yıldızların] nereye doğru döndükleri, onlarca tâ başlangıçta bilinmiyen ve dışlarında kalan bir şeydir. Halbuki onlann nereye doğru döndükleri, her cismin en basit ve en bayağı arazları mey anındadır. Zira her cisim, muayyen bir yerde bulunur. Onun yer'i nin nev'i deyince, muayyen bir cisim dolayında bulunduğu kastedilmiş olur, yer'i bu kabilden olan bir şeyin

bütünü, nev'in bütününde ayn olamaz. Şu kadar ki hem nev'in cüzüleri, hem de onu ihtiva eden cismin cüzüleri vardır. Bu cismin hiç bir cüz'ü hususî mahiyette, dolayımn herhangi bir cüz'üne tekabül etmez. Fakat cismin her cüz'ü, dolayımn her cüz'üne tekabül etmelidir. Üstelik cismin her cüz'ü dolayımn cüz'ülerine muayyen bir vakitte değil de, her vakitte ve daima tekabül etmelidir. Fakat bu cismin herhangi bir cüz'ü dolayımn herhangi cüz'ünde hasıl oldukça, öndeki cüz'ün önüne düşmesi iktiza eder. Bu uğurda her iki cüz'ün bir anda buluşmalanna imkân yoktur. Onun için dolayın cüzülerinden her birinin devresini ikmal edinceye kadar, bulunduğu durumdan çıkıp öne geçmesi lâzımdır. Cüz'ün içinde bulunduğu durum, herhangi bir vakte tekabül etmediği için, kendi durumunda daima bulunması gerektir. O cüzü daima o dummda kalmayıp sayı bakımından *bir* iken nevi bakımından *bir* olursa, yani kâh öyle olup kâh öyle olmazsa, soma da nevi bakımından benzerine avdet edip bir müddet soma oradan sıyrılarak üçüncü bir benzerine avdet ederse, ondan da bir müddet soma sıyrılıp bir dördüncü benzerine avdet ederse ve hep böyle sürüp giderse, bilki hareket ettiği nokta, üzerinde değiştiği ve ona doğru döndüğü şey kendi dolayındadır ve semanın bulunduğu cisme nisbetle [öyle] dir. Nisbet demek: *şuna göre bu ve şundan bu ve emsali şeyler* demek olup bir *mevki*"in manası, bir cismin intibak ettiği diğer bir cisme nisbeti demektir. Mücessem bir dairenin küresinde bulunan herhangi

bir semavî cisim cüz'ülerinin o cismin altındaki satıhlarının cüzülerine nisbetleri, daima değişmekte olup, gelecekte o nisbetlerden her biri, evvelki nisbetlerin benzerlerine avdet ederler. Halbuki bir şeyin başka bir şeye nisbeti, onun bayağı hallerinden olup, o şeyin cevherinden en uzakta olan arazları meyamndadır. Müstakil bir hareketle dönen her kürrenin ve mücessem dairenin hareketi, diğerinden ya daha ağır veya daha çabuktur. Nitekim Kamerin küresi Zühalin küresinden daha çabuk döner.

Devri hareketlerle müşterek tabiatlarindeki haller hakkında

[Semavî cisimlerin] hareketlerindeki bu tafâzul birbirlerine göre olmayıp bizzat kendilerine göredir. Onlardan ağır olanları her zaman ağıldır. Çabuk olanları daima çabuktur. Üstelik bu semavî cisimlerden çoğunun durumları ortalarından ve altlarından değişik olur. Durumlarının bu değişikliği yüzünden her birine, yerin dolayında, bazan hızlı dönmek bazan ağır dönmek gibi, arazî bir hususiyet lâhık olur. Gerçi bunlardan bazıları daima hızlı veya daima ağır dönerler. Zuhal hareketinin kamer hareketiyle mukayesesi bu kabildendir. Bunlar onlara karşılıklı nisbetlerle lâhık olup bazan birleşir, bazan aynlır, bazan da birbirine zıd nisbetler altında olurlar. Bunlar aym zamanda altlarındaki [ecrâmm] bir kısmına bazan yaklaşırlar, bazan onlardan uzaklaşırlar, bazan gizlenirler. Bu zıd şeyler, onlann ne cevherlerine ne de cevhere yakın arazlarına girer. Fakat

onlann nisbetleriyle ilgili olup, güneşin doğması ve batması gibi şeylerdir ki, bunlar altlarındaki [mevcuda] nisbetle birbirlerine zıd sayılırlar. Semavî cisim tezada uğrayan mevcudlann ilkidir. Tezad ihtiva eden ilk şeyler, bu cismin hem altındaki şeylere nisbetinden, hem de o şeylerin birbirlerine olan nisbetlerinden ibarettirler. Birbirlerine zıd olan bu şeyler zıdlarm en bay ağışıdırlar. Tezad ise varlıkta bir eksikliktir. Eksiklik, semavî cisme - varolmalan mukadder olan — en bayağı şeylerde lâhık olur.

Bütün semavî cisimlerin müşterek bir tabiatleri var ki o tabiat sayesinde ilk cismin hareketiyle hareketlenmiş olurlar. Bu hareketlerden biri, bir gece ve bir gündüz içinde vuku bulan devrî hareket-tir. Bu hareket ilk semanın altında zorla vuku bulmuş değildir. Zira semavî hiç bir şey zorla vuku bulmaz. Aralarında tezadsız bir cevher ayrılığı bulunur. Zuhal ve Müşteri ile, herhangi bir yıldızla başkası ve herhangi iki küre arasındaki aynlık bu kabildendir.

Sonra, onlann nisbetlerinde - bu nisbetlerle zıdlan değişse de - bir tezad anz olur. [Bu nisbetler] o [ecrâm] üzerinde taakub edecek bir nisbetten zıddına geçerler. Ve, terk ettikleri hâle sayı itibariyle değil de nevi itibariyle dönerler. Böylece tekerrür eden ve birbirinden diğerine, daha uzun veya daha kısa bir zamanda dönen nisbetlerle, hiç tekerrür etmeyen, hâller ve nisbetler bulunur. Onlardan bazı topluluklann bir tek şeyle tezad halindeki nisbetleri de vardır. Nitekim onlardan bir kısmının bir şeye

yakın bulunması, diğer bir kısmının da aym şeylerden uzak bulunması bu kabildendir.

İlk sureti ve ilk maddeyi meydana getiren sebepler hakkında

[Semavî cisimlerin] müşterek tabiatleri, altlarındaki her şeyin müşterek ilk maddesinin bulunmasını gerekli kılar. Cevherlerinin ihtilafından muhtelif cevherlerdeki cisimlerin gelmesi lâzım. Nisbetlerinin ve münasebetlerinin tezâdında ise zıd suretlerin bulunması lâzımdır. Bunlann üzerinde, zıd nisbetlerin tebeddül ve taâkubundan, ilk madde üzerinde, zıd suretlerin tebeddül ve taakubu gelmelidir. Zıdnisbetlerin ve ters münasebetlerin husulünden — zıd suretteki şeylerde ihtilat ve imtizaç arzeden bir sürü cisimden - aym zamanda tek zâta doğru gidilmesi lâzımdır. Çeşitli tipteki değişik imtizaçlardan çok çeşitli cisimlerin hasıl olması lâzım. [Bunlann] tekerrür ve avdet eden münasebetlerinden, kimisi daha kısa kimisi daha uzun zamanda, tekerrür ve avde eden şeyler hasıl olmaktadır. Ve tekerrür etmiyen fakat herhangi bir zamanda vukubulan - önce bulunmadıktan gibi somadan bulunmıyacak otan hâl ve münasebetlerinden — husul bulduktan soma, bir daha tekerrür etmiyen şeyler hâsıl olur.

Varolmada heyulânî cisimlerin mertebeleri hakkında

Evvelâ ustukustar hasıl olurlar. Soma o cins ve tabiâtteki cisimler hasıl olurlar ki buhar ve *bu*

zümreden olan bulutlar, rüzgârlar ve havada vuku bulan diğer şeyler ve yerin dolayında, altında, suda ve ateşte olan şeyler bu kabildendir. Ustukus ve mümasili şeylerden her biri için veya her biri vasıtasiyle var olan ve dıştan hiç bir muharriki olmıyan şeylere doğru, kendiliklerinden hareket eden kuvvetler, birbirleri üzerinde müessir kuvvetler ve birbirlerinden müteessir kuvvetler hasıl olur. Soma, bunlar semavî cisimlerin ve birbirlerinin tesirleri altında kalarak - bu hususlaki fi'illerin içtimaından tezadlı veya tezadsız surette — birbirlerinden farklı olan türlü ihtilatlar ve bir çok imtizaçlar ve mikdarlar hasıl olur. Bunlardan da sair cisimlerin var olması gerekir öyleki: evvela ustukuslar birbirleriyle kanşarak bunlardan birbirine zıd olan bir çok cisimler hasıl olur. Soma, bu zıdlann bir kısmı yalnız birbiriyle kanşır; diğer bir k*smı ise hem birbiriyle hem ustukuslarla kanşarak ikinci bir kanşma hasıl eder ki bundan da suretçe birbirine zıd olan bir çok cisimler hasıl olur. Bunlann her birinden de birbirleri üzerinde müessir kuvvetler ve dış muharrikleri olmadan kendiliklerinden hareket eden kuvvetlerhasıl olur. Bunlann üzerinde de semavî cisimler tesir ederek birbirleri üzerinde müessir olmıyan, ustukuslann tesiri altında kalmaya ve ustukuslann üzerinde müessir olmaya başlar. Bu muhtelif tesirlerin muhtelif cihetlerde birleşmelerinden muhtelif ihtilaflar hasıl olup ustukuslardan ve ilk maddeden çok uzakta kalırlar. Böylece kanşa karışa eski terkiplerden daha kanşık

yeni terkipler hasıl olmakla, öyle bir raddeye gelirler ki artık kanşma imkânım gaip ederler ve onlann karışmalarından hasıl olacak cisimler, onlardan da ustukuslar kadar uzak kalarak ihtilat son bulmuş olur.

Böylece bazı cisimler ilk ihtilattan, bazıları İkincisinden, diğerleri üçüncüsünden bazıları da son ihtilattan hasıl olurlar. Madenler nisbeten sade ve ustukuslara daha yakın ihtilatlardan hasıl olmakla ustukuslardan az uzaktadırlar. Nebat daha girift olup ustukuslardan daha uzak terkiplerle hasıl olurki evvelkilere nisbetle ustukuslardan daha uzakta kalır. Nâtık olmıyan hayvan nebattan daha karışık bir terkipten husule gelir. İnsan ise, müstesna suretle, son terkipten hasıl olur.

Bu cisimlerin her birinde kendiliklerinden hareket eden kuvvetler, başkaları üzerinde müessir olan kuvvetler, başkası vasıtasiyle müessir olan yani faili başkasında yer alan kuvvetler bulunur.

Müessir kuvvetlerin tesirleri: en çok, en az ve müsavi derecede olmak üzere, üç derecede tetkik edilir. Müteessir olan kuvvetler de en çok, en az ve musâvi derecede olmak üzere üç derecede tetkik edilirler. Her kuvvetin diğeri üzerinde tesiri ya yönelici veya zıd mahiyettedir. Soma bunlar, birbirleri üzerinde müessir olurken, semavî cisimler onlann bir kısmına doğm yönelir, bir kısmına da zıd olurlar. Yöneldikleri şeylere de bazan yönelir bazan zıd olurlar. Zıd olduklan şeye de bazan zıd olur

bazan yönelirler. Bu suretle onlann birbirleri üzerindeki fi'illerine bir de semavî fi'illerin tesirleri inzimam edince, o kadar çok imtizaçlar ve ihtilatlar hasıl olur ki, her nevide son derecede kanşık bir sürü şahıslar husule gelir. İşte gök altındaki tabi'i şeylerin varolma sebepleri bunlardır.

Heyûlâ üzerinde suretlerin taakubu hakkında

İşte [tabî'î şeyler] önce bu suretle var olurlar. Var olunca da bâki ve daim olmalan gerektir. Fakat bu nevi varlıklann kıvamı, madde ve suretten teşekkül ettiği, suret de tezad hâlinde bulunduğu ve her maddenin bu suretten ve zıddmdan müteşekkil olduğu için, bu cisimlerden her birinin, hem sureti bakımından bir hak ve liyakati bulunmakta hem maddesi bakımından bir hak ve liyakati bulunmaktadır. Suretinin hakkı, onun olduğu ve bulunduğu gibi kalmasını emreder. Her iki durumu aym zamanda tahakkuk ettiremediği takdirde, evvela birisim tahakkuk ettirip mevcud olması ve bu vücudunu bir müddet muhafaza ettikten soma telef olarak zıddımn mevcut olup bâki kalması lâzımdır. Bu hâl böyle devam edip gitmekle, bu durumlardan hiç birisinin bakâsı diğerinin bakâsma müraccah olamaz. Zira onlardan her birisinin vücud ve bakâdan payı vardır.

Bundan başka aym madde iki zıd arasında müşterek olunca ve adlardan her biri onunla kaim olunca madde iki addan birisim tercih edemediği ve her birisine aym zamanda tahsis edilemediği takdirde

o maddenin kah bu zıddı kah o zıddı nöbetleşe alması lâzım gelir ki bu suretle her birinin diğeri nezdinde sanki bir hakkı bulunmuş olur. Her birisinin nezdinde başkasına ait bir şey bulunduğu için her birisinin diğerine iade edeceği bir hakkı bulunmuş olur. Bu hususta adalet, her birisinin maddesinden diğerinin hakkım ayırd edip sahibine, iade etmektir.

Mevcudlar arasında, adaletin yerine gelmesi için, bir şeyin sayıca daima *bir* kalmasına imkân bulunmayıp zaman boyunca nevî itibariyle tek kalması gerekir. Bir şeyin nevi itibariyle *bir* kalması için de ona ait şahısların, bir müddet mevcud olduktan soma, telef olarak, yerlerine o neviden başka şahısların kaim olmalan gerekir. Bu minval'üzere devam eden şeylerin bir kısmı ustukuslardan teşekkül edip bir kısmı onlann ihtilatından teşekkül eder. Bu ihtilattan gelenlerin bir kısmı daha girift terkipte olup bir kısmı daha sade terkipte olurlar. Ustukuslara gelince her birinin telef edici zıddı yalmz dışında bulunur. Zira kendi cisminin kısımları arasında zıddı bulunamaz. Az terkipten hasıl olan ihtilatlann iç muzadlan, basit olup kuvvetçe sönük ve zaiftirler. Dolayısiyle onlann itlaf edici zıdlan, esas itibariyle zaif ve kuvvetsizdir. Bunun mütlif olması için dışdan gelen bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Bu suretle bunlann da itlaf edici zıttı dıştan gelmiş olur. Bundan da az tertipteki ihtilatlann itlaf edici zıtlan ise yalmz dıştan gelmektedirler.

Girift terkipteki ihtilaflara gelince, bunlann içlerindeki ve terkiplerindeki tezadlann çokluğu nisbetinde, içlerindeki ve muhtelif şeylerdeki tezadlan belli olur ve iç zıtlann tesirleri o nisbette kuvvetli ve müşterek olur. Şunu da söyliyelim ki bu ihtilaflar birbirlerine benzemiyen zıtlardan müteşekkil olduklan için içlerinde bir tezadın bulunması, olmıyacak şeylerden değildir. Dolayisiyle bunlann itlaf edici zıtlan cisimlerinin içinden ve dışından gelirler.

Cisimlerden dış zıtlar ile itlaf edilenler, daima kendiliklerinden dağılmazlar. Nasıl ki taş, kum ve benzerleri ancak dıştan gelen müessirlerle aynşırlar. Ama nebat ile hayvan, kendi içlerindeki muzadlann tesirile aynşırlar. Dolayisiyle bunlardan birisi müzmin ise, sureti — ancak aynşan cisminin yerine geçen bir bedel bıraküğı takdirde - bir müddet payidar olur. Böylece aynşan cismin yerine başka şey geçmiş olur. Herhangi bir cismin yerine geçen o cisimle ilgisi olan bir bedel yoktur ki o cismin suretim almış olmasın. Bu hâl bedelin [o cisminden] beslenmesiyle hasıl olur. Zira her cisimde besleyici bir kuvvet ve bu kuvvetin yardımcılan bulunur. Bu sebebledir ki cisimlerden her biri, kendine zıt olan şeyi cezbetmekle aralanndan zıdlık kalkar ve o şeyi kendine katarak ona kendi suretim verir. Fakat bu besleyici kuvvet zamanla başkasına geçme kabiliyetim gaip etmekle mezkûr cisim telef olur. Zira cebredici kuvvet o cismi artık eski hâline iade edemez. İşte her cisim, içindeki aynşmalanndan böylece muhafaza edilir. Onu itlaf

eden dış kuvvetten, kendi iç ve dış cihazları ile muhafaza edilir. Bu yüzden nevi birliğini muhafaza ederek devam etmesi için, telef olan kısımlarının yerlerine başka birliklerin geçmesi lâzımdır. Bunlardan da telef olanlann yerlerine başkalan geçmelidir. Bu [ameliye] de şu suretle hasıl olur: ya ilk birliklerin yamnda daha yeni birlikler bulunup ilkler telef olunca onlann yerlerine bu yeni birlikler kaim olur ve böylece o yerde veya başka bir yerde, her zaman, nev'in birliklerinden birisi bulunmuş olur. Ve yahut ilk birliğin yerine geçecek olan halef, ilk birliğin telefinden bir zaman sonra hasıl olur. Bu suretle o nev'in birliklerinden boşalan *bir zaman ortaya girmiş* olur.

Bu birliklerin bazılarında kendileririe nevi itibariyle benzeyen kuvvetler bulunur, bazılarında bulunmaz. [Benzerleri] bulunmıyanlann telef olan sebeplerinin yalmz semavî cisimler husule getirirler. Zira bu cisimleri öbürlerine ustukuslan yöneltirler. Nevileri itibariyle benzerlerim ihtiva eden bir kuvvete mazhar olan [cisimlerin] bu kuvvetlerine, semavî olan ve olmıyan cisimlerin tesirleri katılarak bu kuvvetin müessir olmasına ya faydalı olur veya onun tesirim iptal etmiyecek hatta ona bir düzen verecek bir tezad bağışlarlar. Bu düzenle o kuvvetin içindeki tesir ya itidal kazanır veya o tesiri iptal etmiyecek surette o itidalden az veya çok uzaklaşır. Böylece o nevide itlaf edici kuvvetin yerine geçecek yeni bir şey hasıl olur.

Bütün bu şeyler ya çoğunluk, ya azınlık veya eşitlik üzere hasıl olurlar. Mevcutlar arasında cinsin bakâsı ancak bu vecihle hasıl olur. Bu cisimlerden her birisinin sureti bakımından bir hak ve liyakati olduğu gibi maddesi itibariyle de bir hak ve liyakati vardır. Sureti itibariyle hakkı: olduğu gibi kalarak zail olmamasıdır. Maddesi itibariyle hakkı: vücuduna zıd olan başka bir vücud bulmasıdır. Adalet ise, bunlardan her birisinin, kendi liyakatinin icaplaımı ifa etmesidir. Bunu bir anda ifa etmek mümkün olmadığı takdirde, evvelâ birisim soma diğerim ifa etmek lâzım gelir. Her biri böylece bir zaman için vücud bulur ve mevcudiyeti mahfuz kaldıktan soma telef olmak zıddı yenileşir ve hep bu yolda devam ede gider. [Cinsin] vücudunu muhafaza eden şey ise, ya onun suretim taşıyan cisimde bulunan bir kuvvettir veya başka cisimde bulunan bir kuvvettir. Bu kuvvet onun vücudunu muhafazaya yanyan bir âlet, veya onun muhafazasını tekeffül eden herhangi bir cisim olup, mahfuz olan [cisme] riyaset eden - semavî veya gaynsemâvî - bir cisimdir; ve yahut da, bu hâl bütün bu şeylerin bir maya gelmesinden hasıl olur.

Bundan başka bütün bu mevcudlm birbirlerine zıd olduklarından, onlardan her iki zıddın maddesi de müşterek olm. Öyle ki bir cismin maddesi ötekinin maddesi olup ötekinin maddesi de aynen birincisinin maddesidir. Binaenaleyh her birisinin nezdinde diğerine ait bir şey bulunduğu gibi başkasımn nezdinde dahi ona ait bir şey bulunur. Bu bakımdan sanki her

birisinin diğeri nezdinde bir hakkı bulunmuş olur ki, bu hakkın, mütekabilen birinden diğerine kayması lâzımdır.

Bir şeyin, başkası nezdindeki maddesi - başka cisimle beslenen bir cisim gibi - ya onun suretine aynen bürünür veya — bir takım insanların evvelki insanlara halef olmalan gibi - o şeyin kendi suretine değil de nevrinin suretine bürünür. Bu hususta adalet, o [şeyin] kendi nezdinde bulunan öteki şeyin maddesini bulup ona iade etmesi ve ötekinin nezdinde bulunan [kendi] maddesini geri almasıdır.

Bir şeyin kendi maddesini zıddından alıp koparması, ya cismin içinde surete iktiran eden kuvvetten ibaret olur ve o cismin bu hususta [o kuvvetin] mufank olmıyan bir âletim teşkil eder; veya başka bir cisimde bulunan bir kuvvetten ibaret olup o cisim, o kuvvetin mufank bir âletim teşkil eder ki [onun sayesinde] yalnız kendi zıddından maddesini koparmaya yarar. O cisimde veya başka bir cisimde başka bir kuvvet daha bulunur ki o cisme ya aynen kendi suretim veya nevrinin suretim verir veya her iki işi yapan bir tek kuvvet olur, veya ona riyaset eden başka cisimden hakkım alan bir kuvvet olur. Bu da ya semavî bir kuvvetten, veya semavî olmıyan bir kuvvetten, veya bütün bunlann içtimamdan ibarettir.

Bir cisim başka bir cismin ya suretim tam olarak vermekle, maddesi olur veya kendi suretim ona bahşederek, izzetinden fedakârlık yapmakla onun maddesi olur. Başka bir cisme âlet olarak hizmet

eden cisim, şu iki halden birisine âlet olur: ya suretinin bütünü ile olur veya suretinin izzetinden az bir mikdar feda ederek, kendi mahiyetini değiştirmeksizin ona âlet olm. Nitekim köleleri çalıştırmak istiyenler, onlan döğüp alçaltarak çalıştınriar.

Nefsin cüzüleri ve kuvvetleri hakkında

Vücude gelen insanın ilk vücud bulan kuvveti, onu beslenmeye sevkeden kuvvettir ki buna besleyici kuvvet denir. Ondan soma sıcağı, soğuğu duyan, yemekleri ve kokulan duyan, sesleri duyan, renkleri, ışığı ve görünen her şeyi duyan ve duyulan bu şeylere karşı bizde arzu uyandıran ve bu şeyleri bize aratan veya yadırgatan kuvvet gelir ki ona [duyma kuvveti denir]. Ondan sonra duyumlanmızla müşahede ettiğimiz mahsüslerin nefsimizde bıraktıklan izleri muhafaza eden kuvvet vücud bulmuştur ki buna muhayyile kuvveti denir. Bu kuvvet mahsüsleri birbirine ekliyerek terkip eder ve yahut onlan birbirinden ayınr. Bu çeşit eklemelerin ve aynlmalann bir kısmı aldatıcı, bir kısmı sahih olup bizde tahayyül edilen şeye karşı bir arzu uyandınr. Daha soma nâük kuvvet vücud bulur ki, onun vasıtasiyle insan düşünülen şeyleri düşünür, güzeli çirkinden ayırd eder, sanat ve ilimleri kapar, işte düşündüklerimizi isteyişimiz bu kuvvetin özelliklerindendir.

Besleyici kuvvetten bir tek *hâkim* kuvvetle bir sürü tâbi ve hâdım kuvvetler çıkar. Hâkim kuvvet ağızda bulunur. Tâbi ve hâdım kuvvetler diğer

uzuvlara dağılmış bulunurlar. Bunlardan her biri ayn ayn uzuvlarda sakindir. Hâkim kuvvet tabiatiyle öbürlerim idare eder. Bunlar, kalpte sakin olan reisin maksadianna göre işlerim ayarlayıp düzenlerler: kursak, karaciğer, dalak, bunlara hizmet eden uzuvlar ve bu uzuvların hizmetim gören başka uzuvlar; bunlann da hâdımı olan daha başka uzuvlar bu kabildendir. Karaciğer, hem âmir hem memur bir uzuvdur. O, kalbin bir memuru fakat öd, böbrek ve benzerlerinin âmiridir. Mesane ise böbreğe, böbrek karaciğere, karaciğer de kalbe hizmet eder. Diğer uzuvlar da bu durumdadırlar.

Duyma kuvvetinin de reisi ve bir takım tabileri vardır. Tâbileri, herkesin bildiği beş hâsse olup gözlere, kulaklara ve sair uzuvlara dağılmışlardır. Bu beş hassedan her biri kendine mahsus duygusunu duyar. Hâkim kuvvet ise, beş hassenin duygulanm toptan duymaktadır. Bunlar onun münebbih ve muhbirleri mesabesindedirler. Sanki her biri kendisine memleketinin bir bucağından ayn haber getirmekle mükelleftir. Bu hâkim kuvvet kalpte oturur.

Muhayyile kuvvetinin ise sair uzuvlara dağılmış tâbileri yoktur. O da kalpte oturan tek bir kuvvettir. O, duyulan duygulan, duyulanınızdan silindikten soma muhafaza eder. Tabiatiyle duygulanmıza hâkim olup, onlara tasarruf eder. Onlan birbirlerinden tecrid ederek ayım veya onlan birbirlerine o şekilde yaklaştınp terkibederler ki bu terkipler bazan duyulan duygulara uyarlar, bazan da hiç uymazlar.

Nâtık kuwetin de, kendi nevinden başka uzuvlara dağılmış tâbi ve hâdimleri yoktur. O, ancak muhayyile kuvvetine ve âmir ve memuru bulunan, diğer kuvvetlerin reisliğim gören kuvvetlere riyaset eder. Dolayisiyle muhayyile kuvvetine reislik ettiği gibi duyma kuvvetinin de hâkim kuvvetlerine riyaset eder.

İsteme kuvveti ise, bir şeyi özliyen veya yadırgayan kuvvettir. Onun da reisliği altında hâdim kuvvetleri vardır. *İrade* işte bu kuvvetle husule gelir. Çünkü irade, duyum, tahayyül ve düşünme yoliyle idrak ettiğimiz şeyleri isteyişimiz veya istemiyişimiz; ve o şeyleri almak veya bırakmak hakkında verdiğimiz hükümdür.

İsteyiş, bir şeyi öğrenmeye yahut o şeyi vücudumuzun bütünü veya bir uzuvu ile yapmaya yönelmemizdir. İstek de isteme kuvvetinin reisliği altında hasıl olur. Cismimizle yaptığımız işler ise isteme kuvvetine hizmet eden kuvvetler ile hasıl olurlar. Bu kuvvetler o işlerin icrasına tahsis edilmiş uzuvlara dağılmış bulunurlar. Bunlar, hayvan ve insamn arzularım yerlerine getiren uzuvlara *girişmiş sinir ve kaslar dan (')* ibaret olup eller, ayaklar ve iradeyle hareket edebilen sair uzuvlar gibidirler. Bu çeşit uzuvlara dağılmış olan bu kuvvetler, cismimizin aletlerinden olup kalpte oturan reisi isteme kuvvetinin hâdımıdırlar.

(1) Adale

Bilgiye gelince, nâtık kuvvetle hasıl olduğu kadar muhayyile ve duyma kuvvetleriyle hasıl olur. Bir şeyi nâtık kuvvet vâstasiyle öğrenmek istediğimiz, zaman, bu isteğimizin gerçekleşmesine yardım eden bilfi'il nâtık kuvvetin içinde yer alan başka bir kuvvetten doğar ki buna fikir kuvveti denir. Düşünme, görme ve istinbat onunla olur. Eğer öğrenmek istediğimiz şeyi duyum vasıtasiyle öğrenmek istiyorsak, bu hareketimiz iki ayn fiilden mürekkep olur ki birisi cismanîdir, diğeri nefsânidir. Meselâ görmek istediğimiz şeye gözlerimizi açıp bakmak; uzaksa, ona doğru yürümek; önünde engel varsa o engeli elimizle kaldırmak gibi hareketler cismâni fiillerdir. Duymanın bizzat kendisi ise nefsâni bir fi'ildir.

Bir şeyi muhayyile kuvvetiyle öğrenmek istiyorsak, muhtelif vasıtalara müracaat ederiz. Bu vasıtalardan birisi, muhayyile kuvvetinin fi'il ile, istediğimiz ve umduğumuz şeyi tahayyül etmemiz veya geçmiş bir şeyi tahayyül etmemiz ve yahut muhayyilenin eseri olan bir şeyi dileyişimizdir. Diğer bir vasıta da, muhayyile kuvvetinin üzerinde duygulanmızın bıraktıklan korkunç veya sevinçli tesirlerdir. Bu hâl nâtık kuvvetin fi'li ile de hasıl olur. İşte bu gibi şeylere nefis kuvvetleri denir.

Bu kuvvetlerin ve cüzülerin nasıl bir tek Nefis oldukları hakkında

Besleyici kuvvetin reisi duyma kuvveti reisinin maddesi mesabesindedir. Duyma kuvveti de besleyici

kuvvetin içinde suret rolünü oynar. Muhayyile kuvvetinin reisi de nâtık kuvvet reisinin maddesi mesabesindedir. Nâtık kuvvet de muhayyile kuvveti içinde suret rolünü oynar, fakat başka kuvvetlere madde olamaz. O, ancak kendinden önce gelen suretlerin suretidir. İsteme kuvvetinin duyma, muhayyile ve nâtık kuvvetlerin reislerine tâbi oluşu, ateşteki ısımni[1]), ateşi cevherlendiren şeye tâbi oluşuna benzer.

Kalb bünyemizin hâkim uzuvudur. Ona riyaset edecek başka uzuv yoktur. Arkasından dimağ gelir ki ikinci derecede olan bir hâkim uzuvdur ve diğer uzuvlara, ancak kalbin reisliği altında, reislik eder. Dimağ kalbe hizmet eder; diğer uzuvlar da ona, tabiatiyle kalbin maksatianna göre hizmet ederler. Bu bakımdan dimağ bir konak kâhyasına benzer. Kâhya konak sahibine hizmet eder. Konağın hizmetçileri ise kâhyamn enirinde olduklan halde, konak sahibinin maksatianna hizmet ederler. Dolayısiyle dimağ kalbe vekâlet etmekle beraber, onun maruz olduğu değişiklikler, kalbin emirleriyle ilgili değildirler. O, kalbin ancak yüksek emirlerine hizmet eder. Nitekim ısı kaynağı olan kalbin - atıcı damarlar vasıtasiyle - muhtelif uzuvlara ulaştırdığı garîzî hararet, dimağ ayarlayıp düzenler. Zaten dimağın diğer bütün uzuvlan ilgilendiren başlıca hizmeti de budur. Diğer bir hizmeti, sinirlerle ilgili bulunmaktadır. Sinirler iki ayn sınıfa aynlırlar. Bir sinir sımfı

(1) Hararet

kalpte bulunan hâkim duyma kuvvetinin tâbilerine âlet olup o tâbilerden her birinin kendine mahsus duyguyu duymasına yardım eder. Diğer sinir sınıfı da yine kalpte bulunan isteme kuvvetine hizmet eden uzuvların âleti olup bu uzuvların irâdî hareketlerim sağlar.

İşte dimağ böylece duyma sinirlerinin kuvvetlerini muhafaza etmekle kalbe hizmet eder. Bu kuvvetlerin tabileri ancak bu suretle duyma özelliğini muhafaza ederler. Dimağ, iradî hareket sinirlerinin kuvvetlerim de muhafaza etmekle kalbe hizmet eder. Hareket uzuvları ancak bu suretle kalbimizde yer alan isteme kuvvetine hâdım olurlar.

Bu sinirlerin çoğunun bitki tarlası, dimağ olup onları muhafaza eden kuvvetler dahi bizzât dimağdan beslenirler. Bazı sinirlerin bitki tarlası, murdar ilik olup üst ucundan dimağa bitişik bulunmaktadır. Bu sinirleri dimağ, murdar ilik yardımiyle besler.

Binaenaleyh muhayyile kuvvetinin tahayyül etmesi için kalb hareketinin muayyen bir nisbette olması lâzımdır. Nâük kuvvetin tefekkür etmesi için de bu hareketin herhangi bir fi'li takdir edebilecek mahiyette olması lâzımdır. Bir şeyi hatırlayıp muhafaza etmesi de aym suretle olur. Demek dimağın kalbe hizmeti — iyi tahayyül edebilecek, iyi düşünüp inceliyecek, iyi ezberleyip hatırlıyacak surette - hararetim düzenlemek ve ayarlamakla mümkün olur. Dimağ bir cüz'ü ile tahayyülü düzenler, ikinci bir cüz'ü ile tefekkürü düzenler, üçüncü bir

cüz'ü ile ezber ve hatırlamayı düzenler. Zira kalb, gaıızi hararetin kaynağı olmakla, uzuvlara hararet dağıtması için, kendi hararetinin ifrat derecesinde bol olması lâzımdır. [Bir bakıma göre de] kalbin eksik veya bolca vermek tehlikesi karşısında - yine kalbin menfaati uğrunda - [Dimağla kalb arasında] böyle bir aheng kurulmuş bulunuyor. Onun uzuvlara gönderdiği hararetin ve bizzat kendi hususî hareketlerinin güzel işlemesi için kendi hararetinin daha iyi ayarlanmış olması lâzımdır. Bu yüzden dimağ tabiatiyle soğuk ve nemli bulunur. Onun diğer uzuvlara nisbetle soğuk olduğu, ellendiği zaman anlaşılır. Onda kalbin hararetim belirli nisbette düzenliyecek rûhî bir kuvvet vardır.

Duyma ve hareket sinirleri tabiatiyle ânzîdirler. Çabucak kuruyabilecek durumda olduklanndan, tâze kalmalan ve uzayıp kısalmaya müsait yumuşaklıkta olmaları lâzımdır. Bununla beraber duyma sinirlerinin, hiç bir karartıya tahammülü olmıyan, garîzî bir ruha ihtiyaçları vardır. Dimağın muhtelif cüzülerine nüfuz eden garîzî ruh ta böyledir.

Kalb, ifrat derecesinde sıcak ve ateşin olmakla, canlı bir surette muhafaza etmek istediği sinirlerin bitki merkezlerim çabuk kumyup hebâ olmasınlar diye, kendi içinde [yani kalpte] kılmamıştır. Bu sinirlerin faaliyet tarzı, kendi bitki merkezlerim dimağ ve murdar iliğe nakletmiş bulunuyor. Zira bu iki merkez pek nemli olup her birinden çıkan serinlik, sinirlerin yumuşaklığım muhafaza etmeğe ve ruhî kuvvetlerim yaşatmaya kâfidir.

Sinirlerin bir kısmı, beslendikleri rutubetin cıvık ve latif olmasım, pelteleşmiş olmamasını isterler. Bazıları ise bu rutubetin azıcık pelteleşmiş olmasım ararlar. Bunlardan latif bir cıvıklığa muhtaç olanların bitki merkezleri dimağda bulunur. Halbuki rutubetin kısmen pelteleşmiş olmasım istiyenlerin bitki merkezleri murdar iliktedir. Bunlardan az nisbette rutubete muhtaç olanlarının bitki merkezleri, fıkralar ve kuyruk sokumu altındadır.

Dimağdan soma karaciğer, ondan soma dalak, daha soma da tenasül uzuvlan gelir.

Bir uzuvda yerleşmiş bulunan herhangi bir kuvvetin fizyolojik vazifesi, o uzuvdan bir maddenin aynlarak bir uzva gitmesinini icab ettirir. Dolayısiyle bu ikinci uzvun diğer uzva bağlanmış olması lâzımdır. Bunun da ya sinirlerin dimağa ve murdar iliğe bağlandıktan şekilde bağlanmış olması, yahut ta o uzuvdan diğerine geçen maddenin akmasına müsait bir kanalla bağlanmış olması lâzımdır. O kuvvet mezkûr uzvun ya hâdımlanndan olm veya ağız, akciğer, böbrek, karaciğer, dalak ve saire gibi hâkim kuvvetlerden olm. Bu kuvvet ikinci uzvun üzerinde nefsânî bir tesir icra etmek zorunda kaldıkça, bu iki uzuv masında, kalb ile dimağ arasındaki mecraya benziyen bir mecradan istifade etmesi lâzımdır.

Tenasül kuvveti de ikiye ayrılır ki birisi hâkim kuvvettir, diğeri bâdım kuvvettir. Hâkim kuvvet kalpte bulunur, hâdım kuvvet tenasül uzuvlannda bulunur. Tenasül kuvvetim ihtiva eden husyelerden

biri, canlıyı vücuda getiren maddeyi hazırlar. Öbürü ise canlıya, kendi nevine mahsus olan suretini veren maddeyi ifraz eder. Maddeyi hazırlıyan kuvvet [husyenin] dişilik kuvvetidir. Sureti veren kuvvet ise [husyenin] erkek kuvvetidir. Binaenaleyh dişi, dişilik maddesini hazırlaması itibariyle dişidir; erkek te o maddeye kendi nevinin suretim ve kuvvetim vermesi itibariyle erkektir.

Canlının maddesini vermekle kalbin emirlerine hizmet eden uzuv, rahimdir. İnsan ve hayvanın suretini vermekle kalbin emirlerine hizmet eden uzuv, meni yapan uzuvdur.

Meni, dişinin rahmine vanp orada, insanın suretim peydahlamak için, rahim tarafından hazırlanmış kam bulup harekete getirmekle insan uzuvlarının her birini, uzuvların suretlerim ve insanın bütün suretini peyda eder. Dolayısiyle rahimde hazırlanmış olan kan, insamn maddesini teşkil eder. Meni ise o maddeyi, insanm suretim peyda edinceye kadar tahrik eder. Meninin rahimde hazırlanmış kan ile münasebeti, südü mayalandıran mayaların [sütle] münasebetleri makamındadır. Südü mayalandıran şeyler, mayalanmış südün ne bir parçası ne bir maddesi olmadıkları gibi meni de rahimde vücud bulan şeyin ne bir parçası ne bir maddesidir. Ceninin meniden teşekkülü yoğurdun mayadan teşekkülüne benzer. Rahimdeki kandan teşekkülü ise, sağılmış sütten yoğurdun teşekkülüne ve bakırdan ibrikin yapılmasına benzer.

İnsanda meniyi peydahlıyan uzuv, meniyi ihtiva eden kaplardır('). Bunlar, (ot yeri kıllarının) altındaki damarlardır. Meniyi, bu damarlara, kısmen husyeler ulaştınriar. Bu damarlar kamışın kanalına açılırlar. Meni buradan akarak rahme dökülür ve rahimdeki kana bir kuvvet prensibi verir. Bunun üzerine kan, vücudun uzuvlanm husule getirip her uzva mahsus olan sureti ve bütün vücudun suretini verinceye kadar, şekilden şekle girer.

Meni, erkeklik âletidir. Aletler umumiyetle birbirlerine ekli veya birbirlerinden ayrıdırlar. Misal olarak doktora ele alalım. Doktoran eh, neşteri ve ilacı birer tedavi âletidirler. İlaç doktoran [şahsından] aym bir âlettir. Doktoran o aletle teması, ilacı tertipleyip hazırladığı - yani hastanın cisminde sıhhate doğra bir temayül uyandıracak bir hale geldiği - müddetçe bâkidir. Fakat ilâçta bu kuvvet hasıl olup ta hastaya verildikten sonra - doktor gâip veya ölmüş bulunsa da - hasta iyiliğe doğra yürüyebilir. İşte meni de böyle bir durumdadır. Neşter ise doktoran elinde bulunmadıkça iş görmez. El doktoran şahsına neşterden daha sıkı bir surette bağlıdır. Halbuki ilâç, doktoran şahsından ayn olsa da, ihtiva ettiği kuvvet sayesinde tesirim icra eder.

Meni kaplan ve husyeler, cisme bitişik olan döl yapma âletleridir. Meni âletlerim yapan damarlann kalpteki hâkim kuvvete nisbetleri, elin doktora nis-

(1) Farabînin "kab" dan maksadının prostat olduğu anlaşılıyor.

beti makamındadır: doktor o el ile hastayı iyiliğe kavuşturacak ilâcı hazırlayıp verir. Kalbin kullandığı bu damarlar öyle âletlerdir ki, meniye verdikleri kuvvet ile rahimde hazırlanmış olan kana hareket vererek canlıların suretim peyda ederler. Kan surete inkilap eden hareket kuvvetim meniden alınca evvela kalb alır ve kalbin teşekkül etmesiyle diğer uzuvlar peyda olmaya başlarlar. Bunların [cinsiyet bakımından] teşekkülü kalpte [o anda] bulunan kuvvetlere uygun olur: eğer kalpteki besleyici kuvvetle maddeyi hazırlıyan kuvvet bir arada bulunurlarsa meydana gelen uzuvlarda dişilik hâkim olur; hayır besleyici kuvvet sureti yapan kuvvetle bir arada bulunursa meydana gelen uzuvlarda erkeklik hâkim olur. İşte böylece ilk [halita] dan dişilik uzuvları, ikinci halitadan erkeklik uzuvları hasıl olur. Bunların arkasından nefsânî kuvvetler gelir ki dişi ve erkeklerde aym surette hâsıl olurlar.

İnsan nev'inden erkeklik ve dişilik ayn şahıslarda bulunur. Fakat çoğu bitkilerde, bunlar aym şahısta toplanmış bulunurlar. Çekirdekten biten bütün bitkilerde bu böyledir. Bitki, maddenin bizzat kendisi olan çekirdeği verdiği gibi, maddeyi surete doğru götüren hareketi de verir. Böylece çekirdekte, hem sureti kabul etmek istidadı, hem de surete doğru inkişaf etmek istidadı vardır. Çekirdeğe sureti kabul etmek istidadım veren kuvvet, dişilik kuvvetidir. Buna mukabil, ona, surete doğru inkişaf etmek istidadım veren kuvvet te erkeklik kuvvetidir.

Hayvanlar arasında da buna benzer hallere tesadüf edilir. Bundan başka hayvanlar arasında, dişilik kuvveti tam olan - fakat bu kuvvetle bir arada bulunan - erkeklik kuvveti eksik olan şahıslar vardır. Bu eksik erkeklik kuvveti muayyen bir mikdar altında tesirim icra edip zail olduğu için, dış yardımcıya ihtiyacı bulunur. Yumurtasını rüzgara savman hayvanlarla yumurtalarım muayyen yerlerde bırakan balıklar bu kabildendirler. Bunların arkasından gelen erkekler yumurtalara bir sıvı akıtırlar. Sıvının dokunduğu yumurtalar canlanır, dokunmadığı yumurtalar bozulur.

İnsan ise böyle değildir. Bu iki kuvvetten her biri ayn şahıslarda bulunur. İnsanlarda hef kuvvetin kendine mahsus uzuvları vardır. Tenasül uzuvlarının dışında kalan diğer uzuvlarda [erkek kadın] müşterektirler. Onlar diğer ruhî kuvvetlerinde de müşterektirler. Ancak müşterek bulundukları uzuvlar, erkeklerde daha sıcak olurlar: hareket ve çalışma uzuvları erkeklerda daha kuvvetli olm. Fakat öfke ve şiddet gibi kuvvet ifade eden ruhî hususiyetler kadınlarda daha silik, erkeklerde daha kabarıktır. Buna mukabil [başkasına] acıma ve acınma gibi za'f ifade eden hususiyetler kadınlarda daha kabarık, ereklerde daha siliktir. Mamafih bu hususlarda kadına benziyen erkekler ve erkeğe benziyen kadınlar yok değildir. Biz yalmz erkekleri kadınlardan ayırd eden hususiyetleri tanıtmak istiyoruz.

Duyma, muhayyile ve nâtıka kuvvetierinde iki taraf arasında fark yoktur. Her ikisinde de dıştan duyulan resimler, tâli duyma kuvvetleri vasıtasiyle hâkim duyma kuvvetinde toplanırlar. Beş duyumla elde edilen duygularımızdan, muhayyile kuvvetinde, bir sürü muhayyel resimler husule gelir. Bu resimler — duyumlarla bütün ilgilerim kestikleri halde — muhayyilede saklı dururlar ve muhayyilenin hükümlerine tâbi bulunurlar. Muhayyile onları, bazan birbirinden ayınr, bazan birbirlerine katarak onlardan sonsuz terkipler çıkarır ki bunlardan bir kısmı kâzib bir kısmı sahih olur.

Nâük kuvvetin nasıl ve neden düşündüğü hakkında

Şimdi nâükada çeşitli mâkullerin irtisam etmesi meselesi kalıyor. Nâtıkada irtisam eden mâkullerin bir kısmı, cevherlerinde fi'lî akıldan ibaret olan mâkullerdir; bir kısmı bilfiil mâkullerden olup maddeden tamamen azad bulunurlar; bir kısmı da cevherleri itibariyle bilfi'il mâkul olmıyan mâkullerdir ki bunlar, taş, nebat, cisim, cismin muhtevası, maddeyle ve madde gibi şeylerle ilgili olan şeylerdir. Bu [üçüncü sınıf] ne bilfi'il akıl ne büfi'il mâkuller meyamndadır.

İnsanda tabiatiyle hasıl olan İnsanî akıl ise, mâkullerin resimlerim kabule müheyya bulunan maddî bir heyet olup, hem bilkuvve bir akıldır hem heyulânî bir akıldır. O aym zamanda bilkuvve mâkul-

terdendir. Fakat bir maddenin içindeki şeyler veya maddenin bizzat kendisi ve yahut maddeyle ilgili olan her şey, ne bilfi'il akıldır ne bilkuvve akıldır. O yalmz bilkuvve mâkuldür. Bilfi'il mâkul olabilir. Ancak cevherin yetersizliği dolay isiyle kendiliğinden bilfi'il mâkul olamaz. Bu yetersizlik yüzünden ne nâtık kuvvet, hattâ ne de huyumuzun verileri kendiliklerinden fi'lî akıl olamazlar. Bunların bilfi'il akıl olabilmeleri için onları kuvveden fi'le geçirecek başka bir şeye muhtaç bulunurlar. Onların bilfi'il akıl olmaları için, içlerinde mâkullerin husule gelmesi lâzımdır. Bilkuvve mâkul olan şeylerin bilfi'il mâkul olmaları için fi'lî akıl tarafından akledilmeleri lâzımdır. Onlan kuvveden fi'le çıkaran vasıta öyle bir zatür ki cevheri, herhangi bir fi'lî akıldan teşekkül edip, maddeyle aslâ ilgisi yoktur. İşte bu akıl bilfi'il akıl olan heyulâni akla ışık kabilinden bir şey verir ki güneşin göze verdiği ışık mesabesindedir. Onun heyulâni akla nisbeti, güneşin göze nisbeti gidir. Zira görme denilen şey, muayyen bir maddenin içinde bulunan öyle bir kuvvet ve heyettir ki, görmeden önce de, onda bilkuvve bir görgü vardı. Renkler de böyledirlenyani onlar dahi görünmeden önce, bilkuvve görünmekte idiler. Gözdeki görme kuvvetinin cevherinde, bilfi'il görme yeterliği bulunmadığı gibi, renklerin cevherlerinde de bilfi'il görünme yeterliği yoktur. Hakikat hâlde gözü ve renkleri aydınlatan güneş ışığıdır. Bu surette göz, ancak güneşten aldığı ışıkla bilfi'il görür. Renkler de, yine bu surette, ancak o ışıkla bilfi'il görünürler. Halbuki evvelce onlar ancak

bilkuwe görünmekte idiler. Fi'lî akıl heyulânî akla işte bu suretle faydalı olur. Onun heyulânî akıl ile münasebeti, ışığın gözle münasebeti kabilindendir.

Şimdi göz - görme vasıtası olan ışıkla - bizzat ışığı ve ışığın kaynağı olan güneşi nasıl görürse ve bilkuvve görünen şeyleri nasıl bilfi'il görürse, heyulânî akıl da - kendisine göre güneşin ışığı mesabesinde olan şeyi - öyle akleder. Bu şey vasıtasiyle heyulânî akıl, o şeyin irtisamına sebep olan bilfi'il aklı akdeder. Bu sayede bilkuvve mâkul olan şeyler bilfi'il akıl olurlar.

İşte bu mufank aklın heyulânî akla tesiri, güneşin göze yaptığı tesire benzediğinden ona fa'âl akıl denmektedir. Onun, zikrettiğimiz mufanklar arasındaki mevki'i - ilk sebebi saymazsak - onuncudur. Dolayısiyle heyûlanî akla, münfa'il akıl denmektedir.

Binaenaleyh göze nisbetle güneş mesabesinde olan şey, fa'âl akıl vasıtasiyle nâtık kuvvet üzerine vâki olunca, duyumlanmız - muhayyilede mahfuz olan şekilleriyle - mâkul şeyler suretinde tezahür ederler. Bu mâkuller, bütün insanlarda müşterek olan ilk mâkullerdir. *Bütün parçadan büyüktür ve Bir şeye eşit olan kemiyetler birbirlerine de eşittirler* demek bu kabildendir.

Müşterek ilk mâkuller üç sınıftır: bir sınıf, hendesenin ilk prensiplerinden ibarettir; bir sımf, insamn yapacağı güzel ve çirkin şeyleri bildiren ilk prensiplerden ibarettir; bir sınıf ta fi'liyatla ilgili olmayıp, mevcudlann hallerim öğretmeye yarar. Bu

sınıf, mevcudlann prensiplerim, ilk sebebi, göklere göre mertebelerini, diğer prensipleri ve bu prensiplerden doğan neticeleri öğretir.

İrade ile ihtiyar arasındaki fark ve saadet hakkında

İnsanda bu gibi mâkuller hasıl olunca, onda tabiatiyle teemmül, düşünce, hatırlama, istinbat arzusu; ve düşündüğü, arzu ettiği ve istinbad ettiği şeylere karşı bir temayül veya nefret hasıl olur. İrade, işte insamn bilcümle idrak ettiği şeylere temayülü dür. Bu temayül, duyma ve tahayyül vastasiyle olursa, irade demlen umumî isimle tesmiye edilir. Fakat teemmül ve düşünce tarikiyle olursa, ona cümleten ihtiyar denir ki bu hâl yalnız -insanlara mahsustur. Halbuki duyma ve tahayyül vastasiyle husula gelen temayül, diğer hayvanlarda da bulunur. İnsanda ilk mâkullerin husulü onda ilk mükemmelleşme arzusunu ifade eder. İnsan bu mâkulleri, son mükemmelleşme merhalesine varmak için kullanır ki bu merhaleye saadet denir.

Saadet, insan ruhunun vücudta, maddeye ihtiyaç arzetmiyecek bir tekemmül mertebesine ulaşmasıdır. Bu da cisim olmıyan şeylerin ve madde olmıyan cevherlerin sırasına girmesiyle - ve bu durumda daima müebbeden kalmasiyle - mümkün olur. Şu kadar ki saadet, mertebece fa'âl aklın aşağısındadır. Nefsin saadete ulaşması için irâdî fitillere ihtiyacı vardır. Bu fitillerin bir kısmı fikrîdir, bir kısmı bedenîdir. Şu kadar ki bu fitiller gelişi güzel fitiller-

den olmayıp, mahdut ve muayyen bazı davranış ve melekelerle elde edilen mahdut ve muayyen fi'iller-dir. Zira iradî fi'iller arasında, saadete engel olacak fı'iller de vardır. Saadet hayır için yapılan hayırdır. O, hiç bir zaman hayırdan başka şeyler için istenmez. Gerçi insamn saadet ötesinde ulaşacağı daha büyük birşey yoktur. Saadete ulaşmaya yardım eden fiiller, güzel fi'illerdir. Bu fi'illerin sadır oldukları davranış-lar ve melekeler, faziletleridir.

Saadete engel olan fi'iller kötülüklerdir ki bunlar çirkin fi'illerdir. Bu fi'illerin sadır olduklan davranış-larla melekeler, düşüklük, rezillik ve hasisliktir. İnsandaki besleyici kuvvet, vücuda hizmet etmekle mükelleftir. Fakat duyma muhayyile kuvvetleri, hem bedene hem nâük kuvvete hizmet etmekle mükellef-tirler. Neticede her üç kuvvetin gayesi — bedenle kaim olan - nâtık kuvvete hizmet etmektir.

Nâtık kuvvet te ya amelîdir ya nazarîdir. Bunla-rın amelîsi nazarisine hizmet eder. Nazarî kuvvet ise hiç bir şeye hizmet etmez. O, ancak saadete ulaşma-ya hizmet eder.

Bütün bu kuvvetler isteme kuvvetine bağlıdırlar. İstek, hem duyma kudretine, hem muhayyile kuvve-tine, hem de nâüka kuvvetine hizmet eder. Müdrik kuvvetlerin hepsi de hizmet ve vazifelerim ancak isteme kuvveti vasıtasiyle ifâ ederler. Duyulan tahay-yül edilen, düşünülen veya öğrenilen şeylere karşı bir arzu belirmedikçe duyma tahayyül ve düşünme kuv-

vetleri [kendiliklerinden] yeter derecede fa'âl değildirler. Zira irade, idrak ettiğin şeyi isteme kuvvetiyle istemendir.

Saadeti nazari kuvvetle tanıdıktan soma, onu gaye bilip ulaşmak için, muhayyile ve duyma kuvvetlerinin yardımiyle, ne yapacağım düşünme kuvvetinden istinbat edersen, sonra da bu fi'illeri isteme kuvvetinin aletleriyle gerçekleştirirsen, o zaman bütün fi'illerin iyilik ve güzellik olur. Hayır! saadeti tanımazsan ve yahut tanıyıp onu arzu edilecek bir gaye bilmezsen, veya ondan başka bir şeyi gaye edinip gerçekleşmesine yeltenirsen — ve muhayyilen ve duyumların vasıtasiyle bu ikinci gayeye ulaşmak için lâzım gelen fi'illeri aklından istinbat, ettikten sonra gerçekleşmeleri için isteme aletlerim harekete getirirsen — o zaman fi'illerin güzel olmaz.

Rüyaların sebebi hakkında

Muhayyile kuvveti, duyma ve nâtıka kuvvetlerinin ara yerinde bulunan bir orta kuvvettir. Duyma kuvvetinin tabileri, fi'len rollerim oynayıp duygulanın duyarken, muhayyile kuvveti, bu halden müteessir olarak, hâsselerin ona getirdikleri mahsüsleri kayıd ve resim ile iştigal eder; aym zamanda nâük kuvvetin hizmetim görüp, isteme kuvvetim harekete getirir. Duyma, isteme ve düşünme kuvvetleri ilk mükemmeliyetlerine vanp - uyku zamanında olduğu gibi - artık vazifelerim göremiyecek bir raddeye vardıklannda, muhayyile kuvveti tam serbestliğe

kavuşur ve, artık hâsselerin [biz uyanık iken] durmadan tazeledikleri mahsüslerin kayıd ve resminden kurtulur ve nâtık kuvvetle isteme kuvvetlerinin hizmetlerini terk ederek, nezdinde mahfuz bulunan mahsüsleri resmetmeye avdet eder ve onlarla meşgul olup kimisini birbirine ekler, kimisini de birbirinden ayınr.

Mahsüslerin resimlerim muhafaza etmek ve bunları birbirine ekliyerek terkip etmekten başka, muhayyilenin üçüncü bir rolü daha var ki ona benzetme ve taklit denir. Bu hal, bütün nefis kuvvetleri arasında, yalnız nefse mahsus olan bir imtiyazdır ki, muhayyilenin nezdinde bulunan mahsüslerin taklid tarikiyle ifadesinden ibarettir. Öyle ki bazan nezdinde mahfuz olan mahsüsleri, ilgili bulundukları beş duyguya benzetir; bazan makulleri, bazan besleme kuvvetini, bazan isteme kuvvetim taklid eder; bazı anlarda cismimizin tesiri altında kaldığı mizacı taklid eder: cismimizin mizacım nemli bulursa, su veya yüzme gibi nemle ilgili mahsüsleri taklid eder; cismimizin mizacım kum bulursa, kuraklıkla ilgili şeyleri taklid eder. Aym surette soğuk veya sıcak bulduğu cismimizin soğukluk veya sıcaklığım taklid eder.

Bu kuvvet cismimizin heyet ve suretim de taklid edebilir. Cismimiz muayyen bir mizacda olduğu zaman, mizacım o kuvvete aşılar. Şu kadar ki bu kuvvet, ruhî olduğu için, aşılama işi o kuvvetin kabiliyet ve istidatlarının imkânları dahilinde vuku

bulur, maddî cisimlerin aym mizaçlardan müteessir olmalan suretinde değil. Zira, nemli bir cisim, kendi rutubetim başka bir cisme aktarınca, onu kendisi gibi nemli yapar. Halbuki bu [taklidci] kuvvet, rutubete mamz olunca veya rutübete yaklaştırıldıkça, rütubetten [bir cisim gibi] mütessir olmaz. Rutubetini, ancak rütubet ifade eden mahsüslerle taklid eder. Nitekim nâtık kuvvet te rütubetle temasa gelince, rütubeti ancak idrak etmek suretiyle ondan müteessir olur, yoksa rütubetin [bizzat] kendisinden müteessir olmaz. İşte bu [taklitçi] kuvvet, bir şeyin tesiri alünda kalınca, o şeyden kendi cevher ve istidadlaımın imkânları dahilinde, yalnız bu suretle müteessir olur.

İmdi bu kuvvet müteessir olabileceği her şeyden iki suretle müteessir olur: birincisi, o şeyi olduğu gibi ve kendisine arzedildiği surette kabul ederek müteessir olmak. Mammafih o, bir şeyi olduğu gibi kabul etse bile, o şeyi nezdinde raslıyabildiği mahsüslerle ifade ederek taklid eder. O, yalnız mâkulleri oldukları gibi kabul etmez. Nâük kuvvet, hâsıl ettiği mâkulleri, bu kuvvete nakledince, bu kuvvet o makulleri, nâtık kuvvetteki şekil ve suretleriyle kabul etmeyip onları, duyulan şeylere benzetmekle kabul eder.

Cismimiz ona mizacım verdiği zaman [taklid kuvveti] o anda nezdinde bulunan mümasil mahsüslerle bu mizacı benimser. Bu kuvvete duyan [şuurlu] bir şey verildiği zaman, onu ya olduğu gibi kabul eder veya kendi nev'inden olan başka mahsüslerle ifade eder. [Mezkur kuvvet] isteme kuvvetim, mahiyetinin

keyfiyetini ifadeye nisbeten müstaid, yani öfke, şehvet ve bilcümle fi'illere müstaid bulunca, yalnız isteme kuvvetini taklid edip, onun emriyle harekete müheyya olan fi'illeri ihmal eder. Bu gibi hâllerde âzânın fi'illerini tatbik eden tâli kuvvetlerin, bazan uyanarak isteme kuvvetinin emirlerim infaz eder gibi fa'aliyete geçtiğim görürüz. Bu durum karşısında muhayyile kuvvetinin bazan bizimle alay ettiğim veya ölü rolünü oynadığım zannederiz. Bununla da kalmıyarak, cismimizin mizacı, isteme kuvvetinde infiali tahrik edecek mahiyette olursa, bu infialden doğacak hareketlerde mizacı taklide kalkışır. Bunun için infialin zuhur etmesine de hacet yoktur. Bu münasebetle isteme kuvvetine hâdım olan kuvveti ihtiva eden uzuvlar, o fi'ilin icrasına gerçekten yönelirler. Nitekim cismin mizacı, isteme kuvvetinde nikah arzusunu tahrik edecek mahiyette ise, o mizacı nikah hareketleriyle taklid ederek bu işin uzuvları nikah fi'ilini icra etmek için hazırlanırlar. Bu hareket o anda uyanan şehvetin tesiriyle hasıl olmuş değildir. Fakat muhayyile kuvvetinin, şehveti şehvet fi'illeriyle taklid etmesile hâsıl olmuştur. Diğer infiallerde de aym hâl vakidir: uyuyan bir kimsenin uyanıp başkasını vurması veya - herhangi bir diş müessir bulunmadan - bir kimsenin uyamp kaçması bu kabildendir. Bu hususta muhayyile kuvveti, hakikî müessirlerin yerine geçer. Bu kuvvet, aym zamanda, nâtık kuvveti ve nâük kuvvetin içinde husule gelen mâkulleri onlara has şeylerle göstererek taklid eder. Mükemmeliyetin son sınırlarında olan mâkulleri,

meselâ ilk sebebi, maddeyle ilgili olmıyan şeyleri ve gökleri, mahsüslerin en üstün ve en mükemmeli olan güzel şeylerle ifade eder; kötü mâkulleri ise, mahsüslerin en bayağısı ve en eksiği olan çirkin şeylerle ifade eder. Sair güzel mahsüsleri bu suretle taklid eder.

Bilkuvve mâkul olan şeylerin bilfi'il mâkul olmalarına ve bilkuvve olan akim bilfi'il akıl olmasına sebep, fa'âl akıldır. Nâtık kuvvet te bilfi'il akıl olmaya namzed kuvvettir. Nâtık kuvvet iki nevidir: nazarî ve amelî. Amelisi hâzır ve gelecekteki cüz'iyâtı akleder. Nazarîsi, bilgi ile ilgili olan mâkulleri ' akleder. Muhayyile kuvveti ise, nâtık kuvvetin her iki nev'i ile ittisal halindedir. Fa'âl akıldan muhayyile kuvvetinin üstüne taşar. Böylece muhayyile kuvvetinin üzerinde fa'âl aklın tesiri, bazan nazarî dediğimiz nâtık kuvvetin doğurduğu makuller nevinden olur; bazan ameli dediğimiz nâtık kuvvetin doğurduğu cüz'î mahsüsler nevinden olup makul şeyleri toplıyan benzerlerinden terekküb ederek onlan kabul eder. Bazan da onlan başka mahsüslerle ifade eder. İşte amali natıkamn şu'urlu bir surette imal ettiği mahsüsler bu zümreden olup bunlann bir kısmı bugüne, bir kısmı istikbâle aittir. Bununla beraber muhayyile kuvvetinin - şuurun tavassutuna hâcet kalmadan - elde ettiği bütün mahsüsler, daha önce şuurdan istinbat edilmiş bulunmaktadırlar.

İşte bu suretledir ki fa'âl aklın muhayyile kuvvetine sunduğu cuz'iyât âdi veya sâdık rüyalar vasıtasiyle hâsıl olurlar; [yine bu suretledir ki fa'âl aklın]

muhayyile kuvvetine sunduğu ve bu kuvvetin kabul ettiği mâkulleri rüyalarla taklid edeceği yerde, İlâhî şeylerle ilgili, kehanetler suretinde ifade eder.

Bütün bu şeyler uykuda vuku bulduğu gibi uyanıkken de vuku bulurlar. Şu kadar ki uyanıkken vuku bulan şeyler, nadir olmakla, pek az kimselere nasib olurlar. Uykuda vuku bulanlar ise çoğunluk itibariyle cüz'iyattan olup mâkulleri azdır.

Vahiy ve melaikeyi görme hakkında

Şöyle olur: bir insanda muhayyile kuvveti çok keskin ve tam olursa ve dıştan üzerine düşen mahsüsler onun bütününü kaplamaz ve onu nâtık kuvvete âlet kılmazsa, bu gibi şeylerle uğraşırken [muhayyilesinde] kendi hususî işleriyle uğraşmasına müsait bir üstünlük payı varsa ve uyanıklık anındaki hali, uyku anındaki halinden farksız ise ve fa'âl aklın verdiği şeyleri gözle görünen mahsüslerle taklid ve ifade ederse, o zaman, muhayyilenin bu tahayyül ettiği şeyler döner ve duyma kuvvetine irtisam ederler. Muhayyilenin bu resimleri, müşterek duygu kuvvetine geçince, onlardan mütessir olan görme kuvvetim üzerine inikas eder. Görme kuvveti de bu resimleri, görüş ışığı ile katedilen aydın havaya aksettirir. Havaya inikas eden bu resimler, bu sefer tersine olarak, gözde bulunan görme kuvveti üzerine yeni baştan irtisam ederler. Bu suretle fa'âl aklın verdiği şeyler o insan tarafından görülmüş olur.

İmdi, muhayyile kuvvetinin sentetize ettiği şeyler, en güzel ve mükemmel mahsüslerden iseler, bunlan gören kimse: "Allahın ne ulu ve acîb bir azameti vardır" der ve bu gördüğü acîb şeylerin sair mevcudlar arasında benzerlerine asla rastlanmadığım görür.

Dolayısiyle, muhayyile kuvveti, mükemmeliyetin son haddine varmış olan bir insan, fa'âl akıldan uyanıkken dahi hâzır ve istikbaldeki cüz'iyyâtı kabul(') ederse ve yahut onlan mahsüslerle ifade edebilirse ve müfank mâkullerin ve sair kutsal mevcudlann sentezlerim kabul edip onlan görürse, o kimse müteessir olduğu mâkullerin tesiri altında, peygamberler gibi, İlâhi şeylerden dem vurabilir. Bu hal muhayyile kuvvetinin erişebildiği en yüksek mertebe olduğu gibi insamn muhayyile vasîtasiyle erişeceği en yüksek mertebedir. Bunun aşağısındaki mertebelerde, insan bu şeylerin bir kısmım rüyasında görür, bir kısmım uyamk iken görür. Bazan da bu şeyleri tahayyül eder ama gözleriyle görmez. Bunun aşağısındaki mertebede, insan bu şeyleri ancak rüyasında görür ve bunlar allegorik mahiyette olmakla insan onlan senbollerle, kapalı veya ters manâlarla teşbih ve bilmecelerle ifade eder.

(1) Burada almak, kabul etmek ve görmek tabirleri şu suretle anlaşılmalıdır: almak veya kabul etmek, fa'âl aklın ilham ettiği suret veya fikri almak veya kabul etmek demektir. Görmekten de maksad, fikir veya muhayyile ile görmektir; gözle görmek maksud olunca, Farabî bu kelimenin yanma mutlaka göz veya basar kelimelerini ilâve eder.

İnsanlar bu hususta derece derecedirler: kimisi yalmz cüz'iyyatı kabul edip onlan uyanıkken görür, fakat mâkulleri aslâ kabul etmez. Kimisi mâkulleri kabul eder ve onlan uyanıkken görür, fakat cüz'iyyaü aslâ kabul etmez. Kimisi bunlann bir kısmım kabul eder, bir kısmım görür, öbür kısmım görmez. Kimisi bunlann bir kısmım uyanıkken görür, bir kısmım rüyasında kabul etmez. Kimisi bunlardan hiç birisim uyanıkken kabul etmeyip onlan yalmz rüyasında kabul eder: meselâ rüyasında yalmz cüz'iyyâtı kabul edip makulleri kabul etmez. Bir diğeri ise biraz bunlardan biraz da onlardan alır. Başka birisi de ancak cüz'iyyatm birazım alır. Zaten insanlann çoğu da bu neviden olup aralanndaki derece farklariyle övünürler.

Bütün bu şeyler, nâük kuvvetin yardımcılan meyamndadırlar. Mamafih bir takım tesirler altında, insamn mizacı değişebilir ve bu şeylerin bir kısmım fa'âl akıldan kâh uyanıkken, kâh uykuda iken kabul eder. Bu hâl bir kimsede uzun müddet sürebildiği gibi bazan kısa bir zaman içinde zail olur. Yine bir takım tesirler altında, bir kimsenin mizaç ve tahayyülleri bozulabilir. Dolayısiyle muhayyile kuvvetinin terkib eseri olan öyle tuhaf şeyler görür ki, bunlar gerçekte ne mevcuddur ne mevcud olan şeylere benzerler. Abdallar, dehler ve mümasilleri bu zümredendirler.

İnsanın topluluk ve yardımlaşmaya ihtiyacı hakkında

Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılışta bir çok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağhyamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçdır. Her ferd bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları da bu merkezdedir. Böylece her ferd, tabiatindeki mükemmelleşme ihtiyacım, ancak muhtelif insanların - yardımlaşma maksadiyle - bir araya gelmeleriyle elde edilebilir.

Muhtelif insaniann bir araya gelmelerinden topluluk peyda olur. Bunlar ya kâmildirler veya eksiktirler. Kâmil olanları üç kısımdır: büyük, orta ve'küçük.

Büyük topluluk, yer yüzündeki bütün insanlardan ibarettir. Ortancası, yer yüzünün [ayn ayn] milletlerinden teşekkül eder. Küçüğü ise bir milletin topraklannda oturan şehir halkından ibarettir.

Eksik topluluk ise, köy mahalle, sokak veya ev halkından teşekkül eder. Evden küçük olan kulübede bu cümledendir. Mahallenin ve köyün her ikisi de şehre tâbidir; şu farkla ki köy, şehre hâdım olması itibariyle; şehre bir cüz'ü olmasiyle tâbidir. Bu kabilden ev, sokağın bir cüz'ü olması itibariyle ona tâbi'dir. Bu kabilden ev, sokağın bir cüz'ü, şehir millet topraklarının bir cü'zü, millet de dünya nüfusunun bir cü'zü sayılır. Mamafih haynn efdalı ve

kemalin âlâsı - şehirden ufak olan topluluk merkezlerinde değil - şehirlerin sınırlan içinde elde edilir. Şunu söyliyelim ki: hayır, nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse, kötülük te arzu ve iradeyle elde edilir. Dolayısiyle bir şehrin sınırlan içindeki yardımlaşmanın, kötü amaçlara doğru yönetmesi de mümkündür. Fakat sakinlerinin — ancak saadete erişmek maksadiyle - yardımlaştıktan bir şehir, fâzıl bir şehir olur. Zaten saadete erişmek maksadiyle kumlan her topluluk ta fâzil bir topluluk sayılır. *Onun içindir ki, bütün şehirleri — saadete erişmek maksadiyle elele vererek — çalışan bir millet de fâzıl bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadiyle elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzıl bir dünya olur.*

Fâzıl şehir tam sıhhatte bir vücuda benzer. Bütün uzuvlan onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşırlar. Bir vücudun uzuvlan nasıl çeşitli iseler, yaradılış ve kuvvetleri bakımından nasıl birbirlerinden üstün iseler ve hepsinin başında baş rolü oymyan kalb — adında bir uzuv — varsa ve bu hâkim uzva mertebece yakm olan uzuvlar ve bunlann her biriyle sıkı münasebette bulunan diğer uzuvlar varsa ve bu son uzuvlarla ilgili olan ve emirleriyle hareket eden aşağı derecede uzuvlar varsa ve bu tâbi uzuvlara bağlı başka uzuvlar ve nihayet işleri güçleri yalnız başkalanna hizmet olan daha aşağı uzuvlar varsa, şehir de böyledir: yâni şehri teşkil eden unsurlar, yaradılışta çeşitli ve birbirlerinden üstün yapıdadırlar. Bunlann arasında

riyaset vazifesini gören bir insanla, mertebece ona yakın başka kimseler bulunur. Bunlann her biri, kendi kabiliyet ve melekelerini reisin gayelerine uygun bir surette kullanır. Bu yüksek rütbe sahiplerinin enirinde başka kimseler bulunduğu gibi, bunlann da emrinde başkalan bulunur. Merâtib silsilesiyle böylece alçala alçala nihayet en aşağı tabakalara vanlır ki bu sonuncular, artık başkalanna emretmeyip yalmz aldıklan emirleri yerlerine getirirler.

Mamafih şunu da söylemek lâzımdır ki bir •cismin hem uzuvlan tabiidir hem heyetleri tabi'î kuvvetlerden ibarettir. Fakat bir şehrin cüz'üleri, tabi'î olmakla beraber, bunlann o şehir hizmetinde gösterdikleri fa'âliyet - mahiyet ve tarzı bakımından - tabi'î değil iradîdir.

Hiç şüphesiz, şehrin cüzüleri [olan insanlar] birbirlerinden üstün yaradılışta olup, kimi insan kinlisine bazı hususlarda faydalı olm, bazı hususlarda faydalı olmaz. Dolayısiyle onlar, yalmz, yaradılışlariyle değil, sanat ve buna benzer iradî ihtisaslariyle de şehrin cüzülerinden sayılırlar. Vücud uzuvlarının kuvvetleri tabi'î ise de, şehir cüzülerinin buna benzer fa'âliyetleri, tarz ve mahiyeti bakımından, yalmz iradîdir.

Hâkim uzuv hakkında

Vücudumuzdaki hâkim uzuv nasıl sair uzuvların en mükemmeli ise ve kendiliğinde ve kendine ait hususlarda, diğer uzuvların en tamı ise ve yardımlaş-

tığı uzuvlar arasında nasıl en yüksek paye sahibi ise ve emrinde nasıl başka uzuvlar olup bunların emirlerinde dahi başka uzuvlar varsa ve bunların riyasetleri hâkim uzvun riyasetine benzemeyip âmir oldukları kadar memur sayılırlarsa, şehrin hâkimi de kendine ait hususlardaki şehir cüz'ülerinin en mükemmeli olup yardımlaşüğı kimseler arasında en yüksek paye sahibidir; ve onun emrinde başka kimseler olup bunlar da başkalarım idare ederler.

Kalb dahi ilk önce teşekkül ederse ve ondan sonra gelen uzuvların teşekkülüne, kuvvetlenmelerine ve mertebelerine göre yer almalarına sebep olursa ve bunlardan birisine bozukluk ânz olunca, kalb bu bozukluğu giderecek vasıtayı ona nasıl yollarsa, şehir reisinin de ilk önce vücut bulması lâzımgelir ki [bizzat] şehrin ve şehir cüzü'lerinin teşekkülüne sebep olsun ve - bunların mertebelerine göre yer almaları için gerekli olan iradî melekeler teşekkül etmiş bulunmakla bu cüz'ülerden biri aksayınca üzerinden aksaklığım giderecek vâsıtayı ona yollasın.

Hâkim uzva yakın olan uzuvların gördükleri tabiî fi'iller nasıl reisin gayelerine hizmet etmekle şereflenirse ve o uzuvlardan aşağıdaki uzuvların gördükleri tabiî fi'iller, mertebece daha yüksek olan uzuvların mertebelerine nasıl erişemezlerse ve böylece her şey derece derece alçalarak en bayağı işleri gören uzuvlara varılırsa, şehir reisine derece bakımından en yakın olan cüzülerin gördükleri iradî hizmetler de mertebece en şerefli işler olup, onlardan

aşağı olan uzuvların gördükleri işler ikinci plânda kalır; bunlar da derece derece alçalarak sonunda en bayağı işleri gören cüzülere vanlır. İşlerin bayaılığı - mesane ve kalın bağırsakta olduğu gibi bazan pek faydalı olmalarına rağmen - konulanmn bayaılığı ile ölçülür; bazan da faydasız veya aşın derecede kolay oluşlariyle ölçülürler. Şehir de böyledir; cüzüleri birbirleriyle bağdaşmış ve birbirlerine intizamla bağlanmış olan her bölüm de böyledir. Bunun da bir reisi olup diğer cüzüleriyle olan münasebeti bu durumdadır. Zaten bütün mevcudlar da bu durumdadırlar. İlk sebebin diğer varlıklara nisbeti, fâzıl şehirin üpkı şehirdeki diğer cüzülere olan nisbeti gibidir. Meselâ maddesizlik ilk varlığn imtiyazlanndandır. Onun aşağısında semavî, cisimler bulunur. Bunlann aşağısında da heyulâni cisimler bulunur ki hepsi de ilk sebebin iz ve peşinden giderler. Her var olan şey de bu yolda, kendi gücü nisbetinde gider. Şu kadar ki muayyen bir meratip sırasına göre gider: öyle ki bayağı olan bir şey kendi mertebesinden az yüksektekinin izinden hedefine doğru gider. Üçüncünün de hedefi kendinden yükseğidir. Bu teselsül, bu minval üzre devam ede ede nihayet, ilk mevcudla arasında hiç bir vasıtanın bulunmadığı merhaleye vanr. Bütün mevcud olan şeyler bu sıraya göre ilk sebebin hedefim güderler. Bunlar arasında vücudlaımm kıvamım teşkil eden her şeyi ilk hamlede elde edenler, ilk mevcudun maksadım ilk hamlede gütmüş ve izinden yürümüş olduklarından, yüksek mertebelerine ulaşmış bulu-

nurlar. Fakat bidayette, vücudlanmn kıvamını teşkil eden bütün imkânları bulmıyanlar — muhtemel hedeflerine ulaşmak ve bu sayede - ilk mevcudun gayesine doğm sevkedilmek için lâzım olan kuvveti alırlar.

Fazıl şehir de böyle olmalıdır: bütün cüzüler, derece ve mevkilerine göre, ilk sebebin maksadım güdecek yolda yürümelidirler. Fazıl şehrin reisi de gelişi güzel herhangi bir adam olamaz. Riyaset iki şeyle olur: birisi reisin riyasete tabiat ve yaradılışı ile müstaid bulunmasiyle; diğeri reisin heyetçe ve irâdî melekesi ile riyasete müstaid bulunmasiyle. İşte, tabiat ve doğuşunda riyasete müstaid olan kimsenin yapacağı sanat herhangi bir sanat olamaz. Zira şehirdeki sanatların çoğu, riyasete değil, hizmet etmeye mahsusturlar. Zaten insanların çoğu da hizmet etmek için yaradılmışlardır.

Sanatlar arasında, hem riyasete hem hizmete elverişli sanatlar bulunduğu gibi, yalmz hizmete elverişli olan ve riyasetle uzlaşmıyan sanatlar da vardır. Onun içindir ki Fazıl şehirde reislik sanatı, gelişi güzel, herhangi bir sanat veya herhangi bir meleke olamaz. En büyük reis, mensup olduğu zümreden hiçbir şahsın reisliğini kabul edemez. Nasıl ki bedende reis olan uzuv, başka bir uzvun reisliğim kabul edemez. Herhangi bir topluluğun reisi de bu durumdadır.

Fazıl şehir reisinin sanatı öyle bir durumda olmalı ki, reise hizmet teklif edecek mahiyette bulun-

masın ve o sanatdan daha yüksek bir sanat mevcut olmasın. O sanat istihdaf ettiği gaye itibariyle diğer sanatlara rehberlik edecek mahiyette olmalıdır. Ve fazıl şehirdeki bütün işlerin hedefi, reisin bizzat kendisi olmalıdır. Onun başka kimselerin hükmü altına girmiyen bir insan olması lâzımdır. Fakat reis öyle mükemmel bir insan olmalı ki hem akıl olsun, hem bilfi'il mâkul olsun ve önce söylediğimiz gibi muhayyile kuvveti tabiatiyle mükemmeliyetin en üstün derecesine ulaşmış olsun ve bu kuvvet, fa'âl akıldan cüziyâtı ya oldukları gibi veya sembolize edilmiş bir halde uyanıkken veya uyku esnasında kabul etsin ve münfail aklı bütün mâkullerle mükemmelleşmiş olsun ki artık hiç birisim yadırgamadan bilfi'il akıl olsun. Zira münfail aklı, bütün mâkullerle mükemmeleşen her insan, bilfi'il mâkul ve bilfi'il akıl olunca ve kendindeki mâkul şeyler akletmeye başlayınca, onda bilfi'il bir akıl hasıl olurki bu [akıl] mertebece münfail akıldan yüksektir, maddeden daha tam ve kat'i bir surette ayndır ve fa'âl akla daha yakındır.

Bu akla müstefad akıl denir ki münfail akıl ile fa'âl akıl arasında orta durumdadır. Kendisiyle fa'âl akıl arasında başka bir vasıta yoktur. Dolayisiyle münfail akıl, müstefad aklın maddesi mesabesindedir. Tabi'î bir heyet olan nâtık kuvvet te bilfi'il akıl olan münfail akim maddesi olarak vaz'edilmiştir.

Zaten inşam insan kılan ilk mertebe, bu tabi'î heyetin fa'al olmaktaki istidat ve kabiliyetidir. Bu da

hepsinin müşterek zeminini teşkil eder. Kendisiyle fa'âl akü arasında iki mertebe vardır: biri, münfail aklın bilfi'il husul bulması, diğeri, müstefad aklın husul bulmasıdır.

İnsanlığın bu üstün mertebesine erişen bir kimseyle fa'âl akıl arasında dahi iki mertebe vardır; öyle ki: mükemmeliyete erişen münfail akıl ile tabi'î heyet - maddeyle suretin birleşmesi kabilinden — bir tek şey haline gelince ve bu vesile ile bilfi'il hasıl olan münfail akıl, insan suretine girince, kendisiyle fa'âl akıl arasında bir mertebe kalır.

Tabi'î heyet - bilfi'il akıl hâline gelmiş olan - münfail aklın maddesi olunca ve münfail akıl müstefat aklın maddesi olunca ve bütün bunlar tek şey halinde kabul edilince, o zaman o insana fa'al akıl hulûl etmiş olur.

Bu hâl o insanın nâük kuvvetinin her iki cüz'ünde, yâni amelî ve nazarî cüzü'lerinde ve muhayyile kuvvetinde asıl olunca, o insana vahiy nâzil olmaya başlar. Ulu ve Aziz Tanrı ona, akıl vasıtasiyle vahiy verir. Bu suretle Allah — tebareke ve taâla - dan taşan vahiy fa'âl akla gelir ve fa'âl akıldan, müstefad akıl vasıtasiyle taşan vahiy, münfail akla ve muhayyile kuvvetine gelir.

Vahiy bir kimsenin fa'âl aklından münfail aklına taşınca o kimse tam manasiyle hakim, filozof ve akıl erbabından olur. Vahiy, bir kimsenin fa'âl aklından

muhayyile kuwetine taşınca, o kimse peygamber olur; gelecekten haber verir ve ilâhın aklettiği bir varlık ile hâzırdaki cüz'iyât hakkında haber verir. Bu mertebeye erişen bir insan, insanlık mertebelerinin en mükemmeline ve saadetin en yüksek derecesine varmış olur; nefsi de mükemmelleşip, evvelce söylediğimiz gibi, fa'âl akıl ile birleşmiş bir halde bulunur ve saadete ulaştıran her fi'ile vakıf olur.

İşte reisin ilk şartı budur. Soma onun dilinde öyle bir kudret olmalı ki her bildiğim iyi tahayyül edip güzel sözle ifade etsin, saadeti ve saadete ulaştıncı işleri öğretsin ve bu meyanda cüz'iyatla ilgili olan işleri görebilmek için vücutca sağlam ve dayanıklı olsun.

Fâzı şehir reisinin meziyetleri hakkında

İşte fevkinde hiçbir kimse bulunmıyan reis: o, fazıl şehrin önderi ve birinci reisidir; o, hem fazıl milletin reisi hem meskûn olan yer yüzünün reisidir. Bu hâl ancak, doğuşunda on iki meziyeti kendinde toplıyan kimseye nasib olur.

Evvela vücudunun tam ve her uzvunun kıvamında olması lâzımdır ki vazifesini kolayca yapsın.

Soma kendisine söylenen her şeyi tabiatiyle iyi kavrayıp anlaması lâzımdır ki hem söyliyenin maksadım hem konu mevzu'u olan şeyi olduğu gibi anlasın.

Sonra hâfızası kuvvetli olmalı ki anladığı, gördüğü, işittiği ve sezdiği her şeyi iyi bellesin ve unutmasın.

Sonra uyanık ve zeki olması lâzımdır ki gördüğü en ufak delili anında farkedip yerinde kullanmasını bilsin.

Soma güzel konuşmasım bilmeli ki zamirindeki her şeyi açıkça izah etsin.

Soma öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmesi, buna kendim kaptırmış olması ve her şeyi kolayca öğretmesi lâzımdır ki öğretme ve öğrenme yorgunluklan ona ne ıztırap versin ne de vücudunu hırpalasın.

Soma yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmaması ve tabiatiyle oyundan sakınması lâzımdır.

Soma doğruluğu ve doğrulan sevmesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi lâzımdır.

Soma ulu olması ve ululuğu sevmesi lâzımdır ki utandıncı şeylere düşmesin ve tabiatiyle hep yüksek şeyleri arasın ve gümüşle altın gibi şeylere ve diğer dünyalıklara göz koymasın.

Soma adâleti ve adâlet ehlini sevmesi, istibdattan, zulümden ve zâlimlerden nefret etmesi lâzımdır ki hem kendi akrabasından hem başkalarından hak arasın, onlan hakka dâvet etsin, istibdat kurbanlarının imdadına yetişsin, iyi ve güzel bildiği her şeyi desteklesin.

Soma mutedil mizacda olmalı ki kendisinden adâlet istendiği zaman şiddet göstermesin, titizlik ve aksilik etmesin; fakat istibdada ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve aksilik göstersin.

Sonra büyük bir azim ve irade sahibi olmalı ki zaruri bulduğu şeyleri gerçekleştirmek hususunda cesaret göstersin, korkak ve yahut yumuşak olmasın.

Bütün bu meziyetlerin bir kişide toplanması güç olduğundan bu yaradılıştaki kimselere insanlar arasında az tesadüf edilir. Eğer fazıl şehirde öyle bir kimse bulunur ve bu kimse büyüdüğü zaman zikrettiğimiz riyaset şartianmn ilk altısını veya beşini kendinde toplarsa - bunlardan muhayyile kuvvetine ait olan diğer çeşitleri kendinde bulunmasa dahi — reis olur. Böyle bir adama hiç rastlanmazsa, o şehrin riyasetine gelmiş olan ilk reis ile haleflerinin verdikleri şeriat ve sünnetler muhafaza edilirler; daha somaki reisin de doğuşunda ve çocukluğunda zikrettiğimiz şartların bulunması lâzımdır. Büyüdüğü zaman onda da altı özellik bulunmalıdır.

Birincisi: hakim olması lâzımdır.

İkincisi: ondan önce gelenlerin şehre verdikleri kanun ve düsturları bilip bellemesi ve bütün işlerinde onlann izinden, bu kanunlar mucibince, hareket etmesi lâzımdır.

Üçüncüsü: eskilerin kanuna bağlamadıkları hususlar hakkında iyi istinbatlarda bulunması ve istinbatlannda eskilerin izinden yürümesi lâzımdır.

Dördüncüsü: eskilerin tabiatiyle meşgûl olamadıkları hâzır meseleler hakkında iyi hükümler verebilmesi için kuvvetli istinmatlarda bulunması ve istinbatianmn şehir menfaatlerinden mülhem olmaları lâzımdır.

Beşincisi: eskilerin şeriatlerini ve onlann izlerinden giderek kendisinin istinbat ettiği kanunlan iyi konuşarak öğretebilmesi lâzımdır.

Akıncısı: harp yorgunluklanna bedenen mütahammil olması ve harp sanatının esaslı ve tâli özelliklerim bilmesi lâzımdır.

Eğer bu şartlan kendinde toplıyacak tek kişi bulunmayıp iki kişi bulunursa ve bunlardan biri hakim olur, diğeri de öteki şartlara haizse, her ikisi de reis olurlar.

Eğer bu şartlar muhtelif kimseler arasında dağılmış bulunursa ve bunlann birincisinde hikmet, İkincisinde ikinci şart, üçüncüsünde üçüncü şart, dördüncüsünde dördüncü şart, beşincisinde beşinci şart, akıncısında altıncı şart bulunursa ve bunlar birimleriyle anlaşmış ve uzlaşmış olurlarsa hepsi de üstün reis olurlar.

Fakat hikmet riyasetin şartı olmaktan çıktığı gün - diğer şartlar bulunmuş olsa da - fazıl şehir kralsız kalır. Şehri idare eden reis kral olmayınca şehir tehlikeye maruz olur. Kendisine teslim olacak bir hâkim bulmıyan şehir, gecikmez yıkılır.

Fâzıl şehre aykın olan şeyler hakkında

Fâzıl şehre aykın olan şehirler şunlardır: Câhil şehir, fasık şehir, değişmiş şehir, şaşkın şehir. Fâzıl şehre aykın olan ferdlerden de şehir belâlanm [belalı kimseleri] saymak lâzımdır.

Câhil şehir öyle bir şehirdir ki, halkı, saadeti ne tanırlar ne düşünürler. Kendilerine öğretilse bile ne onu kabul ederler ne de ona inanırlar. Onlar ancak sıhhat, servet, şehvet, serazad olmak, saygı ve itibar kazanmak gibi zevahire, hayaün gayesi nazariyle bakarlar. İşte bu şeylerin her biri cahil şehir halkınca birer saadet sayılır. Onların en büyük saadetleri de bütün bu şeylerin bir arada toplanmasıdır.

Onlara göre saadetin zıdlan, bedbahtlık, hastalık, fakirlik, lezzetlerden mahrum olmak, istediklerini yapamamak ve itibarsız kalmaktadır.

Bu şehir bir sürü başka şehirlere ayrılır:

Zarurî şehir: bunun halkı yaşamak için yiyecekten, içecekten, giyecekten, evden ve kadından ancak zarurî olan mikdarla iktifa ederler ve bu şeyleri elde etmek için birbirlerine yardım ederler.

Değiştirici (beddâle) sarraf şehir: bunun halkı, ancak servet ve sâmanlaımı artırmağa çalışırlar. Topladıkları serveti başka uğurda kullanmayıp onu hayatın gayesi addederler. Dolayisiyle servetlerim durmadan kabartıp çoğaltmaya çalışırlar.

Bayağılık ve bedbahlık (sisset ve şikvet) şehri; bunun halkı, hayatın maddî zevklerine düşkündürler. Yemek, içmek, şehvet peşinde koşmak, tahayyüle dalmak gibi şeyleri, hele eğlenti ve şakayı, her bakımdan ve her şeyden üstün tutarlar.

Haysiyet (kerâmet) şehri; bunun halkı başka milletler arasında ün ve itibar kazanmak, övülmek,

saygı görmek, şan ve şöhretlerim artırmak için el ele verirler. Yabancılar arasında ve kendi aralarında büyük tanınmak isterler. Her ferd dilediği veya elinden geldiği kadar izzet ve ikram görmek ister.

Tagallüb şehri; bunun halkı başkalarım ezmeye fakat başkaları tarafından ezilmemeye çalışırlar. Bütün zevkleri zafer ve tagallüpten ibarettir.

Cimaî şehir; bunun halkı, serazad yaşamak gayesini güderler. Yalmz dilediklerı gibi yaşar ve dilediklerim yaparlar.

Bu cahil şehirler umumiyetle mutlak olan krallarının istedikleri şekilde idare edilirler. Biz bu şehirlerin gayelerini cahiliye halkının arzu ve davranışlarına göre tasnif ettik.

Fâsık şehir ise düşüncesi itibariyle fazıl şehirden fark edilmez. Ulu ve aziz Allahı, seva'niyi,(') fa'âl aklı ve fazıl şehir halkının bildikleri, inandıktan her şeyi bilirler. Fakat işleri, cahil şehir halkının işleridir.

Değişmiş şehir ise, bunun halkı, eskiden fazıl şehir halkı gibi düşünüp işlerken başka fikirlerin tesiriyle değişmiş ve başka türlü çalışmaya başlamışlardır.

Şaşkın şehir halkı ise, dünya hayatından soma saadete kavuşacaklanm zannetmekle beraber ulu ve aziz Allah hakkında, sevânî (İkinciler) ve fa'âl akıl hakkında fâsid fikirler güderler. Dürüst olmıyan bu

(1) Sevâni ikinci derecedeki yüce varlıklar.

fikirlerin mutiaka temsil ve tahayyül eseri olmalan şart değildir. Ancak şehrin birinci reisi, kendisine vahiy nâzil olduğunu tevehhüm edip bu uğurda yalan söylemekten ve aldatıp aldanmaktan çekinmez.

Bu şehirlerin kralları fazıl şehir krallarının zıddı, reisleri de fazıl şehir reislerinin zıddı sayılırlar; halkı da öyledirler.

Fazıl şehre muhtelif zamanlarda taakub eden krallar bir tek kral gibidirler. Zaman boyunca yaşamış bir tek krala benzerler. Bunlar aym şehirde veya muhtelif şehirlerde taakub etmiş olsalar dahi aym durumdadırlar. Cemaatleri bir tek kral, nefisleri de bir tek nefis gibidir. Şehir halkının her tabakası da bu durumdadırlar. Yâni muhtelif zamanlarda da taakub etmiş olsalar dahi zaman boyunca bir tek nefis gibidirler. Bunlar muhtelif şehirlerde yaşamış olsalar dahi öyledirler. Bu tabakalar hangi mertebede olurlarsa olsunlar — âmir olsunlar memur olsunlar — bir tek nefis halinde yaşarlar.

Fazıl şehir halkının bildikleri ve yapüklan müşterek şeyler bulunduğu gibi, bilimde ve işde, her tabakaya ve her ferde mahsus şeyleri de vardır. İşte saadet merhalesine bu iki şeyle varılır: biri, ferdi başkasına bağlıyan

Fazıl şehir halkının bildikleri ve yapüklan müşterek şeyler bulunduğu gibi, bilimde ve işde, her tabakaya ve her ferde mahsus şeyleri de vardır. İşte saadet merhalesine bu iki şeyle vanlır: biri, ferdi

başkasına bağlıyan beraberlikle, diğeri, ferdi mensub olduğu zümreye bağlıyan beraberlikte. Her ferd bu iki saadete ulaşmak için çalıştığı takdirde üstün bir ruh seviyesine vanr. Bu uğurda çalıştığı nisbette ruhî üstünlüğü artar, gün geçtikçe de fazileti kuvvet kesbeder. Nitekim güzel yazı yazmak için uzun zaman uğraşmak lâzımdır. Güzel yazı melekesini elde ettikten sonra dahi yazı yazdıkça sanatımızda olgunluk ve üstünlük görülür. Nefsin bu üstünlükten duyduğu zevk arttıkça yazı sanatına olan aşkı da artar.

İşte saadete ulaştıran işler bu mahiyette olup insan onlarla ne kadar meşgul olursa ve onlan ne kadar tekrarlarsa o kadar kuvvetli, o kadar üstün ve o kadar mükemmel bir saadet mertebesine ulaşır. En sonunda maddeden tamamiyle gına getirir, ondan sıynlır ve artık ne maddenin yok olmasiyle yok olur ne maddenin bâki kalmasiyle ona muhtaç olur.

Nefis maddenin tesirinden kurtulunca, cisimlere ânz olan hallerden sıynlmış olur ki ona, sükun veya hareket halindedir demek caiz değildir. Onun hakkında cisim olmıyan şeylere mahsus ifadeleri kullanmak lâzımdır. Bu müfarik nefislerin durumunu anlatmak için cisimlerin vasıflan ile ilgili hâli ibareleri kullanmaktan çekinmek lâzımdır. Bu hali anlayıp tasavvur etmek güçtür. Çünkü alışılmış şeylerden değildir. Nefis maddeden aynlınca, cisimlere ait olan bütün hususiyetlerden silkinir.

[Bununla beraber] maddeden aynlan nefisler muhtelif heyûlâlar halinde bulunurlar. Nefsânî heyetler az çok vücutların mizaçlarına tâbi olduklarından her nefsanî heyet bulunmuş olduğu vücudun mizacına uyar. Dolayısiyle nefisler ve muhtelif heyetler arzederler. Vücudlar sonsuz değişiklikte oldukları gibi nefisler de sonsuz değişikliktedirler.

Nefislerin birbirleriyle birleşmesi hakkında

Bir taife göçüp vücutları hiç olunca ve nefisleri kurtulup saadete kavuşunca, arkalanndan kendi mertebelerinde olan başka kimseler gelir ve [eskilerin] yerlerine geçerek onlar gibi yaparlar. Bunlar da göçüp ortadan kalkınca önce göçmüş olanlar, saadet mertebesine ulaşırlar ve onlardan her, biri nevi, kemiyet ve keyfiyetçe kendi benzerine kavuşur. Bütün bunlar cisim olmaktan çıkmış olduklannndan bir araya geldikleri zaman — ne kadar çok olurlarsa olsunlar - yer bakımından darlık çekmezler. Çünkü onlar mekân içinde değildirler. Onların buluşmalan ve birbirine ısınmaları, cisimlerde olduğu gibi vuku bulmaz: birbirine benziyen bu mufank nefisler - bir mâkulun diğer mâkule katılması kabilinden artıp çoğaldıkça, her birinin zevklenme imkânlan o nisbette artar. Yenilerin eskilere kanşmasından hem yeniler mahzuz olur hem eskiler mahzuz olurlar. Her birlik, hem kendim hem kendi benzerim akletmiş olduğundan akledilen şeyin keyfiyeti artmış olur. Artış bir yazarın yazı işlerine devam etmekle kitabet sanatım kuvvetlendirmesine benzer. Tekrarlama,

muharririn kalemine kuvvet ve özellik verir. Arkadan gelenlerin artması birliğin kuvvetim artırmaz ama nâmütenahi nisbette zevkim arttırır. Her göçen taifenin hâli böyledir.

Sanatlar ve saadetler hakkında

Saadetler birbirlerine üç bakımdan üstün olurlar: nevi, kemiyet ve keyfiyet bakımından. Saadetlerin birbirlerinden üstün olmalan, nevilerinin ihtilafından ve birinin diğerinden iyi olmasından doğar: dokumacılık, bezzazlık, güzel koku imali, çöpçülük, rakkastık, fıkıh, hikmet, hitabet sanatlan ve bu sanatlarla meşgul olanlar arasındaki üstünlük farklan bu kabildendir.

Aym sanat mensuplan arasında da kemiyetçe de üstünlük farkı bulunabilir. Meselâ kitabetle meşgul iki kişiden biri öbüründen bilgin olabilir. Bu sanat, lügatle hitabetin ve güzel yazı ile muhasebenin bir araya gelmesinden teşekkül ettiği için, iki kâtip arasında bir tafâzul tesis etmek mümkündür. Meselâ onlardan biri yalmz hitabeti ve güzel yazıyı bilirken öbürü hem hitabeti, hem güzel yazıyı, hem de lügati iyibilmiş olabilir. Bir başkası da kitabet şartlannm dördünü de ihraz etmiş olabilir.

Keyfiyetçe tafazul ise şöyle olur: her iki kâtip kitabet sanatımn esaslanna vâkıf olmakla beraber, biri diğerinden daha kuvvetli ve daha kavrayışlı olabilir. Saadetler de bu esaslara göre birbirlerinden üstün olurlar.

Ö bür şehirlerin halkına gelince; bunların yaptıkları işler kötü olduklarından, zamanla onlara kötü istidatlar kazandırır. Nitekim kitabet işlerinde yanlış ve kötü bir istikamet takib etmek, insana kötünün kötüsü olan fena ve bozuk bir kitabet kazandınr. Bu yolda gidildikçe sanatın kusurları artar. İşte bu şehirlerde oturanların kötü fi'illeri de ruhlarına böylece kötü temayüller kazandırır. Şehir ferilerinin her birini ruhî hususlan da o nisbette artmış olur. Nihayet öyle olur ki, bu hâl onlann ruhunda bir hastalık şekline girer ve bu kötü temayüllerden zevk almaya başlar. İşte bu yüzdendir ki sıtmaya mübtela hastaların çoğu mizaç bozukluğu dolayisiyle hoşa gitmeyen şeylerden zevk alırlar; tatlı ve lezzetli şeylerden tiksinir ve bunlardan artık anlanmaz olurlar.

Ruhan mariz olanlar - irade ve alışkanlıkla kazandıkları bozuk tahayyüller yüzünden — kötü işlere ve kötü temayüllere teşnedirler; güzel ve üstün şeylerden tiksinir, hatta onları tasavvur edemez olurlar.

Hastalar arasında derdim bilmediği için kendisini sıhhatli zanneden ve bu zaıımn kuvvetlenmesiyle tabibin sözlerine asla kulak asmıyan - kimseler bulunduğu gibi, ruh hastalan arasında da hastalığım bilmiyen, bilâkis, kendim üstün ve ruhunu sahih zanneden ve herhangi bir mürşidin, bir muallimin veya bir mürebbinin sözlerine kulak asmıyan kimseler vardır.

Bu [cahil] şehirlerin halkı hakkında

Cahil şehirlerin halkı ruhan eksik kalmışlardır. Nefisleri bizzarure maddeyle kaimdir. Zira onlann nefislerinde mâkullerin resmettikleri hiçbir hakikat yoktur. Onlann hayat medan olan madde çözülünce, maddeden beslenen hayat imkânları da çözülüp dağılır. Fakat maddenin [başka bir şekilde] devam etmesine hizmet eden kuvvetler bâki kalırlar. Bu da çözülüp aynşınca, kalan şey, çözülüp ayrışan şeyin sureti olur. Çözülme ve aynşma devam ettikçe, husule gelen şey kendinden önceki terkibin suretim teşkil eder. Nihayet bu çözülme ve ayrışmalardan ustukuslar hasıl olur. Uskuslar da inhilal edince suretleri bâki kalır.

Ustukuslann parçalanma ve ayrışmalarından en küçük cüzüler, bir tesadüf eseri olarak, insan teşkil edecek surette birbirleriyle karışınca, insan heyetinde toplanırlar. Onlan tesadüfler, canlı veya cansız başka neviler meydana getirecek surette kanştınnca, bu nevilerin heyetlerinde toplanırlar.

Helâk bulduktan soma yok olan şeyler, et ve ot yiyen hayvanlarla yılanlar cinsindendir. Hepsinin mukadder âkibeti budur. Fakat fâzıl şehir halkının atalar fikrinden aldıklan nefsanî haller, onlan madde olmaktan kurtanr. Rezil işlerden kazandıklan nefsanî kötü haller, önceki halleriyle çarpışarak onlan bulandınr ve onlara aykın bir durum alır. Bu aykın durumdan nefis büyük bir eziyet duyar. İyi haller dahi kötü hallere karşı aykın bir durum aldıktan için,

nefis yine eziyet çeker. Böylece nefis iki büyük eziyetle muazzep olur.

Cahili işlerden kazanılan haller gerçekten nefsin nâtık cüzülerine büyük bir eziyet verirler. Fakat nâtık cüzü, duyguların getirdikleri [tesirler] le meşgul olunca bu eziyeti duymaz. Bu hal ve heyetlerin eziyetlerim duyması için, yalnız kalıp duygulann tesirinden kurtulması lâzımdır. Çünkü o zaman bunlan madde olmaktan kurtarmış ve duygularla, dıştan gelen bütün teessürlerden ayırmış olur. Nitekim kederli insan, duygulann kendisine getirdikleri şeylerle avunarak kederlerim unutur veya onlan duymaz olur. Onun tekrar mustarip olması için duygulaımm tesirinden bir daha kurtulması lâzımdır. Istırap çeken hasta da bu durumdadır: bazı şeylerle avunduğu takdirde ısürabı azalır veya onu duymaz olur, meğer ki kendisini meşgul eden şeylerin tesirinden kurtulsun ve böylece ıstırabım tekrar duysun veya ısürabı onu tekrar yoklasın.

Nâük cüz de böyledir: duygulann getirdikleri şeylerle meşgul oldukça, kötü heyetlerin verdikleri ısürabı duymaz, tâki tam yalnızlığına kavuşup duygulardan tecerrüd etsin. O zaman bu hallerin verdikleri ıstırab kendisine zâhir olur, onu incitir ve zaman boyunca ona azap verir. [Nâtık cüz'e] o şehir halkının getirdikleri ıstırablar katıldıkça, çektiği eziyetlerin sayısı o nisbette artar. Bu sayımn sonsuz olduğu düşünülecek olursa göçüp giden zaman içinde çekilen eziyetin ne kadar büyük olduğu takdir edilir. İşte bu hal saadetin zıddı olan bedbahlıktır.

Şaşkın şehir halkına gelince, onlan yalnızca şaşırtan ve saadeti bildiği halde, cahilce maksatlar uğranda bu şehir halkım, saadet yolundan çeviren kimse - fâsık şehir halkından sayıldığı cihetle - bedbaht olur. Halk ise cahil şehir akibetine uğrar ve kendi hallerinde kalırlar.

Sehiv ve yanlışlıkla saadeti terk eden her insan, bu durumdadır. Ama fazıl şehir halkından olup, zorla ve zorbalıkla cahilce işler işlemeğe mecbur edilenler, zaten istemiyerek yaptıkları şeylerden büyük eziyetler duymaktadırlar. Fakat bunların mecbur edildikleri şeylere devamları, onlara iyi bilinen nefsânî heyetlere aykın heyetler kazandıramadığı gibi, üstün bilinen nefsânî heyetleri bulandıracak bir hal dahi vermediğinden fâsık şehir halkının seviyesine düşmezler. Bunlar zorla işledikleri fi'illerden sorumlu tutulmazlar. Zira onlara musallat olan zorba, ya fazıl şehrin zıdlarmdan birine mensuptur veya kendileri, o zorbaların istibdat ve tahakkümüne tâbi olan şehirde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Fâzıl şehir halkı arasında müşterek olan şeyler hakkında

Fâzıl şehir halkının her ferdi tarafından bilinmesi lâzım gelen şeyler şunlardır: evvelâ ilk sebebi ve bütün vasıflarım bilmeleri lâzımdır; soma maddeden ayn olan şeyleri ve bunlardan her birinin vasıflannı ve mertebesini ve mufarakatten fa'âl akla vanncaya kadar fitillerini bilmeleri lâzımdır. Soma semavî

cevherleri ve her birisinin vasıflarım, sonra bunlann altında bulunan tabi'î cisimleri ve bunlann nasıl teşekkül ettiklerim, nasıl bozulduklanm ve tâbi olduklanm olaylann sağlam ince, itinalı, hakim bir tedbirin eseri olduklanm ve bu tedbirde ihmal, eksiklik, haksızlık bulunmadığım bilmeleri lâzımdır; soma insamn oluşunu nefsânî kuvvetlerin teşekkülünü ve fa'âl aklın bunlar üzerine ışığım aksettirince ilk mâkullerin ve irade ve ihtiyann nasıl hâsıl olduklanm bilmeleri lâzımdır; sonra fazıl şehirle halkım, nefislerinin erişeceği saadeti, fazıl şehre zıd olan şehirleri, ruhlannın ölümden soma uğrayacağı âkibeti ve hangilerinin saadete hangilerinin ademe uğruyacaklaıım bilmeleri lâzımdır; sonra fazıl milletleri ve bunlann zıdlaımı bilmeleri lâzımdır.

Bu şeyler iki suretle bilinirler: ya [halkın] ruhu üzerinde, olduklan ve bulunduklan gibi irtişan etmeleriyle; veya münasebet ve temsil yoluyla, yâni benzer misalleriyle ruhlara aksetmeleriyle Fazıl şehrin hâkimleri bu şehri, ruhlannın buhranlan ve basiretleriyle bilirler. Hâkimlerin ardından gelenler ise hâkimlere tâbi olmakla, onlara inanıp güvenmekle bu şeyleri hâkimlerin basiretlerinde olduklan gibi kabul ederler. Bunlann dışındakiler de bu şeyleri, belirtici misalleriyle bilirler. Çünkü bu şeyleri olduklan gibi anlamalan için zihinlerinde ne yaradılışın ne alışkanlığın verdiği [nefsânî] bir hal bulunmaz. Şu kadar ki hâkimin anlayış tarzı bunlannkine müraccahtır. Belirtici misallerle anlayanlann bir kısmı bu

şeyleri yakın misallerle, bir kısmı ise uzak misallerle, bazıları daha uzak misallerle, bazıları da pek uzak misallerle bilirler. Her milletin ve her şehir halkının nezdindeki misaller, bu şeyleri en çok ve en iyi bilinen şeylere benzeten misallerdir. Dolayısiyle muhtelif milletler arasında, bu hususlann çoğunda veya bir kısmında ihtilaf çıkabilir. Her milletin kabul ettiği misallerin ifade ettikleri anlam, diğer milletler nezdinde aym anlamı ifade etmez. Dolayısiyle fâzıl milletlerin ve fâzıl şehirlerin mezhepleri, birbirinden farklı olabilir. Fakat bu fark hepsinin de tek ve aym maksadı gütmelerine mâni değildir.

Bu müşterek şeyler burhanlariyle tanınmış iseler hiçbir noktada - ister mugalata, ister anlayışsızlık yüzünden - İsrar ve inad konusu olamazlar. Çünkü inadcı kimse, kendi içinde, meselenin hakikatim değil butlâmm anlamış olurlar. Fakat bunlar benzeti-ci misalleriyle tanınmış iseler, bu misallerde inad sebepleri bazan az, bazan çok olurlar; kimisinde belirli, kimisinde gizli olabilir. Bu şeyleri benzetici misallerle tanıyan kimselerin, o nisbetlerdeki inad noktalarım bilerek üzerinde durmalan olağan şeyler-dendir. Bu kimseler de çeşit çeşit olurlar.

Bunlann bir kısmı, öğrenmeye teşne olup bir şeyden şüphelendikleri vakit, onlan halka yaklaştıra-cak misal bulunursa inadlan zail olur. Kanaat getir-medikleri takdirde onlara başka misal verilir. Kanaat ederlerse ne âla, değilse onlara başka bir misal daha takdim edilir, ve böylece her verilen misalden şüphe-

lendikçe onlara daha yüksek tabakadan bir misal getirilir. Verilen bütün misaller şüphelerini defetmezse onlarda hakkı tanımak arzusu belirmiş olur ve hâkimlerin mukallidleri sırasına girmiş olurlar. Bununla da kanaat getirmeyip hikmete teşne olduklanm gösterirlerse hikmeti öğrenmek arzusunu izhar etmiş olurlar.

Bir kısmı ise itibar, refah, mal sevdası ve saire gibi cahilce gayelerin zebûnu olurlar. Bunlar fâzıl şehir kanunlannın kendi arzularım gerçekleştirmeye mâni olduklanm görünce bu kanunlan - isterse hakka ömek olsunlar, isterse hakkın bizzat kendisi olsunlar - çürütmek için savaşırlar. Misaller iki şekilde çürütülür:

Birisi inad mevzulanndan bir bahsin ele alınmasiyle; diğeri, mugalata ve düzenbazlıkla. Hak yalmz mugalata ve düzenbazlıkla vurulabilir. Bunu yapanlar, cahilce ve çirkin gayelerine itiraz edilmesini istemiyenlerdir. Bu gibi kimseler fâzıl şehrin cüzüleri arasında bulunmamalıdırlar.

Bir kısmı da bütün misalleri iki bakımdan çürütmeye amadedirler: birisi, misallerin ihtiva ettikleri inadın kendisiyle; diğeri, kötü düşündükleri ve yanlış anladıklan için, misallerdeki âşikâr hakikati yanlış anlamakla. Bu suretle inadı aslâ mucip olmıyan misaller dahi onlarca çürük sayılır. Bunlar, hakkı tanımak için hak mertebesine yükselseler bile, kötü anlayışları onları şaşırtır, ve hakkı olduğundan başka tahayyül ettikleri için, hak olmıyan şeyi hak sanırlar.

Onların hak telakkisi nazarlarında sukut edince, sukut eden şeyin kendi yanlış telâkkileri olmayıp hakkın bizzat kendisi olduğunu sanırlar. Böylece hakkın hiç bulunmadığı, hakkı öğrenen kimsenin aldanmış olduğu ve hakkı öğretmek iddiasında bulunanların dalavere ve kurnazlıkla riyaset peşinde koştuktan kanaatine vanrlar.

Bu hâl, bunlann bazısını şaşkınlığa sürükler; bazılan ise, bir şeyi uzaktan veya rüyada görür gibi, hakkın mevcud olduğunu fakat birçok sebepler yüzünden idrak edilmediğini düşünürler. Dolayısiyle hak diye bildikleri şeyi kasden çürüterek onun o anda hak olmadığını düşünürler. Az sonra bu çürüttükleri şeyin hak olduğunu zanneder veya öyle bilirler.

Cahil ve şaşkın şehirler halkının fikirleri hakkında

Cahil ve şaşkın şehirler eski ve fâsık fikirlere dayanan mezheplerin esirleridir. Bunlann kavimlerinden biri der ki:

Biz mevcudlann birbirlerine zıd olduklannı görüyoruz. Her biri diğerini iptal etmek arzusunu taşır. Her biri vücud bulunca kendi varlığını çözülmekten koruyan bir istidat bulduğu gibi üzerinden zıddnın tesirini defeden ve ondan kendisini esirgeyen bir istidat kazanır. Bundan başka, zıddını iptal edip onu kendi nevine benzeterek her şeyi kendi üstün varlığına yarayacak ve bakasım sağlıyacak bir şekilde sindirecek bir istidat kazanır. Çoğu mevcudlar üste-

lik. kendi muhaliflerini kahredecek bir istidat kazanırlar.

Her mevcudun, kendi zıddına ve kendisinden başka her şeye karşı, bu durumda bulunması, bizi şu yolda düşünmeye sevk eder: hayatta her mevcudun yalnız kendi başına yaşaması maksudtur ve yahut, öbür mevcudlar arasında en üstün hayat hakkı, yalnız kendisine tefviz edilmiş bulunur. Çünkü kendisine, zararlı ve faydasız bulduğu her şeyi ispat etmek ve bakası için faydalı bulduğu her şeyden istifade etmek imkânları verilmiştir. Biz, çoğu hayvanların başka hayvanlara saldırarak onları lüzumsuz ve faydasız yere vurup alt etmek istediklerini görüyoruz. Bu hayvanlar, sanki alemde kendilerinden başka hayvan yokmuş ve yahut kendilerinden başka bir hayvanın yaşamasında zarar varmış gibi, onun vücudunu zararlı görmek tabiatindedirler. Halbuki o hayvanın mevcud olmaktan başka bir kabahati yoktur. Bu yaradılış ve tabiatte olmayan mevcudlar ise, birbirlerini şahsî menfaatleri uğrunda esir ve köle yapmak isterler. Onlara göre her nev'in başka neviyle münasebeti bu esasa dayanır. Aynı nev'in içinde dahi her şahsın başka şahısla münasebeti bu esasa dayanır. Zaten bu varlıklar birbiriyle mücadele edecek ve birbirlerini kovalıyacak tabiattedirler. Aralarında en kuvvetlisi, yâni başkalarını ezebilen, daha mükemmel bir hayat sürer. Bunlardan daima galip çıkanlar ya birbirlerini ifna ederler - çünkü herbiri başka varlığın kendi varlığına eksiklik ve zarar getirdiğini görür - veya

birbirlerini köle gibi istihdam ve istismar ederler: çünkü başkalarının ancak kendileri için yaşadıklarına inamriar.

Bu kimseler üstelik, bir sürü şeylerin nizamsız yürüdüğünü ve mevcudlann mertebelerine riayet edilmediğim ve bazı ferdlerin vücuda müstahak olmadıklarım ve haksız yere bazı imtiyazlardan istifade ettiklerini, hatta imtiyaz demlen şeyin gerçekte bulunmadığım ve yakıştırma şeylerden ibaret olduğunu düşünürler. İşte bizim gördüğümüz ve bildiğimiz mevcudlar böyledirler.

Bunun üzerine başka bir kavim der ki: bu hâl mevcudlann tabiat ve yaradılışlan icabıdır. Üzerlerinde tabiî cisimlerin icra ettikleri hükümleri, irade ve ihtiyat sahibi olan hayvanlar kendi arzu ve iradeleriyle yapmalı, akıllılar düşünerek yapmalıdır. Dolayısiyle bu kimseler şöyle düşünürler. Şehirler birbirleriyle mücadele ve münazaa halinde olmalıdırlar. İçlerinde ne nizam ne meratib bulunmalıdır. Hiçbir şahsın meziyet ve itiban onu imtiyazlandırmamalıdır. Her insan kendi hayıım kendi güciyle elde etmelidir. Kendine faydalı bildiği hayn arzu ettiği zaman, uğrunda savaşmalıdır. En bahtiyar insan, mücadele sonunda, bütün hasımlanm yenip kahreden insandır.

Bu cahilce fikirler, daha soma şehirlerde başka fikirlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu esasa göre, bazı kavimler derki: [mevcudlann] birbirlerine yaklaşma ve birbirlerinden uzaklaşmalarım ne tabiat ne

irade emreder. Bilakis insamn inşam vurması ve ona düşman olması doğrudur. İki kişi birbirleriyle ancak zaruret halinde anlaşır ve ihtiyaç anında birleşirler. Bu birleşme ve anlaşmayı gerektiren sebep ne olursa olsun, birleştikleri müddetçe dahi bunlardan biri mutlaka galip, diğeri mutlaka mağlup durumdadır. Onların harice karşı kurdukları birlik, tehlikenin devamı müddetince devam eder. Tehlike zail olur olmaz aynlmalan ve birbirlerinden nefret etmeleri doğrudur. İnsanlık prensiplerinden "dâ'ü seb'î= *b) canavarlık iptilası" demlen prensip işte budur.

Başka bir kavim ise bir ferdin tek başına bütün ihtiyaçlanm gerçekleştirmek için yardımcılara müftakir olduğunu görerek birleşmeye kail olmuşlardır. Fakat diğer bir kavim, bu birleşmenin ancak zorbalıkla gerçekleşeceğim düşünürler: öyle ki başkalarının yardımına muhtaç olan kimse, bir mikdar inşam zorbalıkla kahrederek kendine kul yapar; sonra bunlar vasıtasiyle başkalarım kahrederek kullarının sayısını çoğaltır. Bu yardımcıların kendisine eşit olmaları imkânsızdır. Bunlar onun tarafından zorla köleliğe ısındırılmış kimselerdir. Meselâ kendisi, bunlar arasında vücudca en güçlü, silahça en kuvvetli olduğundan gözüne kestirdiği adamı yenip kendine kul eder. O adam vastasiyle başkasım veya başkalarını kahredip kul yapar. Bunlar vastasiyle de başkalarını kahredip, müteselsil bir surette, istediği kadar yardımcı bulur. Soma bunlann hepsini keyfi ve arzulan uğrunda âlet gibi kullanır.

Diğer bir kavim ise, bu işte kaynaşmamn, sevişmenin ve uzlaşmamn rol oynadığına kanidirler. Fakat kaynaşmamn hangi kuvvetin tesiri altında husule gelmiş olduğu hususunda ihtilaf ederler. B*azılan,* tek atadan gelmiş olmamn beraberliğim, bu kaynaşmamn, birleşmenin, uzlaşmamn, sevişmenin — ve başkalarının yenip başkaları tarafından yenilmiş olmamn - sebebi sayarlar.

Onlara göre aynlık ve nefret, ata ayrılığından doğmaktadır. En kuvvetli bağlantıyı, en yakın ve öz babadaki beraberlik emreder. Bu beraberlik genişledikçe ferdler arasındaki bağlantı gevşer. Nihayet öyle bir raddeye vanlır ki aradaki bağlar tamamiyle silinir ve onlann yerine karşılıklı nefret hisleri kaim olur. Zaruret onları ancak dış tehlikenin defi için büyük bir cemaat halinde toplamaya sevkeder.

Bazılan, kaynaşmamn tenasül beraberliğinin eseri olduğuna inanırlar. Öyle ki bir taifenin erkek evladan öbür taifenin kız evlatlanndan döl alırlar. İkinci taifenin de erkek çocuklan, ilk taifenin kız çocuklanndan döl alırlar. Buna *müsdharet* derler.

Bazı kimseler ise kaynaşmamn sumu, kendilerini ilk toplayıp tedbir eden, onlara zafer sağlayıp cahilce menfaatier sağlamış olan büyük reislerinin etrafında toplanmakta bulurlar.

Bir başkalarına göre de kaynaşma, yabancdan yenmek ve onlann tağallübünü defetmek maksadiyle her ferdin - topluluktan aynlmamak ve bozguncu-

luk etmemek hususunda - verdiği sözün ve içtiği andın mahsülüdür.

Bir başkaları da kaynaşmanın ahlak benzerliğine, mizaç benzerliğine, dil ve şive beraberliğine dayandığım düşünürler. Onlara göre milletler birbirlerinden bu üç noktada ayrılırlar. Bunlarda ayrılık diğer hususlarda dahi ayrılığı muciptir.

Başka kimseler, kaynaşmayı aym mahal ve aym semtte oturmak beraberliğinde bulurlar. Bunlar arasında, evvela ev beraberliği, soma sokak beraberliği, soma mahalle beraberliği en büyük rolü oynar. Dolayısiyle komşu komşuya yar olur derler. Komşu, bizimle aym sokak ve mahallede oturan kimsedir. Daha soma şehir beraberliği, soma da o şehrin bulunduğu bölge beraberliği gelir.

Bütün bunlardan başka, küçük bir cemaatin efradı arasındaki veya iki kişi arasındaki kaynaşmayı doğuran âmiller arasında, bir arada uzun zaman kalmak, düşüp kalkmak gibi sebeplerle meslek beraberliğini ve derd ortaklığım zikredebiliriz. Hele derdleri birbirine benziyen dert ortaklarının bir arada bulunmalan ne büyük bir teselli kaynağıdır!. Bundan başka lezzet ve eğlence ortaklığı ile uzun ve emniyetsiz yollardaki yoldaşlık zikre şayandır.

[Cahil şehir telâkkisine göre] adâlet

Dedilerki: kabilenin kabileden, şehrin şehirden, fırkanın fırkadan ve milletin milletten [hülâsa] her taifenin başka taifeden aynlışı, bir kişinin başka bir

kişiden aynlışına benzer. Taifelerin de — birbirlerinden ayn olan ferdler gibi — kendi aralarında boğuşma ve çarpışması lâzımdır.

Aralarındaki münazaa konusu, selâmet, şeref, refah, lezzet ve bunlara ulaştıran vastalardır.

Dolayısiyle her taife, başka taifeyi soyup elinde bulunan bu şeylerin topunu almak ister. Her birinin diğerine karşı durumu bu merkezdedir. Hangisi diğerim ezerse, kazançlı, mutlu ve bahtiyar o olur. Her insanın veya her taifenin ruhundaki bu tabi'î temayüller, mevcudlann tabi'î bünyeleri icaplanndandır.

Her tabi'î şey adalete uyduğundan döğüş te adaletin tâ kendisidir. Adalet başkasım ezmektir. Mağlup ise ya vücudunun selâmetim muhafaza etmek şartiyle mağlup olur; veya mahiv ve telef olarak gâlibe hayat alanını boş bırakır; ve yahut kötü bir durumda yaşamak şartiyle galip tarafından bir köle gibi istismar edilir; ve böylece galibin hayır ve menfaatine çalışmak zorunda olur. Bu itibarla galibin mağlubu istismar etmesi adalet sayıldığı gibi, mağlubun galibe hizmet etmesi de adalet sayılır. Bu baptaki tabi'î adalet faziletin tâ kendisidir. Bu suretle hareket etmek te faziletli fi'illerden sayılır.

Gâlip taife mezkûr kazançları eline geçirince onlann istihsalinde en büyük yararlığı gösterene en büyük pay verilir. Taifenin kazancı, şöhret ve şereften ibaret ise, en büyük yararlık sahibine, şeref ve

şöhretin en büyük hissesi verilir. Kazanç maldan ibaret ise, ona daha çok mal verilir. Diğer kazançlar da aym suretle dağıtılır. Bu da onlara göre tabi'î bir adalettir.

Dediler ki: alış verişte, emanetlerin iadesinde, öfke ve zorbalığın terkinde ve buna benzer işlerde, korku, zâaf veya dış zaruret hâkimdir. Öyle ki, şahıs olsun taife olsun, her iki taraf kuvvetçe birbirine eşit olup birbirlerine karşı zorbalık ettikleri takdirde, mücadelenin sonsuz uzaması ve her birinin bu yüzden çekilmez ıztıraplara katlanması lâzım gelir. O zaman her iki taraf birbirine yaklaşır ve aralarında insaf üzere anlaşarak her biri diğerine münazaa konusu olan şeyin bir parçasım bırakır. Böylece her birisinin telâkki ve kanaatlerinde değişiklik olmadan her biri, muayyen şartlar altında, öbürünün elindeki malı muvakkat bir zaman içinde gasbetmemeyi kabul ederek aralarında anlaşıp barışırlar. İşte alış veriş ve itibar bu gibi şartlar altında vuku bulur.

Karşılıklı acınma ve yardımlaşma gibi şeylere gelince bunlar, her iki tarafın kendilerim aym derecede zaif duymasından veya birbirlerinden korkmalarından ileri gelir. Bu hâl devam ettikçe, aralanndaki eşitlik devam eder. Meğer iki taraftan biri kendim öbür taraftan kuvvetli duymasın. O zaman şartlarım bozarak eski zorbalığına döner.

Yahut her iki taraf, dıştan gelen tehlikeyi, ancak döğüşü bırakmakla ve elbirliği yapmakla önlemenin

mümkün olduğunu düşünerek anlaşıp beraberce hareket ederler.

Yahut ta onlardan her biri, murad ettiği şeyi ancak başkasımn yardımiyle başaracağım anlıyarak maksatlarım gerçekleştirinceye kadar beraber çalışmayı kabul eder.

Şimdi bu sebebler yüzünden eşitlik devam ettiği müddetçe doğup büyüyen nesiller, gördükleri ve içinde yaşadıktan şeyi adalet sanırlar. Gerçekte adaletin zâaf ve korku esasına dayandığım bilmezler. Üstelik onu tatbik etmekten gurur duyarlar. Oysaki bu şeylere kıymet veren kimse ya zaittir veya teşnesi olduğu [zorbalığın] âkibetlerinden şahsan mutazamr olmaktan korkan bir kimsedir.

[Cahil şehir telâkkisine göre] huşû'

Huşû' demek, âlemi bir ilâhın tedbir ettiğine, din adamlanmn bütün işleri idare ve kontrol ettiklerine, İlâhi tâzim için namaz kılıp teşbih ve takdis ettiklerine, insanın — durmadan ibadet ederse ve hayatta sevilen dünyalıktan bırakırsa - mükâfata nail olacağına ve öldükten soma çok büyük nimetlere kavuşacağına, buna mukabil, ibadeti bırakır ve hayatta dünyalıkla eğlenirse, ahirette cezalandırılacağına ve büyük azaplar göreceğine inanmak demektir. Bütün bu şeyler bir zümrenin öbür zümreyi aldatmak ve tuzağa düşürmek için baş vurduğu hile ve sahtekârlıktan başka ne olabilir. Bu şeyler, dünya nimetleri uğranda korkmadan açıkça döğüşmekten âciz olan

kimselerin kurdukları düzen ve tuzaklardır; dünya lezzetlerini haykırarak istemekten ve el ve silâhlariyle hiçbir şeye aldırış etmeden ve hiç kimseden yardım istemeden, savlet etmeğe takati olmıyanlann desiseleridir.

[Halkı] bu dünyalıkların hepsinden veya bir kısmından vaz geçirmek maksadiyle tahvif ve tedhiş etmeleri, o dünyalıklara el koymak içindir. Dünyalıkları açıkça istemekten ve onlann uğranda savaşa atılmaktan âciz olan bir kimsenin, görünüşte bu dünyalıklara düşkün olmadığı zannedilerek, itimada lâyık görülür; ondan korkulmaz, şüphe edilmez ve kimse onu itham etmez. Maksadı gizli olduğu için hareket ve davramşın İlâhî olduğu sanılır. [Din adamlanmn] kılık ve kıyafetleri de dünyalıklara teşne olanlann kılık ve kıyafetleri değildir. Dolayisiyle onlara saygı ve itibar edilip dünyalıklar adanır ve herkes onlara yürekten bağlamr. Herkesçe sevildikleri için nefislerine ne kadar mağlup olsalar affedilirler; yaptıkları bütün kötülükler hoş görünür. İşte bu yüzdendir ki itibar, riyaset, mal, lezzet ve her nevi dünyalığı ele geçirmek hususunda herkesten kuvvetli ve üstün durumdadırlar. Sanki bütün bu şeyler onlann istifadesine mahsustur.

Canavarlar avlanm ele geçirmek için nasıl hile ve kurnazlığa baş vururlarsa [diyanet adamlan da] dünyalıklan ele geçirmek için aym hile ve kurnazlıklara müracaat ederler. Şu kadar ki âdem oğlu bunlann, asıl söylediğimiz maksatlar peşinde değil de

başka maksatlar peşinde koştuklanm tevechüm ettiği için, onlardan şüphelenmez, çekinmez ve korkmaz. Kimse onlarla savaşmaya yeltenemediği için hedeflerine kolay vanrlar. [Huşû'] denilen bu şeye devamlı surette bağlanmış olanlar, maddî maksatlarına erişmek, yâni dünyalıklara kavuşmak için, zahirde sofuluk göstermekle kazandıkları itibar ve saygıyı, şuur hikmet, ilim ve marifetle desteklemesini bilirlerse, halk nazannda daha büyük ve daha şöhretli olurlar.

Bu dünyalıkları elde etmek için değil de, yalnız kendi nefsi için ibadet eden bir kimse, insanların nazannda aldanmış, mağdur, bedbaht, ahmak, akılsız, menfaatim idrak etmekten âciz, kadrü kıymetten mahrum ve bednam sayılır. Bununla beraber çoğu kimseler, alay kabilinden onu öğer gibi görünürler. Bazı kimseler ise onun rekabet alamndan uzaklaşmasiyle kendilerinin ve başkalanmn dünyalıklanndan daha büyük ölçüde istifade etmelerine imkân verdiği için, hep bu yolda yürümesini teşvik ederler. Bazılan da, bir başkasımn kurbanı olmamak için, onun bu yoldaki fikir ve hareketlerim hoş görürler. Daha başkalan ise onun gibi aldanmış olduklan için onu beğenir ve metheder.

Mevcudlarda müşahede edilen bu ve bu gibi cahilce fikirler, birçok insanlann mhunda kökleşmiş bulunmaktadır. O kimseler mezkûr dünyalıktan zorbalıkla ele geçirdikten sonra, bunlan eksilmeden muhafaza etmek için, mütemadiyen artırmak zorundadırlar. Dolayısiyle bunlann bir kısmı da dünya

nimetlerini hem birbirlerinden hem başkalarından koparmak fikrindedirler; bunlan muhafaza etmek ve işletmek için ya kendi aralannda alış veriş ve mübadeleye baş vururlar, ve yahut bunlan başkalarından zorbalıkla ele geçirirler. Bir kısmı da bu nimetleri her iki usule baş vurarak artırmak fikrindedir. Bir başkalan aym fikirde olmakla beraber kuvvetlerim ikiye bölerler: bir kısmı bu nimetleri istihsal ve istismar eder, bir kısmı da harp ve soygunculukla uğraşır. Böylece ihtisaslan birbirlerinden ayn iki taife teşekkül etmiş olm ki biri döğüşte öbürü iradî işlerde [ihtisas kazanmış olur.] Daha başkalan ise iradî işleri kadınlara bırakır, savaşı erkeklere yüklemek fikrindedirler. Erkeklerden savaşta zaaf gösterenler, iş görenlerin arasına alınırlar. Burada dahi faydasız olduklan tebeyyün ederse, lüzumsuz parazitler arasına girerler.

Daha başkalan, iş görenlerin, yenilmiş ve köle durumuna indirilmiş kimselerden sayılmamalarının lüzumuna kanidirler. Bilâkis bunlar, zorbalıkla elde edilen mallann mütevellisi sayılmalı ve mallan muhafaza ile, işletip nemalandırmalıdırlar. Bir başkalan der ki: mevcudlar arasındaki mücadele, değişik cinsler arasında olmalıdır.

Aym zümreye mensup olanlann soy birliği, onlann kendi aralannda döğüşmesine mani ve sulh içinde yaşamalanm amirdir. Ancak onlardan fayda umulan kimselerle döğüşüp, fayda umulmıyan nevileri bırakmak lâzımdır. Mamafih bunlar arasında da

zararlı görülenleri vurup zararsız olanları salmak lâzımdır. Bu durum karşısında insanların kendi soylarından bekledikleri nimetleri iradî muameleler yoliyle; başkalanndan istedikleri nimetleri de kuvvet yoliyle tedarik etmeleri icabeder. Bu sonuncuların nutku olmadığı için iradî hareketten mahrumdurlar.

[Bundan şöyle bir hüküm çıkararak] derler ki; İşte tabiî insan böyle olur. Halbuki muharip insan savaştığı hususlarda tabiî değildir. İnsanlar arasında tabiî olmaktan uzak bir milletin veya bir taifenin mutlaka bulunması lâzımsa, o taifenin veya milletin diğer taifeleri vurup ellerindeki mallan koparmağa yeltenmesi lâzımdır. İşte böyle düşünenler, tabiî milleti veya tabiî taifeyi - ancak hariçten gelen tecavüze karşı korunmak için, aralanndan bir miktar müdafi ayırarak mütecavizleri savmak veya gasb edilen haklanın istirdat etmek uğranda - savaşa sürerler. Bu yüzden her taife iki ayn kuvvetten teşekkül etmiş olur ki birisiyle savaşıp kendim korur, birisiyle iş görür. Mamafih bu müdafaaya ayırdığı kuvvet dahi kendi istek ve iradesiyle harp etmez; yalnız hariçten gelen tecavüzü defetmek zarureti karşısında savaşır.

Bu tarzda düşünenler evvelki taifelerin tam zıddıdırlar. Bunlar sulhün istikran için dışardan hiç bir tecavüzün vâki olmaması lüzumuna kanidirler. Ötekiler ise savaşmamn harici tecavüzle hiçbir alâkası olmadığım iddia ederler. Böylece sulhcü şehirlerin nazariyesi de meydana çıkmış olur.

Cahil şehirler hakkında

Cahil şehirlerin bir kısım zarurî, bir kısmı değiştirilmiş, bir kısmı düşmüş, bir kısmı haysiyetci bir kısmı da (toplumcudur.)

Toplumcu şehir halkı istisna edilirse öbür şehirlerin halkı gayede müttefikdirler. Toplumcu şehrin gayeleri çoktur: gayeleri, savaşma ve korunmaya matuf olmakla banşçı şehirleri kendi aralanna veya mensup olduklan şehirler zümresine kaülmak zorunda bırakırlar. Böylece aym şehir halkı iki grupa bölünmüş olur ki birisi savaş ve müdafaa imkânlariyle mücehhezdir, diğeri bu imkânlardan mahrumdur. Bu [şehirler] kendi mal ve nimetlerinin devamım bu suretle sağlamış olurlar. Cahil şehirler zümresine dahil olan bu [sulhcü] tayfanın halkı temiz ruhludurlar. Çünkü bunlar, savaş ve döğüşün en iyi şey olduğuna inanırlar, savaşmayı da açıkça veya gizlice yaparlar. Savaşmaya kadir olanlar açıkça hareket ederler; olmıyanlar, desise, sahtekârlık, dalkavukluk, tefecilik ve mugalataya baş vururlar. Fakat [sulhcu şehir halkı olan] öbürleri saadet ve mükemmeliyete erişmenin mümkün olduğuna, bunun için de dünyada fazileti sevmenin ve fazıl işler yapmanın lâzım olduğuna inanırlar. Bunlar etraflarına bakınca, nazarlarına çarpan tabii mevcudlann inkâr ve şüpheye mahal bırakmadıklarım görerek demişler ki: her şey tabiiliğim ancak gözle göründüğü veçhile hasıl ediyorsa cahiliye halkının zanlanm kabul etmek lâzımdır. Fakat bizim şöyle düşünmemiz doğm olur,

gözle görünen tabiî mevcutlann bugünkü vücutlarından başka vücutları vardır! Bugünkü vücutları tabiî olmayıp — gerçekten tabii olan — öbür vücutleriyle zıddiyet halindedirler. Tabiî mükemmeliyetin ifadesi olan öbür vücudun husul bulması için şimdiki vücudun isteyerek ibtalı lâzımdır. Çünkü [zâhiri] vücut, kemale ulaşmamıza engeldir ve onun ancak yıkılmasiyle kemale ulaşmak mümkün olur.

Bir başkalan şöyle düşünürler: mevcutlar bugünün mahsulüdürler, fakat onlara bir sürü şeyler katılarak kanşmış ve olanlan bozarak vazifelerim yapmalanna mani olmuş. Bir çoklanna da hakiki suretlerinden başka suretler vermiştir. Dolayısiyle insan olmıyanlar insan zannedilmiş, insan olanlann da insan olmadıklan zannedilmiş; İnsanî fiillerin bize tâbi olmadıklan ve insânî fiillerden olmayan şeylerin bize tâbi olduklan zannedilmiş, bu yüzden insanlar, bu günde yapılmayacak şeyleri yapmaya ve yapılacak şeyleri yapmamaya başlamışlar. [Aym suretle] sadık olmıyan şeyler sadık sayılmış ve mümkün olan şeyler imkânsız zannedilmiştir.

Her iki nazariydim sahipleri şu noktada müttefiktirler: gözle görünen varlığın yıkılması lâzımdır ki öbür [tabiî] varlık hasıl olsun; zira insan tabiî varlıklardan olmakla beraber şimdilik tabii varlığım yaşamıyor. Onun tabiî varlığı bugünkü varlığından başkadır. Bugünkü durumu hakiki varlığıyle tezat halinde olup asıl varlığa varması yolunda engeldir.

Binaenaleyh hâlen yaşamakta olan bir insanın bugünkü durumu tabiî değildir.

Bazı kimseler de şöyle düşünmektedirler; nefsin tene karışması tabiî değildir. Asıl insan ruhtur. Tenin ruha karışması onu bozar, fiillerim değiştirir. Rezail tenin ruha karışmasından doğar. Ruhun mükemmeliyet ve fazileti tenden kurtulmasındadır. O, saadet halinde iken tene muhtaç olmadığı gibi, saadete kavuşmak için de, ne tene ne ten dışında kalan mal, dost, akraba ve şehir halkı gibi şeylere muhtacdır. Zira tenin dışında kalan şeylere veşehir toplantılanna ancak cismanî varlık muhtaç olur. Dolayisiyle bu nazariye sahipleri, ruhun cismanî varlıktan sıyrılmasının lüzumuna kaildirler.

Bir başkaları şöyle düşünüyor: ten insanın tabiî varlığıdır. Onda gerçekten tabiî olmayan şey, mh ânzalandır. Saadete ulaştıran eksiksiz fazilet ise bu[rûhî] ânzalan yıkıp öldürmektedir.

Bazı kimseler bu hali, öfke, şehvet ve benzerleri olan ânzalara tatbik ederler. Çünkü onlara göre bu ânzalar, hayır zannedilen - ikbal, refah ve lezzet gibi - ihtiraslann sebepleridir. Tagallüp hevesim de, yabancılık ve nefret hislerini de öfkenin ve gazabî kuvvetin eseri saydıklanndan bunları yok etmeyi muvafık bulurlar.

Bazı kimseler, aym fikri yalnız öfke ve şehvet cinsinden olan şeylere tatbik edip fazilet ve mükemmeliyeti bunların ibtalinde görürler. Başka kimseler,

kıskançlık ve cimrilik gibi ânzalar hakkında da böyle düşünürler.

Dolayısiyle bazı kimseler der ki: tabiî varlığa faydalı olan şeyler, bugünkü varlığımıza faydalı olan şeylerden farklıdır. Şehveti öfkeyi ve sair nefis ânzalanm meydana getiren sebepler, nâtık cüz'e faydalı olan sebeplere zıddırlar. Bunun sebebim *Ampedokles* gibi kimseler, faillerin tezadına atfederler. Bu kanaat *Parmenides* ve başka tabiiyecilerin eserlerinde açıkça okunur. Bu kanâetlerden birisi de eski mütefekkirlerin çoğu tarafından kabul edilmiştir ki hulaseten şöyledir "irade ile öl ki tabiatle yaşıyasın" zira bunlar iki türlü ölüm kabul ederler: tabi'î ölüm, îr adî ölüm. İradî ölümden maksat, şehvet ve öfke gibi nefis ânzalanm ibtal etmektir. Tabi'î ölümden maksat da nefsin cisimden aynlmasıdır. [Nitekim] tabi'î hayattan maksat, mükemmeliyet ve saadettir. Bu fikirde olanlar, şehvet ve öfke gibi nefis ânzalanmn insanda, şüphesiz, arzu hilâfına birleşmiş olduklanna kanidirler.

Eskilerin fikirleri hakkında naklettiğimiz bir sürü fasit kanaatler, şaşkın şehirlerde mezhep halinde yerleşmiştir.

Bazı kimseler, az önce bahsettiğimiz tabiî mevcudatın ahvalini müşahede edip, mevcudlann muhtelif ve mütenakız olduklanm ve mevcudatın bazan var olup bazan yok olduklanm — ve buna benzer başka iddialan - tetkik edince, gördüler ki şimdi mahsüs ve mâkûl olan mevcutiar, mahdut cevherlere — ve

her biri, ayn ve hüsûsi bir tabiate — malik değiller ki cevherleri tabiatın yalmz kendisinden ibaret olsun ve ondan başka bir şey olmasın. Bilâkis [gördüler ki] o mevcudlardan her • birisinin — meselâ insanın cevheri — namütenahi şeylerden teşekkül etmektedir. Bu sözden, cevherin mahdut olmadığı ve onun sonsuz şeylerden teşekkül ettiği anlaşılmalıdır. Şu kadar ki insamn cevherinden hissettiğimiz şey, bizce mahsüs olan şeydir; aklettiğimiz şey de ondan anladığımız şeydir. Onun bu mahsüsten ve bu makûlden başka bir şey olmaması da câizdir, nasıl ki şimdi bulunan bir şeyin bulunması da câizdir. Onun cevheri yalmz bu makûl lafızdan ibaret değildir. Fakat bundan olduğu kadar duymadığımız ve akletmediğimiz başka şeyden ibaret olabilir. Ve eğer o, şimdi mevcut olan şeyin yerine konmuş olsaydı, tarafımızdan duyulmuş ve anlaşılmış olacaktı. Ne çare ki elimizde mevcut olan şey budur.

Binaenaleyh bir kimse: "Tabiat her lafzın verdiği anlamın tabiatıdır; şimdi anladığımız şey değildir. Fakat namütenahi başka şeylerden ibarettir" diyeceğine, *O, budur fakat akletmediğimiz başka bir şey de olabilir* dese [iki söz arasında] hiçbir fark yoktur. Zira caiz olan şeyle bulunduğu farz edilen şeyin, imkânsız olması şart değildir. Nitekim bizce *ondan başkası caiz değildir* demekle *ondan başkası mümkündür* demek, bizi aym neticeye ulaştırır. Halbuki o, başka şey olabilir. Ve bu şeyin mutlaka kendi ile çarpılmış bir sayı nevinden, yani "üç kere üç dokuz eder" nevin-

den olması şart değildir. Bu, onun cevheri olmamakla beraber, bundan doğan şeyin sayıdan başka bir şey olması, ve yahut duymadığımız ve akletmediğimiz birşey olması; veyahut henüz duymadığımız ve akletmediğimiz namütenahi duyumlardan ve makullerden olması, ve yahut mevcut olmadığı için duyulup anlaşılmayan bir şey olması mümkündür; nasıl ki herhangi bir şey kendi lâzımım — cevher birliği icabı - ilzam eder diye lâzım kılmaz; fakat ona o şekilde rastlamış olabilir; yahut ta bir dış müessir onu veya ahvalinden birini husule getirirken diğerim de husule getirmiş olabilir. Bu şartlar dahilinde her mevcut bulunduğu hal üzere hasıl olur. Hepsi de ya tesadüf eseri öyledirler, ve yahut her ikisine dıştan gelen bir müessir vücut vermiş olabilir.

Lafzımızın ifade ettiği şeyin yerinde bugün akıl edemediğimiz başka bir şeyin kaim olması mümkün olabilirdi. Dış müessirin yapabileceği işlerden biri, o şeyi bu makulün kılığına koymaksa, onun suretinde başka kimseyi görmek ve akıl etmek mümkün olmaz.

Bu fikir, şu yolda düşünenlerin fikridir: Bugün aklettiğiniz her şeyin zıt ve nakîzi doğru olabilir. Meğer bu gördüğümüz şeyin hak ve doğruluk olduğunu ya tesadüfen veya buna benzer hallerde tevehhüm etmiş olalım; veya insan lâfzından anlaşılan şeyin bugün anladığımızdan başka bir şey olacağım ve yahut namütenahi şeylerden ibaret olabileceğim düşünmüş olalım. Gerçi bu şeylerden herbiri tarafımızdan anlaşılan zatın tabiatıdır. Eğer o şeylerle buğun-

kü mâkul, sayıca tek bir şey iseler ve eğer onlar tek olmayıp çoğunluk iseler ve hudutları muhtelif ise, insan adı toptan hepsine itlâk olunur. Bununla beraber onlann eğer hayatta bir arada görünmeleri mümkün ise, bugün onlar, kendilerine itlak edilen mümeyyiz vasıfla anılırlar. Böylece namütenahi şeyler dahi sayıca bir olurlar. Fakat bir arada bulunmayıp art arda sıralanmış iseler, cümleten tezad veya tekabül halinde olurlar. Eğer onlar mütekabil olmakla beraber namütenahi veya mütenahi olurlarsa, bizce "kendinden başkası veya nakîzi caiz olmıyan şeylerin cümleten nakîzi, zıttı veya mukabili bulunmuş olur" demek dahi doğru olur. Ama [bir şeyin] bedel veya zıddına gelince onun hakkında hiçbir sözün doğru olmaması lâzım geldiği gibi, söylenen her sözün de sahih olması ve kâinatta hiçbir mühalin bulunmaması lâzım gelir. Zira bir şey başka bir şeyin tabiatine girince, bugün onun lafzından maksud olan şeyden başkası olamaz.

Bir şeyin tabiati denince ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyin tabiatı mıdır? Duyması için, akletmesi veya mefhum olması için varlığı ihtimal dahilinde midir? Bugün bizce makul değilse, ne olduğunu bilmediğimiz bu şeyi, tümü itibariyle, kendi zıddı veya mukabili olabilir mi? Diye düşünebiliriz ve böylece bizce mühâl olan şeyin mühâl olmaması da imkân dahiline girer.

Bu ve bu gibi fikirler hikmeti iptal ederler. Ruhlarda irtisam eden şeyleri mühâl kılarlar. Halbu-

ki bunlar gerçek ve cevherleri itibariyle var olabilirler. Varlıkları cevher ve arazları ile kaim olup karşılıklı ve namütenahi vücutlardan teşekkül ederler ve hiç bir şeyin muhâl olmasına asla ihtimal bırakmazlar.